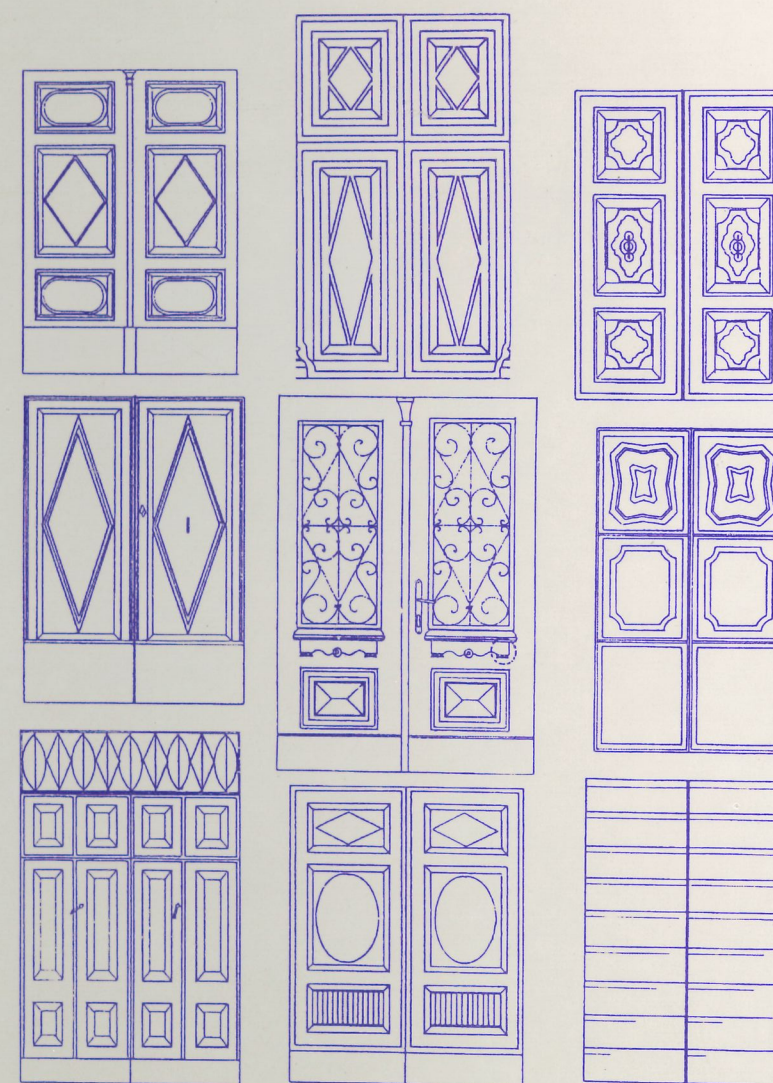

Ivo Šprljan

SKRADIN

Arhitektonski elementi i detalji

ZAGREB 1996

Ivo Šprljan

SKRADIN

Arhitektonski elementi i detalji

ZAGREB 1997

MALA BIBLIOTEKA
GODIŠNJAKA ZAŠTITE SPOMENIKA KULTURE HRVATSKE

Prilog uz dvobroj 18/19-1992./93.

ISBN 953-6049-01-5

Uređuje redakcija Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske

Glavni i odgovorni urednik
Ferdinand Meder

Ovaj svezak uredila
Zofia Mavar

Recenzent
Dr. Ivo Maroević

Tajnik uredništva
Gordana Božić-Goldstein

Lektor
Tomislav Salopek

Korektor
Vesna Pavković

Prijevod na engleski
Branko Ožbolt

Tehnički urednik
Franjo Profeta

Adresa uredništva
Državna uprava za zaštitu
kulturne i prirodne baštine
Zagreb, Ilica 44/I

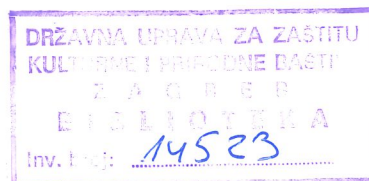
Naklada: 1500

Tiskanje dovršeno prosinca 1996.

Tisak: Grafomark d.o.o. Zagreb

Tiskanje omogućila Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Služba za zaštitu prirode

i
J.P. Nacionalni park »Krka«

Početak rata koji je 1991. zahvatio Hrvatsku za konzervatore je označio i početak opsežnih priprema za zaštitu i obnovu ugroženih i stradalih kulturno-povijesnih vrijednosti. Stupanj ratnih šteta tada nije bilo moguće predvidjeti, no izvoješća s terena govorila su o golemom broju stradalih urbanih i ruralnih naselja. Zato se već prvih dana rata u Odjelu za prostorno-planske mjere zaštite Središnjeg zavoda za zaštitu kulturne i prirodne baštine pristupilo opsežnim pripremama za obnovu stradalih naselja. Jedan od niza programom zacrtanih zadataka bila je i izrada kataloga arhitektonskih elemenata i detalja povijesnih naselja. Podaci o njima od velike su koristi ne samo pri obnovi uništenih karakterističnih arhitektonskih oblika, važnih za očuvanje povijesnoga identiteta područja ili samoga naselja, već i za primjereno oblikovanje novih. Znanstvenih i stručnih radova na tu temu u Hrvatskoj je malo, a takvi podaci nisu obuhvaćeni ni uobičajenim sadržajem postojeće konzervatorske dokumentacije. Iz brojnih konzervatorskih studija – podloga za planove prostornoga uređenja zaštićenih naselja valja izdvojiti studije Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine Povjerenstvo u Šibeniku, za gradove Šibenik (1984.) i Skradin (1989.) kojih je sadržaj obogaćen tekstualnim i grafičkim pregledom arhitektonskih detalja. Stoga je logično da je upravo autoru tih priloga povjerena izrada prve stručne publikacije posvećene toj temi. Nadamo se da će ona poslužiti pri obnovi i uređenju povijesnoga naselja Skradin.

Urednik

U istraživanjima i obnovi graditeljskog naslijeđa veliku važnost ima proučavanje arhitektonskih elemenata i detalja.

Kao integralni dio arhitektonskog oblikovanja elementi i detalji u prošlosti su svojim oblicima bili mnogo čvršće vezani za vrijeme nastanka pa se zato na osnovi dobrog poznavanja detalja često može odrediti vrijeme nastanka građevine. Posebno je to važno za one građevine ili dijelove građevina za koje nisu sačuvani pisani odnosno crtani dokumenti iz prošlosti.

U dosadašnjoj praksi znanje o arhitektonskim elementima i detaljima stručnjaci su zapamtili na individualni prirodni način, što samo po sebi znači da su ta znanja propadala prestankom rada ljudskog pamćenja. U našem je vremenu znanja o arhitektonskim elementima i detaljima moguće registrirati na mnogo šire načine uporabe i prenošenja znanja na mlade stručnjake. Zato je potrebno pristupiti sustavnoj obradi arhitektonskih elemenata u pojedinim gradovima koja će izravno služiti za potrebe očuvanja i obnove, a kada ta obrada dosegne određenu razinu uz postizanje potrebnih iskustava, moći će se dogovoriti metodološki postupak prihvatljiv za šira područja.

U tu svrhu ovaj je rad prijedlog metodološkoga pristupa obradi arhitektonskih elemenata u povijesnim jezgrama kao što je ovdje obrađena povijesna jezgra Skradina.¹ Obrada je obuhvatila eksterijerne arhitektonske elemente.²

Koliko mi je iz stručne literature poznato, taj segment graditeljskog naslijeđa nigdje nije obrađivan kao cjelina u sklopu od-

ređenog prostornog obuhvata. Malobrojni su sustavni pristupi, ali, u pravilu, oni obuhvaćaju samo dio materije, tj. određenu grupu ili podgrupu arhitektonskih elemenata. To je sasvim razumljivo jer arhitektonski su elementi kao cjelina gotovo neiscrpna tema pristupa graditeljskom naslijeđu. Oni imaju visoko edukacijsko značenje za stručnjake koji rade u zaštiti graditeljskog naslijeđa, jer poznavanje vrsta i vrijednosti arhitektonskih elemenata i detalja temelj je »čitanja« povijesne arhitekture, a samim tim pristup revitalizaciji graditeljskog naslijeđa čini stručnijim i kvalitetnijim.

1 U ovom se radu u skraćenu obliku prezentira prijedlog metodološkoga pristupa obradi eksterijernih arhitektonskih elemenata koji je u cjelini predstavljen u autorovu magistarskom radu pod naslovom »Arhitektonski elementi i detalji u povijesnoj jezgri Šibenika«, Postdiplomski studij zaštite i revitalizacije graditeljskog naslijeđa, mentor prof. dr. Jerko Marasović, Split, godine 1993.

Iz navedenog je rada preuzeta većina bilješki i izvora pri valorizaciji kovinskih proizvoda, popločenja, drvenih vratnica i bunarskih kruna u Skradinu.

2 Interijerni arhitektonski elementi Skradina nisu obuhvaćeni popisom, osim nekoliko zanimljivih primjeraka koji su izdvojeni u valorizaciji. No, isti model metodološke obrade može se primijeniti i na interijerne elemente. Taj model upotrebljava šibensko Povjerenstvo Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine (stari naziv Zavod za zaštitu spomenika kulture Šibenik) pri obradi interijernih arhitektonskih elemenata povijesne jezgre Šibenika.

Kratak pregled povijesnog i arhitektonsko-urbanističkog razvoja Skradina

Skradin je naselje nastalo na poluotoku koji sa zapadne strane formira duboko usječena uvala Rokovača, a s južne i dijelom istočne strane glavni tok rijeke Krke. Istočnu granicu grada činila je Rivina jaruga koja je u posljednje vrijeme natkrivena, a oblikovana je druga na suprotnoj strani ovoga dijela Skradinskog polja.³

Grad je u osnovi sačuvao vrlo privlačnu fizionomiju koja se osniva na kontrastu između čvrste tvorevine — grada, s jedne strane, izvornog pejzaža koji ponegdje prodire u samo gradsko tkivo i kultivirane poljoprivredne površine, s druge strane, te fenomena vodene površine kao trećega značajnoga prostornog elementa.⁴ U tom prirodnom okružju iznjedrio se Skradin, grad duge i često tom gradu nenaklonjene povijesti.

Naziv je grada po korijenu i po postanku ilirskog začetka — SCARDONA. Godine 51. pr. Kr. Scardona se spominje kao liburnski grad. Plinije Stariji opisuje ga kao jedan od glavnih gradova u kojem je bila najvažnija i najviša uprava. U prvoj polovici 7. stoljeća Avari su razrušili Scardonu, pa je razrušeni grad potpao pod Avare i Slavene. Nedugo zatim na ruševinama staroga grada Hrvati podižu novi grad. Od godine 1164. Skradin je pod vlašću Bizanta, a u 13. stoljeću potpada pod Šubiće, hrvatske knezove i gospodare obližnjega grada Bribira. Godine 1304. podiže se u Skradinu ženski samostan s crkvom Sv. Frane.⁵

Godine 1322. Skradin je opljačkan i porušen u ratu u kojem su se Trogir i Šibenik ujedinili protiv bana Mladena. U 14. stoljeću Skradin često mijenja gospodare. Od godine 1411. do 1521. grad je u vlasti Venecije, a potom ga osvajaju Turci. Tek u iscrpljujućemu Kandijskom ratu (1645.–1669.) Mlečani će vratiti Skradin godine 1647., ali su njime zavladaali tek u vrijeme Morejskog rata.⁶

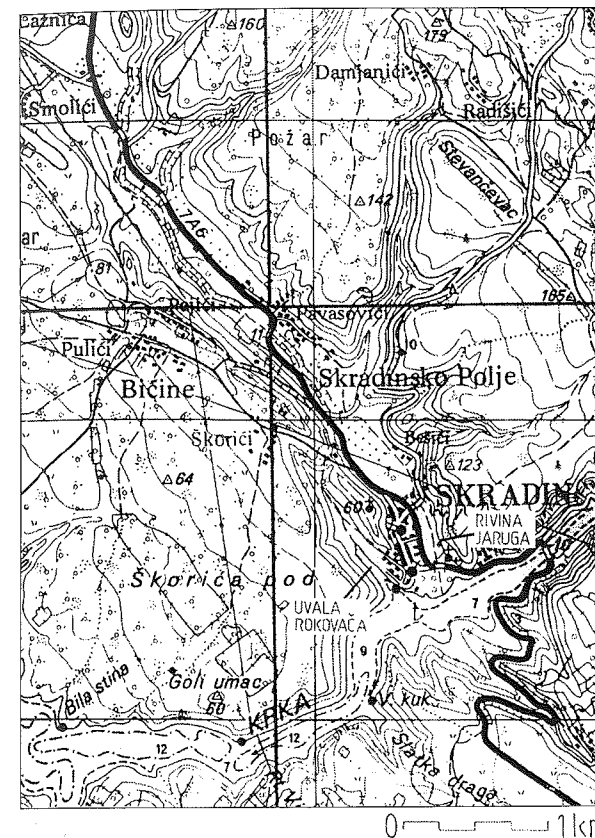
Uvidjevši važnost Skradina i njegova smještaja, mletačka je vlast od prvih dana zauzeća Skradina nastojala tome gradiću vratiti prijašnju čast i slavu. Među ostalim, sigurnost i slobodu trgovine i uprave dala je Skradinu dukala iz godine 1756. Da se grad u to vrijeme gošpodarski podigao, svjedoči podatak da je godine 1797. šest do sedam uglednijih trgovaca u gradu moglo financirati gradsku oružanu trupu od čak 200 ljudi. Te iste godine grad se, neovisno o Šibeniku, predao Austriji i ca-

3 Konzervatorski elaborat za naselje Skradin, dokumentacija šibenskoga Zavoda za zaštitu spomenika kulture, Šibenik, 1989.

4 Isto.

5 Božena Damjanić-Brešan, Skradinska stolna crkva, magistarski rad, Postdiplomski studij zaštite i revitalizacije graditeljskog naslijeđa, Split, 1979., str. 1.–3.

6 Isto, str. 4., 5.

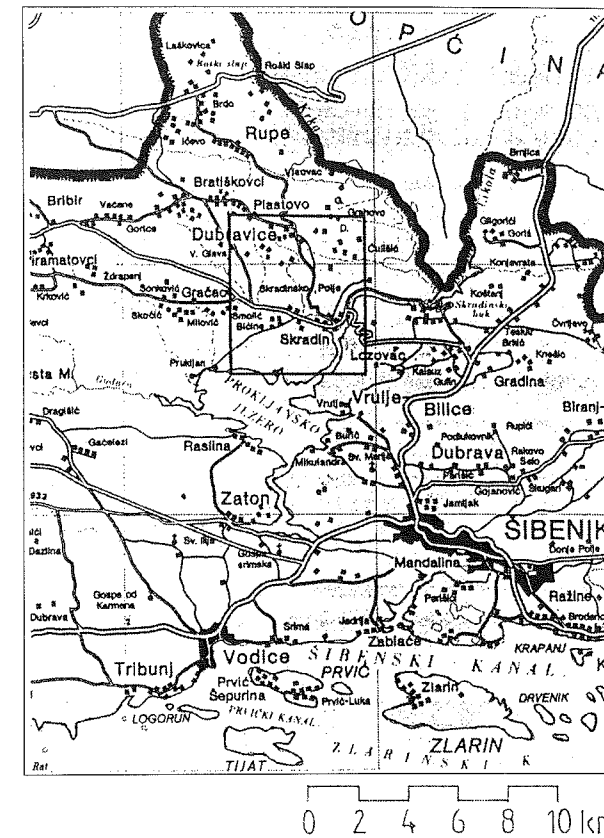

Situacija Skradina — prostor grada i Skradinskog polja uz rijeku Krku

ru Franji II. Ispravu o toj predaji potpisale su 54 osobe od kojih su čak 26 bili trgovci, što upućuje na veliku trgovačku aktivnost Skradina u to vrijeme.⁷

Naime, u tijeku druge polovice 18. stoljeća Skradin je postao jednim od glavnih stajališta turskih karavana u Dalmaciji budući da je raspolagao velikom bazanom u kojoj se moglo smjestiti čak 500 konja. K tome je već tada gradić bio relativno dobro povezan kopnenim komunikacijama s dalmatinskim i turskim zaleđem pa nije čudno što to vrijeme možemo označiti razdobljem procvata grada.⁸

U to se vrijeme izgrađuje južni, veći dio današnjega gradskoga prostora. Tada se obnavlja skradinska biskupija i gradi katedrala Porodenja Blažene Djevice Marije prema nacrtima inž. Melchioria (stolna se crkva počela graditi 20-ih godina 18. stoljeća, a posvećena je godine 1758.). Dva desetaka metara zapadno od crkve podignut je 1782. barokni zvonik. Istočno od grada, na cesti za Lozovac, obnavlja se

Šira situacija Skradina u širem šibenskom prostoru

1783. crkva Sv. Jeronima. U baroknom duhu obnovljena je 1754. godine i stara crkva Sv. Spiridona, smještena u jednoj od poprečnih ulica koje se s istoka spajaju s glavnom gradskom ulicom — okosnicom. Tom graditeljskom poletu sredine i druge polovice 18. stoljeća priključila se i stambena arhitektura na ostacima koje i danas čitamo mnoge naznake baroknoga stila.⁹

Glavni poljoprivredni proizvodi Skradina i njegova područja bili su žito, vino, povrće, maslinovo ulje, bajame, vosak i med, a na raskrižju 18. i 19. stoljeća bilo je relativno velikih viškova tih poljoprivrednih proizvoda. U 19. stoljeću taj je gradić živio od

7 Isto, str. 5., 7.

8 Šime Peričić, Nekoliko fragmenata iz ekonomske povijesti Skradina u XIX. stoljeću, Radovi zavoda JAZU u Zadru br. 31., Zadar 1989., str. 82.

9 Konzervatorski elaborat, nav. dokumentacija.

zemljoradnje i trgovine. Potkraj toga stoljeća popisu poljoprivrednih proizvoda umnogome se pridružuje svilac (za proizvodnju svile).¹⁰

Osim toga rijeka Krka omogućavala je razvoj ribarstva, a i zarada od mlinica na toj rijeci bila je znatna stavka u gradskim prihodima. No, početak 19. stoljeća možemo označiti kao start dekadencije grada. Tada, u vrijeme francuske uprave, maršal Marmont guši lokalnu pobunu visokom globom stanovništvu od 100.000 franaka od koje se grad dugo neće oporaviti. Iako od godine 1822. grad ima samostalnu općinsku upravu (za tzv. druge austrijske uprave) njegova važnost kao sjedišta biskupije bitno se umanjuje njezinim uklanjanjem 30. lipnja 1828.¹¹

U razdoblju austrijske vladavine u tijeku 19. stoljeća sagrađit će se pojedini objekti u starom, južnom dijelu grada (ali će se grad širiti i prema sjeveru). Taj stariji, južni dio naselja, smješten nad uvalom Rokovača, mrežaste je strukture ulica, s kućama pretežito ruralnog karaktera. Prema sjeveru grad se razvija uz glavnu ulicu okosnicu koja polazi od glavnoga crkvenoga trga i uz koju se vežu poprečne ulice koje oblikuju blokove (insulae) nepravilna tlocrta. Ovakav način gradnje omogućavao je ravan teren nekadašnjih vrtova (istočno od ulice okosnice).¹² Takva je slika Skradina s početka 19. stoljeća za koji njemački geolog Ernest Friedrich Germar godine 1811. kaže da je to »mali, ali lijepo građeni grad«.¹³

Uz glavnu gradsku ulicu priljubila su se najraskošnija pročelja skradinskih reprezentativnih kuća građenih pretežno u duhu neostilske arhitekture 19. stoljeća, ali i s elementima arhitekture 18. stoljeća.¹⁴ Njihova sačuvana fizička struktura govori nam o nekadašnjoj aktivnosti stanovnika. Osim reprezentativnih objekata u čijim su prizemljima bili mnogi dućani, postoje i gospodarski objekti, najčešće u drugome planu, u pozadini ove kavlitetne arhitekture, koji u svojim prizemljima imaju go-

spodarske prostorije, uglavnom podruma za čuvanje vina, ulja i žita.

Dok se na pročeljima uz ulicu gradsku okosnicu može zateći najznačajniji fundus urbanih arhitektonskih elemenata i detalja (vrijedni portali, prozori, drvene vratnice, poneki vrsni zvekiri ili krovni vijenac), u ovom, gospodarskom dijelu često nalazimo stara dvorišna popločenja, poneku jednostavnu bunarsku krunu te vanjska stubišta sa skromnim zidanim ili željeznim ogradama.

Uz glavnu gradsku komunikaciju građena je od godine 1863. do 1876. u neogotičkome stilu i nova crkva Sv. Spiridona, a sjeverno od grada sagrađena je 1895. crkva Sv. Petke.¹⁵

U tijeku 19. stoljeća Skradin je nastojao održati povoljno gospodarsko stanje koje je naslijedio iz druge polovice 18. stoljeća, ali u tome nije uspijevaao. Malo-pomalo taj je gradić postao naseljem na umoru, gospodarski i upravno vezan za Šibenik. Najveći uzrok takvu stanju jest taj što on više nije bio na frekventnim komunikacijama.¹⁶

10 Šime Peričić, nav. djelo, str. 73.

11 Konzervatorski elaborat, nav. dokumentacija.

12 Isto.

13 Krešimir Čvrljak, Znameniti putnici u Skradinu i na Krki, Poglavarstvo grada Skradina, Hrvatska matica iseljenika, Hrvatski informativni centar, Zagreb-Skradin, 1995., str. 173.

14 Svoj današnji globalni izgled, posebice izgled glavne ulice, Skradin dobiva početkom 18. stoljeća, tj. nakon obnove vlasteoske općine u Skradinu. Generalni providur Justin da Riva posebnom je terminacijom od 13. siječnja 1706. poimence utvrdio obitelji i osobe koje ulaze u vijeće obnovljene plemićke općine u Skradinu, a zatim neke pojedinosti među kojima je i ta da generalni providur podsjeća nove skradinske plemićke da su dužni sagrađiti stambene kuće koje trebaju biti ukusno izgrađene, tako da Skradin bude lijep i izgledan grad; Krešimir Čvrljak, nav. djelo, str. 175.

15 Isto.

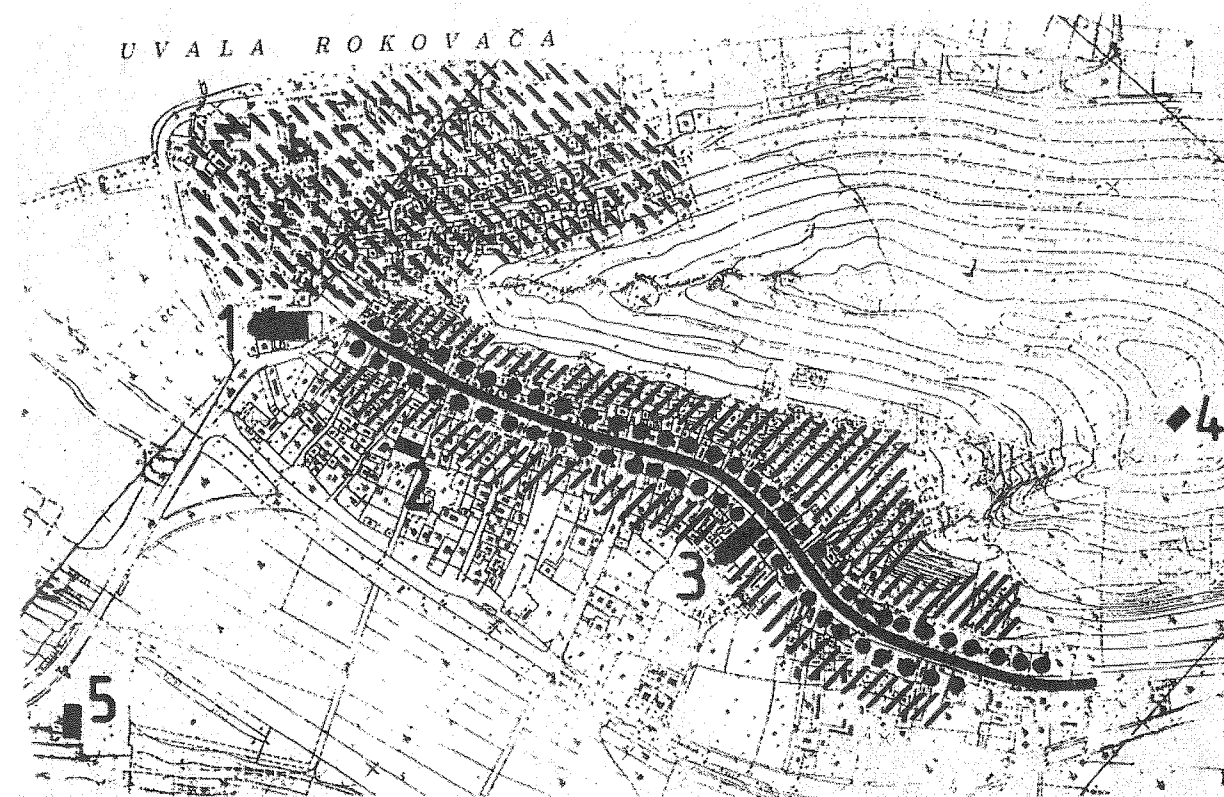
16 Šime Peričić, nav. djelo, str. 71.

Ipak, grad se još dugo nije mogao odreći visoke kulture stanovanja razvijane u tijeku 18. i 19. stoljeća pa o tome svjedoči i jedan novinarski zapis iz godine 1912. u »Hrvatskoj Rijeci« u kojem autor priopćava putnicima da se u Skradinu može ugodno boraviti i pristojno smjestiti.¹⁷

Gospodarskim slabljenjem, prometnom izdvojenosti i bez upravnih funkcija grad je doživio snažnije osipanje stanovništva, osobito nakon II. svjetskog rata. Prestankom podjele stanovništva na bogate građane i nadničare stvoren je sloj pučanstva

gotovo izjednačena socijalnog statusa koji traži zadovoljenje golih životnih potreba i pri tome ne uviđa razliku između palače i seoske gospodarske kuće. Time je pukla nit kulture stanovanja u Skradinu i stvorio se prostor mnogim devastacijama koje su zaprijetile kvantiteti izvornosti skradinske povijesne arhitekture.

17 Jadranka Čolović-Sviličić, Skradinska crkvena zbirka — venecijansko srebro, obiteljski portreti, »Slobodna Dalmacija«, 27. srpnja 1990., str. 17.

Shema grada Skradina s lokacijama crkava

- stariji dio naselja
- ulica okosnica
- reprezentativna gradska arhitektura, uglavnom iz XIX. st.
- zone pretežito gospodarskih objekata

- 1 Katedralna crkva Blažene Djevice Marije
- 2 Crkva Sv. Spiridona (stara)
- 3 Crkva Sv. Spiridona (nova)
- 4 Crkva Sv. Petke
- 5 Crkva Sv. Jeronima

Metodološki pristup obradi arhitektonskih elemenata Skradina

Metodološki pristup obradi arhitektonskih elemenata Skradina sastoji se od triju glavnih, međusobno povezanih segmenata.

I. TERENSKI POPIS I FOTOGRAFIRANJE ARHITEKTONSKIH ELEMENATA

II. KLASIFIKACIJA, SISTEMATIZACIJA, STATISTIKA, GRAFIČKI PRILOZI

III. POVIJESNO-STILSKA VALORIZACIJA I TIPOLOGIJA ARHITEKTONSKIH ELEMENATA I DETALJA SKRADINA

Rezultat takve obrade jest KATALOG ARHITEKTONSKIH ELEMENATA (IV.) koji može biti fotografski ili katalog arhitektonskih snimaka ili skica što je dijelom u ovom radu i prezentirano.

Korelacija pojedinih segmenata ovakva pristupa obradi arhitektonskih elemenata vidljiva je iz priložene sheme.

I. Terenski popis i fotografiranje arhitektonskih elemenata

Osnovicu obrade arhitektonskih elemenata čini terenski popis. Terenskim su popisom bili obuhvaćeni svi objekti u povijesnoj jezgri Skradina. Terenski se popis sastojao od vizualnoga pregleda svih pročelja pojedinog objekta, partera dvorišta i ulica koje ga okružuju te pregleda pete fasade s lociranjem uočenih karakterističnih elemenata¹⁸ na anketnom listu pripadajućeg objekta. Usporedo s popisom fo-

tografiraju se arhitektonski elementi. Prilikom fotografiranja elemenata fotografiraju se i njihovi detalji.¹⁹ Istodobno se u totalu fotografiraju objekti na kojima su zamijećeni elementi. Takav je fotografski materijal podloga za izradu FOTOGRAFSKOG KATALOGA ARHITEKTONSKIH ELEMENATA.²⁰ Prvi takav Katalog Zavod za zaštitu spo-

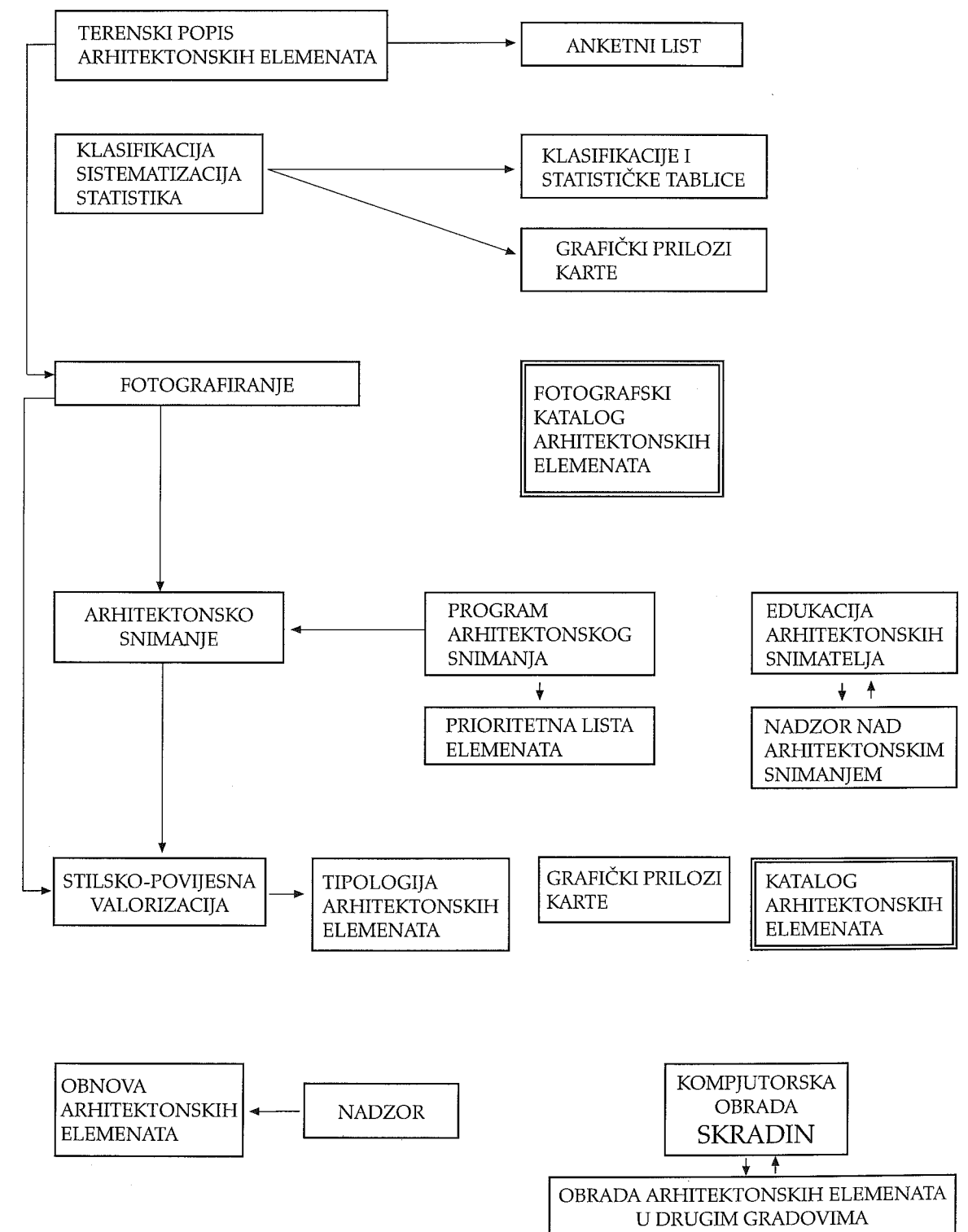
18 Što je to karakterističan element? Ako jedan objekat ima tri prozora jednakih karakteristika (npr. istih natprozorskih profilacija), onda se u anketni list objekta unosi JEDAN prozor kao karakterističan element. Ako se sve natprozorske profilacije međusobno razlikuju (u vertikalnome presjeku), u anketni se list unose TRI prozora posebno kao karakteristični elementi.

19 Što je to element, a što detalj? Pojam *arhitektonski element* odnosi se npr. na balkon, a pojam *arhitektonski detalj* odnosi se npr. na stupić balustrade istog balkona. U anketne listove unosili su se samo arhitektonski elementi.

20 Ovdje je predstavljena sintetska obrada arhitektonskih elemenata na primjeru povijesne jezgre Skradina. Zbog obilja fotografskog materijala ovdje nije prezentiran fotografski katalog Skradina već je napravljen izbor, pri čemu su najkvalitetniji i najzanimljiviji primjerci arhitektonskih elemenata prikazani preglednim skicama ili arhitektonskim snimkama. Na tablama je prikazano ukupno 118 arhitektonskih elemenata i detalja.

Autor teksta ovoga rada ujedno je autor svih skica. Crteži uz koje se nalazi mjerilo arhitektonske su snimke. Arhitektonske snimke izradili su: Josip Pancirov, d.i.a., i Joško Vudrag, d.i.a.; TABLA II, sl. 3; T. XIV, sl. 5, 6; T. XI, sl. 1, 3, 4; T. XIX, sl. 1, 3; T. XV, sl. 5; T. XXVIII, sl. 2; Živana Stošić, d.i.a.; T. X, sl. 4; Miroslav Škugor, d.i.a.; T. XIV, sl. 4; Ivo Šprljan, d.i.a.; T. IV, sl. 1; T. XXVII, sl. 1, 2, 3, 4; T. XXVIII, sl. 1. Ova se dokumentacija nalazi u planoteci Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Šibeniku.

HEMA OBRADE ARHITEKTONSKIH ELEMENATA U EKSTERIJERIMA POVIJESNE JEZGRE SKRADINA

Skradin, podjela naselja na blokove

menika kulture napravio je upravo za grad Skradin u proljeće 1990. godine.²¹

II. Klasifikacija, sistematizacija, statistika, grafički prilozi

Nakon popisa provode se klasifikacija, sistematizacija i statistička obrada arhitektonskih elemenata uvedenih u anketne listove. Tako je terenskim popisom utvrđeno da Skradin ima 374 karakteristična arhitektonska elementa. Njihov raspored po blokovima (prostorna podjela Skradina prema idejnoj koncepciji šibenskoga Povjerenstva Državne uprave za zaštitu kul-

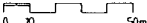
²¹ Pioniri fotodokumentacije arhitektonskih detalja bili su u 19. stoljeću Baldus i Ongania. Godine 1854.-1855. slikar-fotograf Edouard Baldus za francusku je vladu napravio potpun prikaz novoga krila Louvrea na 1.500 fotografija detalja. To je bila novost, tj. vrlo moderan prilaz u usporedbi sa slikama općeg izgleda koje su se obično snimale u to vrijeme. Ne znajući za Baldusov veliki neobjavljen prikaz Louvrea, Ferdinand Ongania vjerovao je da je njegovo monumentalno djelo o bazilici Sv. Marka (1878.-1886.) prvi fotografski prikaz zgrade koji je ikada napravljen. On je snimio više od 500 detalja eksterijera i interijera bazilike; Helmut Gernsheim, Fotografija-sažeta povijest, Beograd, 1973., str. 113.

Od tada fotografija u proučavanju graditeljskog naslijeđa dobiva sve važnije mjesto. Od domaćih autora treba istaknuti fotografske mape arhitekta Ćirila Metoda Ivekovića (Građevinski i umjetnički spomenici Dalmacije I-IV, Jadranska straža, Beograd 1928.), koje su i danas, nakon niza desetljeća, vrlo vrijedan materijal za proučavanje graditeljskog naslijeđa Dalmacije.

TABLICA KLASIFIKACIJE I RASPOREDA ARH. ELEMENATA PO BLOKOVIMA (I-XXVI)

		NAZIV	SUMA	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX	XXI	XXII	XXIII	XXIV	XXV	XXVI
ARHITEKTONSKI ELEMENTI PROČELJA	APLIK. PROČ.	GRB	1											1															
		NATPIS NA KAMENOJ PLOČI	1												1														
		PLOČICA METAL S NATPISOM	2																										
	OTVORI	BALKON	8															5	1			1						1	
		KONZOLICA	6					1								1		1							3				
		KOVINSKI PROIZ.	24		1	2												5	2			4	1	2	2			1	
		NIŠA	2																							1		1	
		PROZOR	75		1	3							2	2	4	3		10	3	5	3	12	2	4	3	2	5	4	3
		PROZOR KAPCI	13			1								1	1			1	1				2	1	2			1	
		VRATA	59		1	3		1					1		3	3		10	2	5	3	5	5	2	1		3	2	3
		VRATNICE DRV.	48			4								2	2	3		8	2	7	2	5	4	1	1		2	2	1
		PILASTAR	2																								1	1	
		PRESLICA	1															1											
		RELJEF	2												2														
		SPOLIJA	4	2																								1	1
		STUP	1																			1							
		STUP UGAONI	2													1			1										
		SULAR STUBIŠTE	24	1		2		1					2		1	1		2	1	1		2	2	1	1			1	1
		VIJENAC	18				4							1		1		2	1	1		1	1		1		2	1	
		OSTALI ELEMENTI	26			1								2	1			4	1		2		4	4	2	1			
ARH. EL. KROVOVA	DIMNJAK	12	1	1	1								1	1	2		2						1					1	
	LUMINAR	14					1										1	1	2				2	2			2		
URBANA OPREMA	KRUNA BUNAR — ZDENAC	6															1	2				1	1	1					
	POPLOČENJE	22	1		1									1	1		6	2		1	2	1	1			2			
	ULIČNA RASVJ.																									2			
	UKUPNO:	374	5	4	20	4	4	0	0	0	5	9	18	16	0	60	20	21	15	30	26	20	18	4	18	12	14	37	

ARHITEKTONSKI ELEMENTI PROČELJA				URBANA OPREMA				
APLIKACIJE PROČELJA	 GRB	 PILASTAR	 KRUNA BUNARSKA-ZDENAC					
	 NATPIS NA KAMENOJ PLOČI	 PRESLICA				 POPLOČENJE		
	 PLOČICA METALNA S NATPISOM	 RELJEF						
		 SPOLIJA	 ULIČNA RASVJETA					
		 STUP						
	 BALKON	 STUP UGAONI	SKRADIN KARTA ELASIFIKACIJE I RASPOREDA ARHITEKTONSKE ELEMENTA S LEGENDOM					
	 KONZOLICA	 SULAR, STUBIŠTE						
	 KOVINSKI PROIZVOD	 VIJENAC						
	 NIŠA	 OSTALI ELEMENTI						
	 PROZOR							
OTVORI	 PROZORSKI KAPCI	ARHITEKTONSKI ELEMENTI KROVOVA		 0 10 50m 				
	 VRATA	 DIMNJAK						
	 VRATNICE DRVENE	 LUMINAR						

Karta klasifikacije i rasporeda arhitektonskih elemenata

turne i prirodne baštine, na slici) predstavljen je u *TABLICI KLASIFIKACIJE I RASPOREDA*. Arhitektonske elemente potrebno je grafički označiti (locirati) unutar jednoga bloka. Oni se već prilikom terenskog rada označuju na anketnom listu pojedinog bloka. Pri izradi fotografskog kataloga arhitektonskih elemenata može se napraviti uredniji pregled lociranih elemenata za svaki blok posebno.²²

Nakon završena popisa arhitektonskih elemenata te nakon obavljene klasifikacije, sistematizacije i statističke obrade bilo je moguće izraditi preglednu *KARTU ARHITEKTONSKIH ELEMENATA SKRADINA* koja je također u prilogu ovoga rada.

Popisom i katalogizacijom arhitektonskih elemenata nekog naselja stvaraju se temeljni preduvjeti za njihovo sustavno arhitektonsko snimanje, valorizaciju i obnavljanje.

III. Povijesno-stilska valorizacija i tipologija arhitektonskih elemenata i detalja Skradina

Ovo je vrlo kompleksna etapa obrade arhitektonskih elemenata koja se sastoji iz proučavanja svih raspoloživih povijesnih izvora o arhitektonskim elementima te proučavanja poznate stručne i znanstvene literature kako bi se upoznale vrijedno-

sti arhitektonskih elemenata i ustrojila tipologija u okviru svake zasebne grupe elemenata. To podrazumijeva sustavnu usporedbu s arhitektonskim elementima ostalih dalmatinskih i drugih gradova, što je za ustroj tipologije osobito značajno ako su povijesni izvori oskudni, a arhivi uglavnom neistraženi i neobjavljeni, kao što je to na primjeru Skradina.

Stilsko-povijesna arhitektura Skradina u cjelini pripada recentnim razdobljima, odnosno kasnom baroku, 19. stoljeću i prvoj polovici 20. stoljeća. Cjelokupni opus skradinske arhitekture navedenih razdoblja kvalitativno je skroman u usporedbi s istodobnom arhitekturom gradova na obali (npr. Zadar, Šibenik, Split). Tek se ponegdje zamjećuje kvalitetan iskorak koji se nerijetko očituje samo u detalju, ali ne i u integralno spoznatom objektu. Relativno mala stilsko-povijesna vrijednost arhitekture rezultirala je sličnom vrijednošću njezinih elemenata i detalja. Malokad nailazimo na lijep, stilski bogat i kvalitetan portal, balkon, prozor, vijenac ili drvene vratnice. No, ono što arhitektonske elemente Skradina čini izuzetnim jest količina u kojoj su očuvani. To se može »zahvaliti« duгом razdoblju neodržavanja građevinskog fonda, tj. neulaganja u rekonstrukcije zatečenih objekata. Tako u Skradinu još uvijek možemo vidjeti mnoštvo kamenih balatura, popločenja, dimnjaka, vratnica s okovom, možemo naići na rijetke detalje kakvi su poodavno nestali iz ambijentalnih sredina naselja na dalmatinskoj obali.

²² Primjer grafičkog označavanja nalazi se u prilogu ovoga rada gdje je izabran blok XXI. Brojevima su označeni objekti te skicirana njihova pročelja s lociranim arhitektonskim elementima (TABLA I).

IV. Katalog

Katalog sintetizira sve navedene segmente metodološkoga pristupa obradi arhitektonskih elemenata Skradina (I.-III.). U svojoj povijesno-stilskoj i tipološkoj valorizaciji te grafičkoj prezentaciji, arhitektonski elementi Skradina klasificirani su u tri funkcionalno povezane grupe.

1. ARHITEKTONSKI ELEMENTI PROČELJA GRAĐEVINA
2. ARHITEKTONSKI ELEMENTI KROVOVA
3. URBANA OPREMA²³

1. Arhitektonski elementi pročelja

1.1. Aplikacije pročelja

Ovoj grupi arhitektonskih elemenata pripadaju kamene i metalne ploče s natpisima te grbovi aplicirani na ravnoj fasadnoj plohi kuće.

Na skradinskim se pročeljima nalazi samo jedna kamena ploča s natpisom iz godine 1793. Osim te kamene ploče, na drevnim zidovima grada sačuvale su se samo dvije metalne pločice sa signiranom godinom 1831. To su pločice osiguravajućih društava iz vremena austrijske uprave (TABLA II, sl. 2).

Na pročeljima skradinskih kuća pronađen je samo jedan GRB nepoznate obitelji (TABLA II, sl. 1).

1.2. Balkoni

Balkon je rijedak arhitektonski element na pročeljima skradinskih kuća. Malobrojni balkoni pripadaju isključivo neostilskim slogovima arhitekture 19. stoljeća. Najčešće se nalaze na najreprezentativnijim gradskim pročeljima uz glavnu ulicu.

Vrsni neorenesansni balkon ima skladne konzole i atraktivnu, u Skradinu jedinstvenu željeznu ogradu s biljnom ornamentikom (TABLA III, sl. 1).

Drugi je balkon na neorenesansnom pročelju, a balusteri su mu u obliku amfore (TABLA III, sl. 2). Takav tip balustera često se upotrebljavao u dalmatinskom baroku.²⁴

Balustrada na balkonu skradinskoga župnog stana ima balustere s motivom »dvostruke kruške« (TABLA III, sl. 3). Balusteri s motivom »dvostruke kruške«, poznati još

²³ Ovakvu klasifikaciju kojoj je osnovica u logičkom grupiranju arhitektonskih elemenata prema njihovoj lokaciji, autor je prihvatio na temelju prijedloga recenzenta dr. Ive Maroevića i gospođe Zofie Mavar, dipl. inž. arh., načelnice Odjela za prostorno-planske mjere zaštite pri Državnoj upravi za zaštitu prirodne i kulturne baštine u Zagrebu.

U navedenom magistarskom radu o šibenskim arhitektonskim elementima autor se odlučio za abecedni princip redoslijeda klasificiranih arhitektonskih elemenata kao drugi od mogućih načina klasifikacije.

²⁴ O balusterima u obliku amfore iz XVIII. stoljeća pisao je Cvito Fisković, Lastovski spomenici, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, br. 16., Split, 1966., str. 123., 124.

u antičkoj umjetnosti,²⁵ bili su čest motiv na renesansnim balustradama u Dalmaciji koje su obrubljivale brojne balkone i terase.²⁶

U Skradinu još uvijek postoji jedinstven balkon s verandom — ostakljenom drvenom konstrukcijom. Unikatan je jer gotovo nema sličnog primjerka na šibenskom području, a u dalmatinskoj arhitekturi sasvim rijetko susrećemo balkone ovoga tipa (TABLA IV, sl. 1). Njegova vremenska odrednica pripada prošlom stoljeću. Zanimljiva je vrsna izvedba drvene konstrukcije koja natkriljuje balkon, a nasadena je na postojeću željeznu ogradu. U toplom sredozemnom podneblju visoka temperatura unutar verande bila bi gotovo nepodnošljiva da nisu brižno riješeni detalji provjetravanja. Osim dvokrilnih zaokretnih prozorskih okana na bočnim stranama verande, izvedeni su i mali klizni ostakljeni poklopci (vidljivi u horizontalnome presjeku) koji omogućuju dodatnu ventilaciju koja se npr. zimi može čak i stupnjevati.

Drvene ostakljene konstrukcije bile su omiljene na balkonima npr. u zadarskoj arhitekturi 19. stoljeća.²⁷ U Šibeniku se sačuvao samo jedan primjerak, ali to je recentna gradnja s početka 20. stoljeća na postojećemu betonskom balkonu, a nalazi se na staroj tržnici.²⁸

Balkon s verandom vjerojatno je bio omiljen arhitektonski element u uvjetima blage klime jer je omogućavao uporabu balkonskoga prostora u tijeku čitave godine pa je iz njega bilo ugodno gledati na ulicu bez obzira na atmosferske prilike.

Sa takvih su balkona u vrijeme baroka žitelji Venecije promatrali slikovite gradske kanale.²⁹ Vjerojatno je grad na lagunama bio ishodište tih balkona i za dalmatinske ili primorske ambijente. Zanimljivo je da su u Rijeci sredinom druge polovice 19. stoljeća zabilježeni balkoni s drvenim nadstrešnicama kao zaštita od sunca koje su pridržavane izvijenim željeznim šipkama.³⁰

Sve to dokazuje da se u gradovima jadranskoga mediteranskog pojasa balkon na-

stojao koristiti što duže u godini te boravak na njemu učiniti što ugodnijim u tijeku čitavog dana. U tom je kontekstu skradinski primjerak neprocjenjive vrijednosti u okviru kulture stanovanja širega dalmatinskoga prostora.

1.3. Konzolice

Na objektima ruralne arhitekture Skradina još uvijek zapažamo poneki konzolni kamen — »zub« (TABLA V, sl. 1). Takvih je »zuba« mnogo na očuvanim kamenim kućama u selima na otocima šibenskoga arhipelaga. »Zub« je služio da se na njemu ostavi vjetro s vodom,³¹ a najčešće je na prikladnoj visini kako bi težakinja koja je nosila vjetro na glavi mogla vjetro lakše spustiti na kameni »zub«.

25 Germain Bazin, Istorija svjetske skulpture, Beograd 1976., str. 185., sl. 295. (galsko-rimska stela iz poč. 3. st. p.Kr.).

26 O renesansnim balustradama s motivom »dvostruke kruške« često je pisao Cvito Fisković, npr. u: Ljetnikovac Hanibala Lucića u Hvaru, Analiza historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, 1960./61., str. 226., 227.

27 Marija Stagličić, Graditeljstvo u Zadru 1868.–1918., Zagreb, 1988., str. 54.

28 Katalog eksterijernih arhitektonskih elemenata i detalja Šibenika, dokumentacija šibenskoga Povjerenstva Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine, 1984.–1992.

29 Na slici »San Giovanni e Paolo u Veneciji« Antonija Canalea (Canaletto) iz 1. pol. 18. stoljeća. S lijeve strane slike jasno se vidi balkon s ostakljenom drvenom konstrukcijom s jednostrešnim krovom. Iz kataloga; Seydewitz Max (autor uvoda), Drezdenska galerija, original izdan u Leipzigu 1967., sl. br. 54.

30 Carlo Yriarte, Biblioteca di viaggi, la Dalmazia, Milano 1878., slika na str. 13.

31 Aleksandra Muraj, Obrisi svakodnevnog života zlarinskih težaka; iz knjige »Povijest i tradicije otoka Zlarina«, posebno izdanje Zavoda za istraživanje folklor instituta za filologiju i folkloristiku, Zagreb, 1982., str. 584., TABLA II., sl. 5.

Općenito, kamene konzolice malokada vidimo na skradinskim kućama i tek se uz poneki prozor pronađe nekoliko prošupljenih ili neprošupljenih konzola. To je upravo suprotno od onoga što zapažamo npr. u Šibeniku gdje su pojedina pročelja okićena mnoštvom kamenih konzolica³², ali i u mnogim drugim dalmatinskim naseljima. Tamo su gotovo uvijek uz gornji dio prozora uzidane prošupljene kamene konzole kroz čije se okrugle otvore provlačila motka ili uža zastora koji je pružao sjenu i priječio susjedov pogled u unutrašnjost kuće. Osim toga, kroz konzole se provlačio konop ili motka za sušenje voća ili rublja. Te prošupljene konzole u pisanim dubrovačkim ugovorima nazivaju se »ušima« (auriculi).³³ Takve su konzolice redovita pojava na gotičkim (ali i romaničkim i renesansnim) kućama u Splitu, koju u Veneciji uopće ne nalazimo pa je stoga moramo smatrati lokalnom (dalmatinskom, o. p. p.) tradicijom.³⁴

Takve prošupljene konzole susrećemo u Skradinu samo dvaput, ali se one nalaze ispod prozorskoga praga i nemaju funkciju dubrovačkih auricula (TABLA V, sl. 2). No, funkcija im je ovdje istovjetna neprošupljenim konzolama uz donji prozorski prag. Cvito Fisković otkriva da su se one u dubrovačkim ugovorima nazivale »zupcima« (dentes), a služile su za postavljanje drvene daske na kojoj se držahu cvjetni lonci ili hrana koja se sušila na suncu.³⁵ U Skradinu izdvajamo takav par konzolica s tipičnom baroknom profilacijom (TABLA V, sl. 3).³⁶

U skućenim gradskim sredinama prozori su često bili jedini prostori za sušenje hrane i rublja. Tamo gdje se sušenje moglo obaviti izdvojeno od pogleda, u ograđenim vrtovima, kao što su osamljeni ljetnikovci, pojava je tih konzolica rjeđa.³⁷ U Skradinu su brojna interna dvorišta i gospodarstva pregrađena visokim zidovima od uličnog i susjedova prostora pa se slično može tumačiti rijetkost kamenih konzolica na pročeljima.

1.4. Kovinski proizvodi

Kovinski proizvodi još ponegdje rese poneke skradinske prozore, balkone, stubišta ili drvene vratnice. No, svi ti sačuvani primjerci govore o skromnosti ove vrste umjetničkog obrta u Skradinu pa tek rijetko iskače poneki primjerak koji ovdje zavrđuje kratak osvrt. Fundus proizvoda umjetničke obrade kovina u Skradinu je, osim svoje skromnosti, stilski i vremenski ograničen gotovo isključivo na razdoblje 19. ili početka 20. stoljeća.

Neke skradinske prozore još uvijek štite željezne rešetke. U pregledu ove grupe kovinskih proizvoda treba krenuti od najjednostavnijeg, ali vjerojatno najstarijeg tipa prozorske rešetke u obliku kvadratne ortogonalne mreže gdje se pojedine šipke uglavljaju između kamenih prozorskih pragova (TABLA VI, sl. 1). Ovdje su šipke od kovanog željeza okrugla presjeka, pri čemu sve šipke u jednom vertikalnom smjeru prolaze kontinuirano, a horizontalne se na mjestima prolaska šipki u procesu kovanja rascjepljuju te im se tako prave okrugli otvori. Ovakav tip rešetke vrlo se često susreće na starim grafičkim prikazima arhitekture.³⁸ Kao i na ovom primjeru, ove su

32 Katalog arhitektonskih elemenata i detalja Šibenika, nav. dokumentacija; popisom arhitektonskih elemenata u Šibeniku obuhvaćena je 301 konzolica kao karakteristični elementi.

33 Duško Kečkemet, Juraj Dalmatinac i gotička arhitektura u Splitu, Književni krug, Split, 1988., str. 20.

34 Cvito Fisković, Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku, Matica hrvatska, Zagreb, 1947., str. 66.

35 Isto., str. 66.

36 Istu profilaciju imaju konzolice na mnogim završnim vijencima baroknih kuća kao i na baroknim balkonima u Šibeniku.

37 Cvito Fisković, nav. djelo, str. 66.

38 Prikaz ortogonalne kovane rešetke u djelu »De civitate dei« Aureliusa Augustinusa, izdano u Veneciji godine 1489. (iz kataloga izložbe »Franjevci Bosne i Hercegovine na raskršću kultura i civilizacija«, Zagreb, 1988., str. 190.

se rešetke najčešće postavljale iz sigurnosnih razloga na prozore u prizemlju.

Rešetka od dijagonalno položenih šipki od kovanog željeza već je dekorativniji prozorski zastor kao primjerak na prizemlju barokne kuće (TABLA VI, sl. 2). Ovaj tip rešetke nalazimo u srednjovjekovnoj arhitekturi³⁹, u baroku⁴⁰, a vidimo je i na venecijanskim vedutama 19. stoljeća.⁴¹

Rešetka (TABLA VI, sl. 3) je recentna, izvedena od industrijskoga plosnog željeza s tradicionalnim motivom dvostruke zavojnice u obliku slova »C«.

Druga rešetka (TABLA VI, sl. 4) ima u sredini motiv romba, omiljen na kovinskim proizvodima klasicizma 19. stoljeća.⁴²

U lunetama skradinskih portala nema onih vrsnih kovanih ili lijevanih ukrasnih željeznih rešetaka koje krase mnoge portale u Šibeniku.⁴³ Tek jedan sasvim recentan primjerak (drugi je na zapadnom pročelju katedrale) stoji u vrhu lučnih vrata (TABLA VI, sl. 5). Ima motiv dvostruke zavojnice koja se svija u suprotnim smjerovima (u obliku slova »S«). Ovaj je motiv imanentan na mnogim proizvodima umjetničke obrade željeza u Europi.⁴⁴

Predmet su ovoga rada arhitektonski elementi i detalji u eksterijerima Skradina, a među njima istaknuo bih tek jednu stubišnu ogradu izvedenu od jednostavnih kovanih željeznih šipki okrugla presjeka s rukohvatom od plosnoga kovanog željeza koji završava volutom (TABLA VI, sl. 6). Takav tip ograde susrećemo u hrvatskoj baroknoj arhitekturi.⁴⁵

Neke skradinske balkone krase barokne, u obliku slova »S«, trbušasto izvijene ograde (TABLA VII, sl. 1). Izrađene od plošno kovanog željeza ogradne šipke pri vrhu završavaju raskošnim volutama. Trbušasto izvijeni kovinski proizvodi bili su vrlo popularni u europskom baroku⁴⁶, a ovaj omiljeni barokni tip prepoznamo i na ogradi balkončića pred kasnogotičkim otvorom na crtežu koji prikazuje sklop komunalne i kneževe palače na Narodnom trgu u Splitu u 18. stoljeću.⁴⁷

Balkonsku ogradu sa slike 1 (TABLA VII) ukrašavaju ugaoni čunjići-akroteriji. Ta-

kav detalj ne susrećemo ni na jednoj zatečenoj baroknoj željeznoj balustradi u Šibeniku⁴⁸ pa je po tome ova skradinska oграда do sada jedini poznati sačuvani primjerak na širem šibenskom području.

Dodavanje ukrasnih čunjića-akroterija na željeznim ogradama i ukrasnim rešetkama poznato je u doba baroka.⁴⁹ Ukra-

39 Prikaz dijagonalne rešetke prema minijaturi »Boetije i filozofija« iz 13. stoljeća u djelu »Consolatio philosophiae«, Enciklopedija Leksikografskog zavoda 1, Zagreb, 1966., str. 425.

40 Pierre Chaunu, Civilizacija klasične Evrope, Beograd, 1977., v. dijagonalne prozorske rešetke na slici »Pogled na Freyung u Beču«, nastaloj 1759.-1760.

41 Kruno Prijatelj, Karlo Grubaš — mletački vedutista mletačkog porijekla, Studije o umjetninama u Dalmaciji III., Zagreb, 1975., v. dijagonalnu rešetku na veduti »Zattare kod crkve Gesuiti«, str. 145.

42 Draginja Jurman-Karaman, Maksimirski vidikovac i njegovi oblikovni elementi, Bulletin JAZU br. 2., 1959., str. 94.

43 Ivo Šprljan, Proizvodi umjetničke obrade metala u eksterijerima Šibenika, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 17, Zagreb, 1991., str. 130.

44 Jacques Le Goff, Srednjovjekovna civilizacija zapadne Evrope, Beograd, 1974., str. 271., prikaz ograde od kovanog željeza iz 13. stoljeća u romaničkoj bazilici Sainte-Foy u Conquesu.

45 Zvonimir Wyroubal, Bernardo Bobić, izdanje JAZU, bez naznačene godine, slika ista.

46 Pierre Chaunu, nav. djelo, na slici B. Canaletta »Pogled na Freyung u Beču« iz godine 1759./60. vidi se trbušasta prozorska rešetka.

47 Duško Kečkemet, Rušenje komunalne i kneževe palače u Splitu, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, br. 4.-5., 1978./79., slika A. Zudeniga iz 18. stoljeća, str. 289.

48 Na uglovima jedne željezne šibenske balustrade postavljene su uspravne šipke, a na drugoj željezni ulošci za posude za cvijeće; Katalog arh. elemenata i detalja Šibenika, nav. dokumentacija.

49 Ukrasni čunjići na željeznoj ogradi vide se na slici I. Eisenhorta »Susret Marije i Elizabete« iz zadnje četvrtine 17. stoljeća, vidi u: Wyroubal Zvonimir, nav. djelo. Također vidjeti ukrasne čunjiće na baroknoj rešetki iz 1765.; Grupa autora, Pustinja Blaca, knjižica uz izložbu Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture, Split, 1982., str. 65.

šavanje ograda akroterijima vjerojatno ima izvoriste u mletačkome gotičkome graditeljstvu koje je inspiriralo dalmatinske graditelje u kamenu u stvaranju niza vrsnih balustrada poput onih u Splitu koje su krasile dvorišna stubišta palača i na čijim su rukohvatima postavljani prelijepi akroteriji u obliku šiške.⁵⁰

Kroz 19. stoljeće ukrasne balkonske ograde u susjednom Zadru karakterizira postupna smjena klasicistički bogate i teške biljne ornamentike na početku stoljeća s geometriziranim vitkom linijom modeliranog željeza.⁵¹ Među malobrojnim balkonskim ogradama 19. stoljeća u Skradinu nalazimo jedan primjerak s elementima biljne ornamentike, ali na neorenesansnom balkonu (TABLA III, sl. 1). Modelacija željeza u raznovrsnim geometriziranim oblicima zapaža se na drugom primjerku (TABLA VII, sl. 2). U središtu željezne ograde upisani su inicijali »T R«. Upisivanje inicijala u centralno postavljeni krug ili slovima izravno na željeznim ogradama bilo je pomodno upravo u tijeku druge polovice 19. stoljeća.⁵²

Na drvenim skradinskim vratnicama još se može zateći kakav zanimljiv lijevani ili kovani predmet. Ti predmeti čine opremu vratnica, ali ih istodobno i dekoriraju. Tako se na ponekim vratnicama još može pokucati željeznim kucalom u starinskom obliku lire ili dvostrukoga slova »S« (TABLA VII, sl. 3) koji se često susreću od 16. stoljeća npr. u Dubrovniku i u okolnim mjestima.⁵³ Ovaj skradinski primjerak rese ukucani elipsasti ukrasi. Alke ili koluti služile su da se rukom privuče i zatvori krilo vrata i u toj funkciji alke nalazimo već na reljefima kasetiranih vratnica ranorenesansne kapele Sv. Ivana Ursinija u Trogiru (početak rada između godine 1477. i 1480.).⁵⁴ Danas se na skradinskim drvenim vratnicama pronađe tek poneki primjerak kao što je alka s motivom konopa (TABLA VII, sl. 4).

Još se uvijek na mnogim starim vratnicama za zatvaranje i otvaranje rabe ručke (TABLA VIII, sl. 1). Taj je utilitarni okov i u Šibeniku skromno ukrašen, a u Skradinu tek poneka ručka ima zanimljivo izvedene

željezne štitove (TABLA VII, sl. 5). Skradinske su ručke pretežno izrađene od željeza, ali ima i mjedenih (TABLA VIII, sl. 5).

Stare kvake na skradinskim drvenim vratima uglavnom su izvedene od lijevanog željeza. Ti sačuvani predmeti samo su djelić masovne uporabe industrijske robe od lijevanog željeza kao što su kvake i pripadajući im štitovi (TABLA VIII, sl. 2, 3, 4), što je u Dalmaciji bilo u modi u tijeku 19., ali i početkom 20. stoljeća.⁵⁵

1.5. Niše

Niše su vrlo rijedak arhitektonski element u gradu. Na glavnome pročelju katedralne crkve Blažene Djevice Marije nalaze se dvije reprezentativne niše s polukružnim lukom te s karakterističnim baroknim motivom »dijamantnog vrška«, a služe za smještaj svetačkih skulptura (TABLA II, sl. 3).

50 Duško Kečkemet, Juraj Dalmatinac, str. 30., sl. 27. i 32.

51 Marija Stagličić, Graditeljstvo u Zadru..., str. 54.

52 Grupa autora, Hrvatska enciklopedija 2, Zagreb, 1941., balkonska željezna oграда na kući u Opatičkoj ulici br. 27 u Zagrebu arhitekta B. Felbingera. Ima inicijale u središnjemu krugu, 1. pol. 19. stoljeća, str. 163; Cvito Fisković mi priopćava o inicijalima orebičkih kapetana na ogradama dvorišnih vrata te balkona kuće Miroševića u Korčuli.

53 Cvito Fisković, Lastovski spomenici, str. 131.

54 Radovan Ivančević, Ikonološka analiza ranorenesansne kapele Sv. Ivana Ursinija u Trogiru, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 26., Split, 1986./87., vidi fotografiju uz tekst na str. 328.

55 U Austro-Ugarskoj radila je poznata radionica Rakusch iz Celja, utemeljena godine 1818. koja je proizvodila i prodavala različitu robu od željeza i lijevanih kovina, među ostalim za kućne prozore, vrata, namještaj. Roba se prodavala i preko kataloga. Jedan je tiskan 1914., drugi godine 1926., a prikazan je repertoar proizvoda koji se dijelom proizvodio i u tijeku 19. stoljeća. Katalogi su u posjedu Mile Bastića, vlasnika privatne galerije umjetnina u Vodicama kod Šibenika.

1.6. Otvori

1.6.1. Prozori

Na najjednostavnijim skradinskim prozorima možemo zamijetiti karakterističnu uporabu drveta. Neki su prozori, najčešće na ruralnim objektima, izvedeni cjelovito od drvenih pragova (TABLA IX, sl. 1), a na nekima drvena gredica iznad prozora služi kao statičko rasterećenje (TABLA IX, sl. 2). Općenito, uporaba drveta u oblikovanju prozora pojavljuje se kao tradicijski nastavak drvene arhitekture u Dalmaciji, o čemu ću opširnije govoriti u poglavlju o vratima.

Kamene konzole ispod prozora (TABLA IX, sl. 3) nerijetko su služile za postavljanje daske koja je nosila lonce s cvijećem. Običaj ukrašavanja prozora dalmatinskih kuća cvijećem vrlo je star. Cvijeće je jednako resilo dalmatinske palače kao i seoske kuće, a njegov je kolorit kamena pročelja činio slikovitima.⁵⁶

I na skradinskim je prozorima bilo cvijeća, kao i na mnogim u Dalmaciji. Pitari s mirisnim cvjetovima stavljali su se na daske koje su počivale na željeznim držačima (TABLA IX, sl. 4). Slične prozore prepoznajemo na grafikama i slikama s kraja 19. stoljeća.⁵⁷

Nekoliko skradinskih prozora ima zanimljive funkcionalne detalje. Nadstrešnicom od kamenih ploča prozor se štiti od naleta kiše (TABLA IX, sl. 5), a pločama položenima koso u vršak stvara se statičko rasterećenje kamenog natprozornika na jednom ruralnom objektu (TABLA IX, sl. 6).

Među skradinskim prozorima prava je rijetkost prozor sa skošenim pragovima (TABLA X, sl. 1). Ovaj tip četvrtastih prozora ukošenih okvira nalazimo na srednjovjekovnim profanim i sakralnim objektima Dalmacije⁵⁸, a osnovni se tip provlači i kroz kasnija stoljeća pa ga nalazimo čak i na baroknim objektima.⁵⁹ Ovaj skradinski prozor sekundarno je uporabljen na seoskoj kamenoj kući.

Među skradinskim je prozorima najviše onih sa stilskim oznakama. Brojni su prozori s baroknom natprozorskom profilacijom (TABLA X, sl. 2). Ti se prozori nalaze i na zgradama koje vremenski pripadaju i 19. stoljeću. Zanimljivi su prozori s baroknom profilacijom kojoj je nosivi dio izveden od opeke, a sama je profilacija izvedena žbukom (TABLA X, sl. 3).

Prozore 19. stoljeća prepoznajemo prema neostilskim oznakama i detaljima. Prozore (TABLA X, sl. 4 i 5) karakterizira motiv plitkih reljefnih konzolica ispod donjega praga. Ti prozori simuliraju oblikovnu inačicu klupe ili klupčice na kamenim konzolama koja se provlači kroza sva značajnija stilska razdoblja u Dalmaciji, od romanike pa do neostilova 19. stoljeća, o čemu svjedoče i ovi, skradinski primjerci.

U 19. stoljeću, ali i na početku 20. stoljeća izvodili su se brojni prozori s tipičnim reljefnim ukrasnim poljem ispod njih. Jedan,

56 Početkom 17. stoljeća Juraj Baraković u svojoj »Jaruli« spominje cvijeće na prozorima palača, a iz spisa pohoda biskupa Bonajutija vidi se da su Višanke na prozorima svojih kuća sredinom 18. stoljeća gajile cvijeće, što običavaju i sada, o. c.; o cvijeću, zelenilu i voću u Dalmaciji kroz stoljeća opširnije piše Cvito Fisković, Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji br. 17., Split, 1968., str. 225.–228.

57 Gotovo identičan tip prozora vidimo na crtežu dubrovačke ulice iz knjige: Carlo Yriarte, nav. djelo, str. 197.; sličan nosač za cvijeće sa željeznim držačima u obliku slova »S« vidi se na akvarelu iz Prvić Šepurine s potpisanom godinom 1896. (fototeka Povjerenstva u Šibeniku); prozorska košara, vjerojatno za cvijeće, vidi se na slici »Navještenje« (slikar Matteo da Milano) s kraja 15. stoljeća.

58 Cvito Fisković spominje četvrtaste prozore ukošena okvira koji potječu iz 14.–15. stoljeća s ruševina samostana na Lokrumu; Prvi poznati dubrovački graditelji, Historijski institut JAZU u Dubrovniku, Dubrovnik, 1955., str. 44.

59 Cvito Fisković, Lastovski spomenici, str. 82; prozori ukošena okvira uz glavni portal barokne crkve Sv. Josipa u Docu na otoku Lastovu (sagrađena u prvoj pol. 17. stoljeća).

oblikovno skroman primjerak ovoga tipa, susrećemo i u Skradinu (TABLA X, sl. 6).

Izrazitu neogotičku karakteristiku ima prozor na TABLI X, slici 7.

Na prozoru (TABLA X, sl. 8) doprozornici se prekidom sužavaju, što nas upućuje na izvore secesijskoga ukrašavanja⁶⁰, pa je to jedan od sasvim rijetkih secesijskih detalja u ukupnom zbroju skradinskih arhitektonskih elemenata. Na mjestu sužavanja nalazi se trokutasta guta, detalj koji susrećemo u secesijskoj arhitekturi u Dalmaciji, ali je on imanentan kao dekorativni motiv u europskoj baroknoj arhitekturi⁶¹, kao i u domaćem baroku.⁶²

Na bočnim pročeljima barokne katedralne crkve Blažene Djevice Marije nalaze se jednostavni polukružni ili lunetarni prozori (TABLA XI, sl. 1). Taj tip prozora poznat je već na kasnoantičkim zgradama na dalmatinskome prostoru⁶³, no često se replicira na baroknim dalmatinskim crkvama⁶⁴, a nerijetko se provlači i na klasicističkoj arhitekturi u Dalmaciji u 19. stoljeću.⁶⁵

Na drevnim skradinskim fasadama nalaze se samo dva mala okrugla prozora-okulusa. Jedan je od njih zastrt jednostavnom ukrasnom rešetkom (TABLA XI, sl. 2), a možemo ga datirati u 19. stoljeće. U sakralnoj arhitekturi okrugli se prozori upotrebljavaju za osvjetljavanje unutrašnjosti crkava i kapela⁶⁶, a nalazimo ih i u klesarskim ugovorima za stambene objekte u vrijeme dalmatinske gotike.⁶⁷

Na glavnome pročelju barokne crkve Blažene Djevice Marije dva su okrugla prozora (TABLA XI, sl. 3, 4). Iako njihovi jednostavno profilirani krugovi nisu ispunjeni stupićima, ti prozori označuju višestoljetni kontinuitet izvedbe kružnih prozora-rozeta na pročeljima dalmatinskih crkava.

Naime, romaničko kolo (ruža, zvijezda) pojavljuje se na pročeljima dalmatinskih crkava tek u 13. stoljeću i toliko je postalo uobičajeno da se upotrebljavalo sve do kraja 18. stoljeća, ne mijenjajući, uglav-

nom, svoj osnovni oblik — krug ispunjen kamenim stupićima spojenima središnjom osovinom.⁶⁸

1.6.2. Prozorski kapci

Škure su lokalni naziv za puna, najčešće dvokrilna drvena okna kojima se zatvarahu prozorski otvori radi zaštite od sunca i

60 Marija Stagličić, Graditeljstvo u Zadru..., na str. 151. autorica govori o gotovo identičnome secesijskom detalju na prozoru kuće Cepernić, projekt iz godine 1909.

61 Giulio Carlo Argan, Storia dell'arte italiana, volume terzo, by G.C. Sansoni, Firenze, 1968., na str. 244. barokni je prozor arhitekta Federica Zuccarija s male palače Zuccari u Rimu (sagrađene godine 1593.) s motivom trokutastih guta.

62 Isti motiv trokutastih guta uporabljen je na donjim uglovima baroknog okvira natpisa na isusovačkoj skalinadi u Dubrovniku, arhitekt Pietro Passalacqua u Dubrovniku (30. godine 18. stoljeća); vidi u: Vladimir Marković, Pietro Passalacqua u Dubrovniku, Peristil, br. 24., 1981., str. 97., 111.

63 Cvito Fisković, Stilska zakašnjenja na stolnoj crkvi u Kotoru, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 16., Split, 1966., str. 236.

64 Npr. polukružni prozori baroknih odlika s pobočnih zidova crkvene lađe u Kaštel Štafiliću (početak gradnje godine 1753.); Cvito Fisković, Ignjacije Macanović i njegov krug, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 9., Split, 1955., str. 250.

65 Marija Stagličić, Klasicist Valentino Presani u Dalmaciji, Peristil, 1979., str. 133., 135.

66 U Toskani sve Brunelleschijeve kupole imaju osvjetljenje riješeno kroz male okrugle prozore. Isti način osvjetljenja susrećemo i na Ursinijevoj kapeli u Trogiru; S. Štefanac, Nekoliko antičkih elemenata u opusu Nikole Ivanova Firentinca, predavanje na znanstvenom skupu »Ivan Duknović i njegovo doba«, Trogir, 13./14. studenoga 1992.

67 Korčulanski klesar Antun Anđelinović klesao je u 15. stoljeću okrugli prozor i bifore za kuću Savina Menčetića na Pelješcu, Cvito Fisković, Naši graditelji, str. 89.

68 Cvito Fisković, Stilska zakašnjenja... str. 229.

oborina. Već stoljećima tradicijski su element dalmatinske arhitekture.

Još u predromaničko i romaničko doba prozorski su se otvori zatvarali drvenim kapcima i tkaninama, kako je to rađeno u čitavoj Europi.⁶⁹ U romanici su se drveni kapci (škure) montirali s pomoću drvenih trnova izvedenih na samim kapcima, koji su se uglavljivali u okrugle rupe na kamenim pragovima prozora. Takve okrugle rupe još susrećemo na očuvanim romaničkim portalima, što svjedoči o istovjetnom načinu montaže drvenih vratnica.⁷⁰

Vanjski puni drveni kapci bit će još stoljećima u stalnoj primjeni na prozorskim otvorima u Dalmaciji.⁷¹

Staklo se na prozorima dalmatinskih kuća intenzivnije pojavljuje u 15. stoljeću. Dubrovnik je u tom pogledu vrlo napredan⁷², a u nekim se drugim urbanim sredinama siromašne pokrajine, kao npr. u Korčuli, u nedostatku stakla i na prozore značajnijih gradskih kuća postavljalo navošteno platno.⁷³

U 19. stoljeću škure se još nalaze na mnogim prozorima kuća, jednako u ruralnoj kao i u gradskoj sredini.⁷⁴ Drveni su se kapci fiksirali razupornom drvenom letvom, što je škure štitilo od jakih vjetrova i u podneblju Skradina (TABLA XII, sl. 1). Tek u novije vrijeme drvenu će razuporu zamijeniti metalni pričvršćivači ugrađeni u kamenu fasadu (TABLA XII, sl. 2).

Puni prozorski drveni kapci postavljali su se i s unutrašnje strane prozora. To su unutrašnje škure kojima je isključiva funkcija bilo zamračenje prostorije u trenutku kada su vanjski kapci otvoreni. U Skradinu nalazimo takav primjerak iz 19. stoljeća s karakterističnim motivom izdužena romba (TABLA XII, sl. 4). Zatvaranje (zamračenje) prozora drvenim kapcima s unutrašnje je strane funkcionalan detalj koji susrećemo na slikama starih majstora.⁷⁵ Osim toga, na slici su ostakljeni kapci koji se otvaraju prema van i takav se tip prozorskih kapaka u lokalnom šibenskom

govoru zove »kontrafineštre«. Providni kapci koji su se zatvarali s vanjske strane (TABLA XII, sl. 4) zastirali su prozore na dalmatinskim kućama još u 17. stoljeću.⁷⁶

69 Duško Živanović, Prozori i polifore dubrovačkih kuća i palata, Anali zavoda za povijesne znanosti JAZU, Dubrovnik, 1989., str. 81.

70 Cvito Fisković, Prvi poznati dubrovački graditelji, Historijski institut JAZU u Dubrovniku, Dubrovnik, 1955., str. 113.

71 Zaključkom Vijeća umoljenih od godine 1596. dopušta se redovnicama Sv. Andrije da tri prozora, koji su nad spavalištem samostana Sv. Marka, mogu sniziti i napraviti im vanjske kapke, u: Lukša Beritić, Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 10, Split, 1956., str. 75.

72 Verena Han, Arhivske vesti o staklu u Dubrovniku iz XIV. i prve polovine XV. veka, Muzej primjenjene umjetnosti, Zbornik br. 15, Beograd 1971., str. 52.-56. Autorica piše da je najranija arhivska vijest o postojanju prozora od stakla na crkvama u Dubrovniku zabilježena sredinom 14. stoljeća, a najraniji spomen o zastakljivanju prozora na jednoj dubrovačkoj profanoj zgradi datira iz godine 1434. Osim toga, na osnovi arhivskih vijesti može se zaključiti da su u prvoj polovici 15. stoljeća prozori na dubrovačkim stambenim kućama, koje su pripadale imućnijim građanima, bili sastavljeni od okulusa (okrugla stakalca, o.p.p.) i spajani olovom, što je općenito karakteristično za gotičko staklarstvo toga doba.

73 Npr. na prozore općinske palače u Korčuli oko godine 1560., Cvito Fisković, O renesansnom pjesniku Ivanu Vidalu Korčulaninu u službi svoga zavičaja, Radovi Centra JAZU u Zadru, br. 22.-23., Zadar, 1976., str. 37.

74 Vidjeti fotografiju općinske palače u Trogiru prije restauracije godine 1890., Ivo Babić, Renesansni lučni prozori i općinska palača u Trogiru, Adrias, sv. br. 1, Split, 1987., sl. 1.

75 Caravaggio, slika »Vocazione di San Matteo« (iz 1599.-1600.), objavljeno u: Giulio Carlo Argan, Storia dell'arte italiana, volume terzo, by G. C. Sansoni, Firenze, 1968., str. 278.

76 Evlija Čelebija, Putopis, II, Sarajevo, 1957., str. 195. »Dok su stanovnici grada (Dubrovnika) u skupinama prolazili ispred kuće u kojoj smo mi stanovali, mi smo ih posmatrali kroz okna prozora čija su krila bila zatvorena s vanjske strane«. Čelebija je boravio u Dubrovniku u svibnju godine 1664., (nap. H. Šabanovića, prevoditelj).

Grilje su dvokrilni drveni kapci konstruirani od niza letvica koje se istodobno otklapaju oko svoje osi omogućujući stupnjevano osvjetljenje unutrašnjosti prostorijske, od potpunog mraka (kada su letvice u okomitu položaju) do maksimalnog osvjetljenja (kada letvice dođu u vodoravan položaj).

Jedan primjerak starijeg tipa grilja ima gornje fiksno krilo i donje veće koje se može otklopiti te tako dovesti u kosi položaj (TABLA XII, sl. 3). To je vrlo praktičan detalj jer omogućuje zaštitu od kiše ili sunca, a istodobno komfornije promatranje zbivanja na ulici i oko objekta. Na žalost, industrijski proizvedene grilje nemaju ovakav koristan detalj. Po tom detalju možemo ustvrditi da su grilje na ovim prozorima, zasigurno, u uporabi u tijeku 18. i 19. stoljeća.⁷⁷

Koso otklopno prozorsko krilo funkcionalan je detalj koji je već u baroku vrlo omiljen u toplomu sredozemnom podneblju (TABLA XII, sl. 5).⁷⁸ Takvo krilo istodobno je omogućavalo djelotvornu zaštitu od sunca unutrašnjosti prostorije i promatranje zbivanja na vanjskome prostoru. Taj tip prozorskog kapka susrećemo u Hrvatskoj u 19. stoljeću.⁷⁹ Trag njegove evolucije nalazimo kod grilja na već opisanim otklopnim krilima. Evolucijski će tok završiti pojavom roleta koje npr. vidimo na prozorima splitskih zgrada na početku 20. stoljeća.⁸⁰

Na prozorima skradinskih kuća nerijetko ćemo ugledati drveni konzolni i ostakljeni istak (TABLA XII, sl. 6). Lokalni mu je naziv »žburt«, a namjena mu je slična balkonskoj ostakljenoj verandi. »Žburt« je osobito koristan zimi kada uza slabo sunce zapuše snažna bura, ili pak u rano proljeće ili u kasnu jesen, kada »bablje« sunce proviruje kroz oblake nad Skradinom. Iza te male prozorske verande sasvim je ugodno jer njezino staklo hvata rijetke i slabe sunčeve zrake, istodobno omogućuje mnoštvo svjetla, a radoznalost se može zadovoljiti promatranjem života na ulici i kada kišne kapi udaraju o prozorska okna. Donju stra-

nicu »žburta« često zauzme poneki lonac s cvijećem dajući drevnim skradinskim pročeljima osebnost.

A na tim skradinskim »žburtovima« nema dekorativno zaigranih aplikacija kakve još možemo zateći na šibenskim prozorima.⁸¹

1.6.3. Vrata

Portalima je oduvijek posvećivana izdvojenost pažnja koja se iskazivala u rješenju nekoga konstrukcijskog detalja ili apliciranju atraktivnih ornamenata.

Vrata simboliziraju mjesto prelaska između dvaju stanja, između dvaju svjetova. U simboličkome smislu vrata su prelazak iz područja profanog u područje svetog, a primjeri su za to portali na katedralama.⁸² Ništa manji simbolizam prelaska prisutan

77 Vidjeti grilje na crtežu »Dvorac u Valpovu prije godine 1801.«, objavljen u: Mladen Obad Šćitaroci, Perivoj dvorca u Valpovu, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, br. 16., Zagreb, 1990., str. 81. Također vidjeti grilje na crtežu »Gospodarski trg u Zadru iz 1845. godine« objavljenom u: Zadar-Zbornik, Matica hrvatska, Zagreb, 1964., str. 209.

78 Radmila Matejčić, Barok u Istri i Hrvatskom primorju, u: »Barok u Hrvatskoj«, Zagreb, 1982., na str. 554. objavljena slika venecijanskoga baroknog slikara Gaspara della Vecchie »Pranje nogu« (god. 1711.) s detaljem prikazanim na TABLI XII, slici 5.

79 Vidi se na slici Carla Göbela »Ulazak u Zagreb Alberta Nugenta i njegovih slobodnjaka i se-režana, 1842. god.«, objavljeno u katalogu izložbe »Pisana riječ u Hrvatskoj«, Zagreb, 1986.

80 Nevenka Božanić-Bezić, Prilog proučavanju secesije u Splitu, Peristil, 8.-9., 1965./66., str. 176., fotografija sumpornog kupališta inž. Kamila Tončića iz vremena gradnje godine 1903.

81 Katalog arhitektonskih elemenata i detalja Šibenika, nav. dokumentacija. Jedino na višekatnici preko puta današnjega kina »Šibenik« postoji oronuli »žburt« iznad kojeg je dekorativna drvena aplikacija.

82 J. Chevalier-A. Gheerbrant, Rječnik simbola, Zagreb, 1989., str. 763.

je i u portalima palača, gradskih kuća pa čak i ruralnih objekata.

Vrata su osobito brojni elementi svagdje pa tako i u Skradinu. No, njihova umjetnička, ali i stilsko-povijesna vrijednost vrlo je skromna i malokad se pronađe kakav zanimljiv i lijepo komponiran portal.

Pregled tipova skradinskih vrata započet ću s nekoliko najjednostavnijih primjeraka, i to na objektima koji imaju ruralni karakter. Drvo je zajednička nit koja veže ta vrata. Dovratnici i nadvratnik prvih vrata jesu drveni (TABLA XIII, sl. 1). Drugi portal s drvenim nadvratnikom izveden je u tehnici bunjata (slaganje kamena na kamen) na vrlo ruralan način što se na ovim prostorima osobito iskazivalo u gradnji ulaznih vrata lokalnih poljskih kućica-bunja (TABLA XIII, sl. 2). Kod trećih je vrata velika drvena greda ujedno nadvratnik portala (TABLA XIII, sl. 3). Kod četvrtog primjerka drvena je greda u funkciji rasterećenja kamenog nadvratnika (TABLA XIII, sl. 4).

Nigdje kao u Skradinu nema toliko prozora pa i vrata s drvetom kao konstrukcijskim, ali i gradbenim elementom. U šibenskome kraju gotovo nećemo naići na vrata s drvenim pragovima.⁸³ Tu se na malobrojnim sačuvanim primjercima prozora i vrata drvo pojavljuje kao statičko rasterećenje nadvratnika.

Općenito, uporaba drveta u oblikovanju i konstrukciji portala, javlja se kao tradicijski nastavak drvene arhitekture u Dalmaciji. Još u srednjem vijeku u dalmatinskim je gradovima bilo mnogo kuća građenih od drveta. Iako je mnoštvo ugovora sačuvanih iz toga vremena sklopljeno s klesarima, u jednom dubrovačkom ugovoru iz sredine 14. stoljeća spominje se izvedba drvenog luka jednog portala na nekoj drvenoj kući.⁸⁴

Tradicija gradnje u drvetu nastavlja se u Dalmaciji i u stoljećima koja slijede pa je zanimljivo da se u splitskoj zagori na početku 18. stoljeća od drveta gradi čitav niz seoskih crkvice.⁸⁵

Na više skradinskih objekata nalaze se vrata sastavljenih dovratnika, učvršćenih kamenom položenim vodoravno sred njih (TABLA XIII, sl. 5). Takvi se dovratnici pojavljuju već na romaničkim portalima, a način učvršćivanja i zidanja sastavljenih dovratnika trajat će uglavnom i u doba gotike, sve do renesansnoga stila, koji, otklanjajući mnoge gotičke konstrukcijske elemente, gotovo redovito uvodi okomiti dovratnik iz jednog komada.⁸⁶

Dovratnici sastavljeni umetanjem vodoravnih nepravilnih kamenova, radi jačeg otpora, tj. statičke izdržljivosti, pojavljuju se i u seoskome graditeljstvu Dalmacije sve do kraja 19. stoljeća⁸⁷, a u tom kontekstu treba promatrati i skradinske portale ovoga tipa.

Većina skradinskih vrata datira iz 19. stoljeća, a nerijetko ih ukrašava samo jednostavni nadvratni profil (TABLA XIII, sl. 6). Pojedine portale podignute u 19. stoljeću resi niz dekorativnih detalja karakterističnih za prijašnja stilska razdoblja. Tako npr. glavna vrata crkve Sv. Petke (sagrađena godine 1895.) imaju barokni nadvratni profil, a po unutrašnjem rubu dovrat-

nika i nadvratnika teče poluobli »štap« (TABLA XIII, sl. 7).

Poluobljeni su »štapom« gotovo redovito obrubljeni dalmatinski portali gotičkoga stila iz 15. stoljeća ili renesansnoga stila 16. stoljeća, a koji se u pisanim dokumentima po tome zovu bastonati.⁸⁸ No, poluobli se »štap« uporabljuje u dekorativnom repertoaru kasnijih stilskih⁸⁹ i vremenskih razdoblja, što vidimo i na primjeru portala navedene skradinske crkvice.

Najranija, do danas sačuvana skradinska stilska vrata potječu iz razdoblja baroka. Skupini baroknih portala pripadaju vrata (TABLA XIII, sl. 8) koja između nadvratnika i baroknoga profila imaju polje-međupunu s tri opeke koje strše u odnosu na zidnu plohu. Takav je detalj unikatan ne samo u Skradinu već i na širem šibenskom području.

Vrata s baroknom nadvratnom profilacijom i četverokutnim prozorčićem-nadsvjetlom (TABLA XIV, sl. 1) zanimljiva su zbog kontinuiteta funkcionalnoga rješenja osvjetljenja unutrašnjosti dalmatinskih kuća. Takve četverokutne prozorčice susrećemo već nad pravokutnim gotičkim portalima venecijanskih palača⁹⁰, a vrata s takvim načinom osvjetljenja još uvijek ima mnogo u Šibeniku. Osvjetljenje unutrašnjosti objekta rješavalo se i prošupljivanjem luneta lučnih portala kao npr. u Dubrovniku.⁹¹

Grupi portala baroknog tipa pripadaju vrata s poluobljeni »jastukom« s reljefnim akantovim listovima (TABLA XIV, sl. 2). Taj se motiv pojavljuje u dalmatinskom baroku u tijeku 17. stoljeća.⁹²

Na skradinskome zvoniku podignutom godine 1782. nalazimo tipski vrlo poznat i čest portal (TABLA XIV, sl. 3) koji karakteriziraju glatki dovratnici, četverouglaste neukrašene baze i kapiteli koji neznatno strše iz plohe dovratnika te dvaju glatkih lučnih segmenata koji drže zaglavni kamen. Takve portale nalazimo na palačama datiranim u 18. stoljeće.⁹³

Zaglavni je kamen portala skradinskoga zvonika profiliran, no, na lučnim vratima istog tipa zaglavni je kamen bio nerijetko ukrašen čovječjom glavom kao izrazitom oznakom dalmatinskog baroka na zvoncima, kućnim, stubišnim i dvorišnim vratima.⁹⁴

Trokutni prelomljeni zabat ima barokni portal crkve Sv. Spiridona (TABLA XIV, sl. 4). Takvi su zabati karakteristični za razdoblje dalmatinskog baroka, ali su se upotrebljavali i na prozorima zrele renesanse u Dubrovniku.⁹⁵ U prostor između krakova prelomljenoga trokutnog zabata postavljala se prema baroknom običaju skulptura sveca kojemu je crkva posvećena.⁹⁶ Taj je portal dodatno urešen poluobljeni baroknim »jastukom«, ali bez apliciranih akantovih listova.

U stilski najsloženija skradinska vrata ubrajaju se pobočni i glavni portal crkve Blažene Djevice Marije (TABLA XIV, sl. 5, 6). Glavni portal ima karakterističan barokni zabat, ovdje u obliku prelomljenoga segmentnog luka. Oba portala imaju na dovratnicima i nadvratniku tip stubaste profilacije (kao da se plitkim »stubama silazi« prema svijetlom otvoru portala). Takva je profilacija ovdje renesansna reminiscencija, a pojavljuje se na bezbrojnim pri-

83 U Šibeniku, u buti uz dolački Kvartir, nalaze se vrata s ravnim drvenim pragovima, jedini primjerak u eksterijerima povijesne jezgre; Katalog arhitektonskih elemenata i detalja Šibenika, nav. dokumentacija.

84 D. Živanović, Vrata i monumentalni portali dubrovačkih kuća i palata, Anali zavoda za povijesne znanosti JAZU, Dubrovnik, 1988., str. 141.

85 Zoraida Demori-Staničić, Spomenici 17. i 18. stoljeća u splitskoj zagori, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji br. 18., Split, 1989., str. 188.

86 Cvito Fisković, Romaničke kuće u Splitu i Trogiru, Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1952., str. 135.

87 Cvito Fisković, Žrtvenik Petra Coste u Sitnom sred Poljica, Radovi JAZU u Zadru br. 25., Zadar, 1978., str. 235.

88 Cvito Fisković, Romaničke kuće..., str. 135.

89 Duško Živanović, Vrata..., str. 141.

90 Duško Kečkemet, Juraj Dalmatinac..., str. 66.

91 Duško Živanović, Vrata..., na str. 150. spominje se portal prelomljena gotičkog luka signiran s godinom 1590., s prošupljenom lunetom koja je služila za osvjetljenje (vrata su bila na žitnici Rupe).

92 Cvito Fisković, nav. djelo, str. 113.

93 Zdenko Balog, Klasicistička palača u gradu Buzetu — prijedlog za rekonstrukciju, Radovi IPU br. 8., Zagreb, 1984., str. 49., 52.

94 Cvito Fisković, Spomenici otoka Visa..., str. 200.

95 Duško Živanović, Vrata..., str. 166.

96 Cvito Fisković, Lastovski spomenici..., str. 58.

mjercima vrata i prozora renesansnoga stila u Dalmaciji.⁹⁷

Iznad baza dovratnika glavnog portala nalazi se još jedan u nizu baroknih motiva: dva urezana kvadrata od kojih je manji upisan u veći i uzdignut kao niska piramida. Dovratnici i doprozornici s tim ukrašenom mogu se susresti samo u drugoj polovici 17. i u 18. stoljeću na bezbroj dalmatinskih crkava i kuća.⁹⁸

1.6.4. Vratnice (drvene)

I u Skradinu je, kao i u ostalim dalmatinskim gradovima, sve teže pronaći kakve stare drvene vratnice koje već više od stoljeća odolijevaju kiši, suncu i vjetrovima. Drvo je općenito osjetljiv materijal podložan brzome propadanju. Osim toga, vratnice kao utilitarni element bile su sklone pomodnim stilskim strujanjima pa su često i manje adaptacije objekata bile prilike da se uklone neka stara drvena vrata⁹⁹ koja su nam mogla govoriti o drvorezarskom umijeću prijašnjih epoha. To su glavni razlozi što su na skradinskim portalima preostale tek poneke drvene vratnice koje svjedoče o tipologiji kakva je bila u primjeni u Dalmaciji u tijeku 18. stoljeća, što je, gotovo najčešće, najranija vremenska odrednica do danas sačuvanih vratnica u dalmatinskim gradovima.¹⁰⁰ Izuzeci su vrlo rijetki, što osobito vrijedi za eksterijere pa su tako najstarije sačuvane vratnice na tlu Dalmacije vrsna dvokrilna drvena vrata majstora Buvine iz godine 1214. koja se nalaze na zapadnom ulazu u splitsku katedralu.¹⁰¹

Vrlo stari, a ujedno najjednostavniji tip dalmatinskih vratnica jesu one s horizontalnim ukladama (TABLA XV, sl. 1). Taj tip vratnica vidimo na brojnim fotografijama snimljenim u tijeku 19. stoljeća¹⁰², ali i na starim nacrtima.¹⁰³ Usprkos svojoj jednostavnosti, jednako ih nalazimo na značajnim profanim objektima u dalmatinskim gradovima, kao i na kućama te konobama ruralne arhitekture. Vjerojatno je ovaj tip

vratnica bio popularan u Dalmaciji mnogo prije 19. stoljeća jer je konstrukcija preklapljenih uklada omogućavala brzo otjecanje kišnice koja tako nije mogla prodirati u drvo, što je povećavalo trajnost vratnica, a to u siromašnoj Dalmaciji vjerojatno nije bilo zanemarivo. Osim toga, osnovnu konstrukciju ovoga tipa vratnica čine daske pribijene u dva međusobno okomita reda. Na taj su se način stoljećima konstruirale drvene vratnice u Dalmaciji,

97 Izvorište je ovoj profilaciji u antičkoj arhitekturi. Inspirativni opus ovoga tipa profilacije susretali su dalmatinski graditelji već na lukovima glavnih vrata Dioklecijanove palače u Splitu.

98 Cvito Fisković, Spomenici otoka Visa..., str. 102.

99 Npr. prilikom uređivanja korčulanske općinske palače godine 1583., kada je izvedeno niz sitnih popravaka u zgradi, postavljena su na objekt nova drvena lijepo uokvirena vrata od jelovine koja je izradio majstor Frano de Polo; Cvito Fisković, Pokladne svečanosti i kazališne igre XVI. stoljeća u Korčuli, »Mogućnosti«, Split., 1975., br. 5., str. 562.

100 O tipologiji šibenskih drvenih vratnica vidi: Ivo Šprljan Tipovi vratnica u šibenskim eksterijerima, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, br. 18/1992.–19/1993., str. 79–101.

101 Ljubo Karaman, Buvinove vratnice i drveni kor Splitske katedrale, iz knjige »Ljubo Karaman«, Splitski književni krug, Split, 1986.

102 Ivo Babić, Renesansni lučni prozori i općinska palača u Trogiru, nav. djelo, sl. 1.; na fotografiji općinske palače prije godine 1890. vidljiva su drvena vrata s horizontalnim ukladama na reprezentativnim portalima palače; Grupa autora, Šibenik — spomen zbornik, iza str. 416.; na kućama uz bivšu dominikansku crkvu vide se vratnice istog tipa (fotografija s kraja 19. stoljeća).

103 Vratnice s ukladama vide se na nacrtu klasiističke zgrade konjušnice uz južni rub Garagnin-Fanfognina parka u Trogiru. Nacrt je u početku 19. stoljeća izradio G. Selva, a objavljen je u članku Stanka Piplovića, Prostorno-arhitektonska revitalizacija parka Garagnin-Fanfogna u Trogiru, Godišnjak zaštite spomenika kulture u Hrvatskoj, br. 16., 1990., str. 67.

o čemu svjedoče ugovori, ali i najsvježiji nalazi.¹⁰⁴

Vratnice slične konstrukcije, ali s ukladama koje su koso postavljene, također su tip koji je u Dalmaciji, a time i u Skradinu, bio vrlo omiljen (TABLA XV, sl. 2). Takve su vratnice bile osobito karakteristične za razdoblje kontinentalnog baroka u Hrvatskoj.¹⁰⁵ No, isti tip vratnica zakriljuje portale u Zadru u tijeku prve polovice 19. stoljeća.¹⁰⁶ Zato je vrlo vjerojatno da su se takve vratnice često postavljale i u vrijeme dalmatinskog baroka.

Snažno istaknute profilacije obrubnih ukrasnih letvica jedna su od stilskih naznaka kasnobaroknih drvenih vratnica. Osnovna konstrukcijska karakteristika tih baroknih vratnica jest troslojnost njihove građe. Prvi, a zapravo stražnji sloj čine dijelovi vratnica, horizontalne i vertikalne letve koje nose konstrukcijski okov vrata. Taj je sloj eksponiran prema interijeru i kadšto ga resi neki zanimljiv dio okova poput vrsno oblikovane brave ili stilizirana plosna željeza koji služe za konstrukcijsko povezivanje i nošenje teških vratnica. Vanjski je sloj vratnica, izložen prema ulici, najdekorativniji. On je ukrašen bogato profiliranim letvicama koje u visokom reljefu obrubljuju kasete. Srednji sloj, sastavljen od vertikalnih dasaka ima isključivo konstrukcijsko-nosivu ulogu pa je kovanim čavlima povezan s ostala dva sloja. Upravo takvom opisu odgovaraju danas oronule drvene vratnice koje još uvijek zastiru drevni barokni portal zapuštene skradinske crkvice Sv. Spiridona (TABLA XV, sl. 3).

Najveći fundus sačuvanih drvenih vratnica u Skradinu vremenski pripada 19. stoljeću, ali i početku, odnosno prvoj polovici 20. stoljeća. Među motivima koji se najčešće pojavljuju na vratnicama 19. stoljeća jest motiv romba. Romb je najčešći dekorativni motiv koji je krasio mnoge drvene vratnice u razdoblju dalmatinske renesanse i baroka. Kasete s rombovima susrećemo na jednom od vjerojatno najstari-

jih grafičkih prikaza vratnica u Dalmaciji — na vratnicama zborne crkve u Pagu koje su prikazane na jednom crtežu koji je bio umetnut među rukopise iz godine 1779.¹⁰⁷ Vjerojatno su to bile vratnice postavljene na crkvu iz vizitacije kardinala Valiera, tj. u zadnjoj četvrtini 16. stoljeća (TABLA XVII).¹⁰⁸

Drvene vratnice ukrašene rombovima bile su omiljene u Italiji u 15. i 16. stoljeću, i u eksterijeru¹⁰⁹ i na pokućstvu.¹¹⁰

104 Nada Klaić i Ivo Petricoli, Zadar u srednjem vijeku, Filozofski fakultet u Zadru, 1976.; prema jednom ugovoru od 11. XI. 1393., trebali su majstori izvesti vratnice od dvaju redova dasaka optočena željezom, str. 510.

Pavuša Vežić, Rezultati istraživanja na prostoru citadele u Zadru, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, br. 16., Zagreb, 1990.; autor, među ostalim, spominje nalaz otisaka drvenih srednjovjekovnih vratnica koje su se sastojale od dvaju krila građenih daskama složenim u dva sloja, str. 13./14.

105 Anđela Horvat, Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj, u: »Barok u Hrvatskoj«, Zagreb, 1982.; drvene vratnice s motivom kosih uklada iz godine 1773., str. 67; također na slici Bernarda Bellotta iz druge polovice 18. stoljeća »Trg u Pirani« vide se vratnice s kosim ukladama (Galerija evropskih majstora, Beograd, 1965., sl. 52.).

106 Alfred Petričić, Zadarski slikari u XIX. stoljeću, Radovi JAZU u Zadru 4.–5., Zadar, 1959., iza str. 224.; vratnice na slici glavnih gradskih vrata slikara Vicenza Poirera iz godine 1840. Kose uklade vide se i na vratnicama sa slike »Pet bunara« istog autora i iste godine (vidi u »Zadar — zbornik«, Zagreb, 1964., str. 587).

107 Radovan Ivančević, Reinterpretacija zborne crkve u Pagu, Peristil 25., Zagreb, 1982., str. 75., crtež na str. 70.

108 Isto; zaključak je izveden iz konteksta autorova izlaganja na str. 75.

109 Alvarez Giulio Bresciani, Gli interventi cinquecenteschi nella cinta muraria di Padova, separat u knjizi »L'architettura militare veneta del Cinquecento, Centro internazionale di studi di architettura »Andrea Palladio« di Vicenza, 1988., na str. 103. prikaz drvenih vratnica s rombovima iz jednog kodeksa objavljenog godine 1540.

110 Enciklopedija likovnih umjetnosti 3., Zagreb, 1964., str. 3.; krila ormara s motivom rombova s intarzije na korskim klupama u gradu Monte Oliveto Maggiore, 15./16. stoljeće.

Motiv je romba bio vrlo popularan u drvorezbarstvu i u izradbi vratnica u srednjem vijeku.¹¹¹ Susrećemo ga na korskim sjedalima u zadarskoj katedrali, veličanstvenom radu drvorezbara Mateja Moronzona iz prve polovice 15. stoljeća.¹¹² Moronzon je rombovima, među ostalim, ukrasio naslone korskih klupa, a osnovna dekorativna shema kasetna na klupama poklapa se s dekorativnom shemom kakvu vidimo na spomenutom prikazu vratnica paške zborne crkve.

Na šibenskim masivnim kasnobaroknim vratnicama konture rombova čine izrazito reljefne ukrasne letvice.¹¹³ Takve letvice još možemo vidjeti na malobrojnim primjercima sačuvanih skradinskih vratnica gdje oblikuju okvir velikih izduženih rombova (TABLA XV, sl. 4), a na drvenim vratnicama katedralne crkve Blažene Djevice Marije takve su letvice okviri četverokutnih polja unutar kojih se nalaze rombovi (TABLA XV, sl. 5).¹¹⁴

U 19. stoljeću rombovi najčešće više nisu kao na baroknim vratnicama uokvireni izrazito reljefnim ukrasnim letvicama. Umjesto toga, na vratnicama iz 19. stoljeća imamo plitko ispupčene plohe u obliku romba neukrašenih rubova (to su dašćice odrezane u formi romba i prikucane na vrata (TABLA XV, sl. 6). Takve su vratnice često u uporabi u eksterijeru profanih i sakralnih objekata u Dalmaciji, a ušle su i u interijere dalmatinskih kuća.¹¹⁵ Poput rombova, i dašćice u obliku elipse, ispiljene i prikucane, resile su mnoge drvene vratnice u Dalmaciji u tijeku 19. stoljeća, a još ih uvijek nalazimo i u Skradinu (TABLA XVI, sl. 1). Tom razdoblju pripadaju i vratnice kojima su donja polja vratnih krila ukrašena motivom gusto zbijenih »dijamantnih vršaka« (TABLA XVI, sl. 2), u pravokutnim poljima. Elipsu kao dekorativni motiv uočavamo na kasnobaroknim drvenim vratnicama iz godine 1738., skinutim sa šibenske katedrale Sv. Jakova.¹¹⁶

Na nekoliko skradinskih vratnica, u najdonjem polju krila, zamjećujemo motiv sljubljenih vertikalnih štapova (TABLA XVI,

sl. 3). Isti se motiv susreće na šibenskim vratnicama od kojih jedna potječu iz 1856., a druga iz godine 1861.¹¹⁷

Osim rombova i elipsi, u 19. stoljeću pojavljuju se i drugi dekorativni motivi, često plod kreativne mašte majstora drvodjelaca, kako bi se razbila monotonija osnovnih dekorativnih shema kojih su izvorišta najčešće prijašnja stilska razdoblja. U Skradinu tom tipu vratnica pripada primjerak na TABLI XVI, na slici 4.

Oskudno osvijetljeni ulazni prostori u objekte osvijetljavani su u Skradinu prirodnim svjetlom na više različitih načina. Jedan od najstarijih načina bilo je postavljanje prozora-nadsvjetla iznad portala, što je već spomenuto. Na starim skradinskim vratnicama nailazimo na nekoliko dosjetljivih rješenja problema osvijetljenja. Katkad se iznad samih vratnica formira nadsvjetlo urešeno ukrasnom rešetkom koja je ujedno u funkciji zaštite ulaza i objekta (TABLA XVI, sl. 5).

Drvene vratnice kojima se ostakljuje veća površina krila vrlo su popularne u Dalmaciji potkraj 19. i početkom 20. stoljeća. Ovo su kvalitetnija rješenja jer se ostakljena krila mogu otvarati i kada su vanjska vrata zaključana, jer ih zastiru zaštitne

željezne rešetke koje nerijetko imaju neostilske elemente. Na skradinskome primjerku takva tipa vratnica (TABLA XVI, sl. 6) ispod ostakljenih okvira vide se viseće trokutaste gute, omiljeni secesijski motiv na arhitekturi pa i na vratnicama u Dalmaciji¹¹⁸, čime ove skradinske vratnice možemo datirati u sredinu prve četvrtine 20. stoljeća.¹¹⁹

Inače, drvene vratnice s ukrasnom rešetkom koja je zastirala gornji, prazni dio portala radi zračenja i osvijetljenja unutrašnjosti, susrećemo već na početku 19. stoljeća¹²⁰, a djelomično ostakljena krila vratnica bila su u uporabi u Dalmaciji u tijeku prve polovice 19. stoljeća¹²¹, ali i u 18. stoljeću.¹²²

Pregledom tipologije drvenih skradinskih vratnica pokazano je kako je i Skradin pratio slijed sličnih urbanih sredina u kojima su drvene vratnice nerijetko bile reprezentant urbane kulture življenja.¹²³

1.7. Pilastri

Pilastri, plitki vertikalni kameni istaci u zidu s profiliranim kapitelom i bazom, samo se dvaput susreću na skradinskim fasadama.

1.8. Preslice

Jedine preslice imaju crkve u najbližoj okolici grada, crkva Sv. Petke (TABLA XVIII, sl. 1), kao i crkva Sv. Jeronima u Rivinoj jaruzi. Preslica je tip minijaturnog zvonika koji postaje sastavni dio glavnog pročelja crkve, s otvorima za zvona, a javlja se u Dalmaciji već početkom 12. stoljeća¹²⁴ te se tipološki primjenjuje i do 20. stoljeća.

1.9. Reljefi

Na pročelju, ispod prozora kuće recentnog porijekla iz vremena prelaska 19. u 20. stoljeće, nalaze se dva vrsna reljefa u žbuci s vegetabilnim dekoracijama i životinjskim glavama u sredini deltoidnog okvira (TABLA XVIII, sl. 2).

1.10. Spolije

Spolije, tj. kameni fragmenti skinuti s izvornih objekata i naknadno uzidani u druge objekte, nisu česti detalji u gradskim eksterijerima. Među njima se ističu dva velika antička reljefa (TABLA XVIII, sl. 3), ugrađena u ogradni zid jednoga ruralnog objekta, zatim antička mala ara te renesansno kanelirani pragovi nekadašnjega prozora.

1.11. Stupovi i ugaoni stupovi

U čitavome Skradinu nema stupa u sastavu kuće koji bi se pronašao kao eksterijerni arhitektonski element. Tek samo jedan stupić leži u zapuštenomu dvorištu nekada lijepe barokne kuće. Riječ je o osmerostranom kamenom stupu (TABLA XIX, sl. 1). Takvi su stupovi nosili drvene grede odrične (hladnjak od vinove loze) i susreću se u

118 Pojavljuje se na drvenim vratnicama u Šibeniku (Katalog, nav. dokumentacija). Iste sam motive zapazio na nekim splitskim vratnicama iz istog razdoblja.

119 Na zgradi (u Skradinu) koja nema secesijske stilske značajke, ove su se vratnice poput sličnih mogle pojaviti tek kao kasni odjek secesije koja se npr. u Šibeniku afirmirala godine 1911. gradnjom kuće Iljadica-Grbešić ili nešto kasnije.

120 Zdenko Balog, Klasicistička palača..., na str. 48. prikazane su sačuvane drvene vratnice s kosim ukladama iz poč. 19. st. s vrsnom željeznom rešetkom u vrhu portala.

121 Kruno Prijatelj, Slikarstvo u Dalmaciji od 1784. do 1884., Književni krug Split, Split, 1989., na slici Antuna Barača »Ston« (slikano oko godine 1838.) vide se drvene vratnice s ostakljenom gornjom polovicom krila, tabla br. 24.

122 Cvito Fisković, Lastovski spomenici..., str. 94./95.; godine 1715. drvodjelac Hijacint Tulli popravljao je neke drvenarije (na dvoru lastovskoga kneza, nap. pr.), a sljedeće, 1716. godine ostaklili su vrata.

123 Da bi se približio tipološki slijed drvenih vratnica kroz stoljeća te povukle paralele sa skradinskim vratnicama, na TABLI XVII nalazi se niz starih prikaza vratnica.

124 Cvito Fisković, Lastovski spomenici..., str. 86.

111 Enciklopedija likovnih umjetnosti 2., Zagreb, 1962.; na str. 125. prikaz vratnica s dijagonalno raspoređenim romboidnim kasetama, sa slike B. Berlinghierija iz 13. st.

112 Ivo Petricoli, Umjetnička obrada drveta u Zadru u doba gotike, Zagreb, 1972., str. 39.

113 Katalog arhit. elemenata i detalja Šibenika, nav. dokumentacija.

114 Ove se vratnice vide na fotografiji koja prikazuje cara Franju Josipa I. na izlasku iz skradinske katedrale na dan 17. travnja 1875. Objavljeno u knjizi Krešimira Čvrlika, nav. djelo, str. 269.

115 Na slici Vlahe Bukovca »Porodica Katalinić« (oko god. 1885.) vide se drvene vratnice s motivom plitko ispupčenog romba; u: M. Kolarić, Osvit novoga doba, XIX. vijek, edicija »Umjetnost na tlu Jugoslavije«, Beograd, 1982., str. 118.

116 Katalog Šibenik, nav. dokumentacija.

117 Isto.

bezbroy primjera duž srednje i južne Dalmacije od 16. do 20. stoljeća.¹²⁵

Sa svrhom da se ublaži oštri brid kuće, a da se on ne bi oštećivao, običavao se već od 14. stoljeća, uglavnom u srednjoj Dalmaciji, postaviti ugaoni stup.¹²⁶ Skradinski su primjeri mali i niski kameni ugaoni stupovi (TABLA XIX, sl. 2, 3), recentni su i neukrašeni, a potječu iz prelaska 19. u 20. stoljeće.

1.12. Sulari i stubišta

Slikovita kamena stubišta koja su se priljubila uz mnoga pročelja otkrivaju nam stranice dugovječnoga ruralnog života Skradina. Ponegdje su to sasvim mala, u kamenu prizidana stubišta koja završavaju minornim, uskim podestom bez ograde (TABLA XX, sl. 1). Takav elementarni sular bez ograde i s minimalnim podestom, širokim tek koliko su i ulazna vrata, rješenje je koje se u ruralnim naseljima šibenskoga kraja sada već rijetko može zateći, a čini znatno stariju praksu.¹²⁷

Negdje kročimo visokim tvrdim kamenim stubama oslanjajući se rukom na bočnu ogradu, zapravo na zid sazdan od nepravilnih gromada prirodnog kamena, završavajući uspinjanje ponovno na uskom podestu koji je proširen tako da mu ogradni kameni zid počiva na visećem luku (TABLA XX, sl. 2).

Kod balature ili sulara završna terasa ili podest stoji na širokom luku i svodu, ispod kojeg je obično ulaz u prizemnu prostoriju (konoba, spremište).¹²⁸ Tako opisanih balatura u Skradinu ima tek nekoliko (TABLA XX, sl. 3). Prostor ispod terase sulara služi kao hladoviti pretprostor konobe i štiti je od prejake insolacije.¹²⁹

Jednom se prilaz završnom podestu lomi u dva stubišna kraka (TABLA XXI, sl. 1) što je rijedak morfološki izlet u tipologiji ove grupe arhitektonskih elemenata Skradina.

Na tim malim i uskim podestima i terasicama skradinskih balatura nema mjesta

za kamene klupe kakvih je mnogo na sularima u otočnim naseljima šibenskoga otočja, npr. u Zlarinu i Prvić Šepurini.¹³⁰ Te su kamene klupe u ovim naseljima poput simbolike mediteranskog načina života. Intimni prostori priče, pjesme, rada, objeda, lirska gnijezda u kojima je život seoske zajednice u rijetkim slobodnim satima bujao svom mediteranskom žestinom. Nema na skradinskim sularima ni tradicionalnih pergola, sjenica od loze što još od drevnog Egipta, preko starih Rimljana pa i iz renesansnih vrtova dalmatinskih ljetnikovaca dospješe i na kamene balature seoskih obitavališta.¹³¹ Na uskim pode-

125 Cvito Fisković, Ljetnikovac Hanibala Lucića..., str. 222.

126 Cvito Fisković, Romaničke kuće..., str. 152; u tijeku 15. stoljeća običavalo se osobito u Šibeniku ublažiti oštri brid kuće polustupom koji se javlja u Trogiru već u tijeku 14. stoljeća na romaničko-gotičkoj kući iza nekadašnje crkve Sv. Duha.

Igoru Fiskoviću čini se da je motiv ugaonoga stupa preuzet iz venecijanske ranogotičke arhitekture i ograničen je na srednju Dalmaciju; Utjecaji i odrazi Jurja Dalmatinca u Šibeniku, Zbornik radova o Jurju Matejevu Dalmatincu, Radovi Instituta povijesti umjetnosti 3.-6., Zagreb, 1979.-1982., str. 134., 141.

127 Aleksandra Muraj, Obris i svakodnevnog života..., str. 575.

128 Enciklopedija likovnih umjetnosti br. 1, Zagreb, 1959., str. 219.

129 Aleksandra Muraj, nav. djelo, str. 575.

130 Katalozi arhitekture i detalja naselja Zlarin na istoimenom otoku i naselja Prvić Šepurine na otoku Prviću, dokumentacija šibenskoga Povjerenstva Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine.

131 O odrinama ili pergolama na dalmatinskim prostorima možemo učiti iz lirskih tekstova Cvite Fiskovića; Ljetnikovac Hanibala Lucića u Hvaru, str. 237., 238.; Lastovski spomenici, str. 94; Spomenici otoka Visa, str. 225.-228.; O renesansnom pjesniku Ivanu Vidalu Korčulaninu, str. 37./38.; Kultura dubrovačkog ladanja (Sorkočević ljetnikovac na Lapadu), Historijski institut JAZU u Dubrovniku, Split, 1966., str. 24. Također i u knjizi Nade Grujić, Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja, Zagreb, 1991., str. 104.

stima skradinskih sulara nema dovoljno mjesta ni za stajanje pa je gotovo logično što odrine nigdje nema jer je ona pružala sjenu od sunca i zaklon od noćne rose uglavnom na terasama na kojima se moglo sjediti.

No, na sularima se zaštita od sunca mogla postići izvedbom krovića. U Skradinu se sačuvao tek jedan sular s jednostrešnim drvenim krovicom prekrivenim kupom kanalicom, koji počiva na kamenim stupovima, zapravo spolijama koje su nekoć pridržavale pergolu nekoga skradinskog vrta (TABLA XXI, sl. 2). Takvi sulari s krovovima nad podestom ili terasom velika su rijetkost u Dalmaciji. Njihovi krovovi brzo nestaju pred naletom recentnih devastacija pa nam je na širem šibenskom području ostao tek poneki primjerak.¹³²

Uz jednu skradinsku kuću priljubilo se vanjsko drveno jednokrako stubište koje vodi na drvenu galeriju prekrivenu krovom (TABLA XXI, sl. 3). Primjer je to zanimljiviji jer nigdje nema paralele, ne samo u Skradinu već ni u šibenskoj regiji, a vjerojatno ni u Dalmaciji. Potpuno je izvan konteksta dalmatinskih balatura oblikom, konstrukcijom i materijalom, a paralelu mu možemo pronaći tek na ruralnim nastambama u Posavini, Turopolju i Pokuplju, gdje se nakon II. svjetskog rata još moglo pronaći mnoštvo drvenih kuća koje se oblikovno gotovo ne razlikuju od ovoga skradinskog rariteta.¹³³

1.13. Vijenci

Vodoravnih istaka u obliku glatkog ili profiliranog pojasa koji jače ili slabije strši iz zida na skradinskim pročeljima ima mnogo.

Streha od kamenih ploča (TABLA XXII, sl. 1) najčešći je i jedan od najstarijih tipova krovnih vijenaca u Skradinu. Drvena je streha (TABLA XXII, sl. 2) rjeđa, ali u kontekstu šireg prostora češće se sačuvala samo u Skradinu. Ovi tipovi krovnih streha karakteristični su za skradinsku ruralnu arhitekturu.

Krovni ili završni vijenci najčešće su kameni. Ima ih u tradicionalnom obliku kamene gurle na jednostavnim oblim konzolama (TABLA XXII, sl. 3). Kamenij krovni vijenci nerijetko imaju i stilske oznake kao npr. voluminozni barokni vijenci na glavnom pročelju skradinske katedralne crkve ili pak kvalitetan klesarski rad-vijenac na zgradi današnjega župnog stana (TABLA XXII, sl. 4).

U ovom raznovrsnom repertoaru stilskih oblika i materijala zatekli smo i vijenac s gotičkom profilacijom. Ipak, velik broj krovnih vijenaca u Skradinu izveden je u žbuci ispod koje je opeka kao nosač vijenca. Najčešće su to vijenci iz razdoblja 19. i početka 20. stoljeća, kao npr. lisnati neorenesansni vijenac (TABLA XXII, sl. 5).

132 Zlarin — katalog arhitekture i detalja, nav. dokumentacija. U katalogu je prezentirana fotografija sulara s krovom.

Na otoku Pašmanu u zadarskom arhipelagu fotografski je dokumentirano više slikovitih balatura s drvenim jednostrešnim krovovima koji počivaju na zidanim ili kamenim stupovima, što je objavio Zdravko Živković, Hrvatsko narodno graditeljstvo, svezak II. — južna Hrvatska (Dalmacija), Zagreb, 1992., str. 59.

Takva konstrukcijska rješenja zaštite sulara od insolacije, zasigurno, imaju tradicijsku os gradnje koja nas s pomoću starih grafičkih prikaza sigurno vodi kroz XIX. stoljeće pa je teško povjerovati da nisu primjenjivana i prije; vidjeti Carlo Yriarte, nav. djelo, na str. 108. prikaz je seoske katnice iz Drniša s jednostrešnim krovicom oslonjenim na tri stupića nad ogradom podesta. Krovic je, kao i krov kuće, prekriven kamenim pločama.

Na litografiji s prikazom Splita iz albuma Johanna Hogelmüllera, nav. djelo, vidi se terasa sulara s jednostrešnim krovicom (40-e godine XIX. stoljeća).

133 Aleksandar Freudenreich, Kako narod gradi na području Hrvatske (zapažanja-snimci i crteži arhitekta), Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb, 1972., str. 153., sl. 320. Autor za drvenu jednokatnicu od hrastovih brvana ili mosnica rabi naziv »čardak« (str. 282.). Dodatni krovic nad ulazom u kat u Turopolju zovu »kukuljica« (str. 290.). Natkrivene vanjske stube koje vode u prvi kat »čardaka« u Turopolju zovu »shodić« (str. 315.)

1.14. Ostali elementi

Elementi koji se ne mogu smjestiti ni u jednu od navedenih grupa arhitektonskih elemenata pročelja obuhvaćeni su ovom zajedničkom grupom. Njoj pripada i nekoliko zanimljivih i rijetkih primjeraka izvan konteksta istraživanja skradinskih eksterijernih arhitektonskih elemenata.

Pročelja uz glavnu skradinsku ulicu često su raščlanjena žbukanim glatkim ili profiliranim vijencima, a katkad su uglovi fasada oživljeni zaigranim strukturama u žbuci. Tako su, kao ugaona obrada pročelja jednog objekta, uporabljeni pilastri s motivom elipse i romba u sredini polja (TABLA XXIII, sl. 1).

Motiv elipse u sredini polja nalazimo na stupićima šibenskih baroknih balkona¹³⁴, a reljefni se romboidi pojavljuju na pilastrima u arhitekturi Dalmacije u tijeku 16. i 17. stoljeća.¹³⁵ U baroku je općenito postojala tendencija da se odnosima boja i strukture žbuke te simetričnom raščlambom oživi zidna ploha.¹³⁶ Na skradinsko me primjeru radi se o apliciranju navedenih motiva, ali na neostilskom pročelju specifičnom za 19. stoljeće.

Kamena pročelja nekih profanih objekata grada, kao i skradinskih crkava (katedrala TABLA XXIII, sl. 2, crkva Sv. Jeronima), obrađena su na poseban način ispupčenim fugama. Te fuge, raspoređene po strogim horizontalama i vertikalama, baš i ne slijede dosljedno fuge kamenoga priklesanoga sloga na koji naliježu pa nam se, gledano s veće udaljenosti, čini da imitiraju sljubnice fasade od kvalitetnih klesanaca.

Izvedba ispupčenih fuga na spojevima blokova u zidu, odnosno imitacija zidanja kamenim kvadrima pojavila se u Rimu potkraj 3., a bila je napose u uporabi u tijeku 4. stoljeća p. Kr.¹³⁷

U dalmatinskoj arhitekturi način obrade kamenih pročelja ispupčenim fugama bio je tipičan već potkraj 15. i početkom 16. stoljeća¹³⁸, a taj se običaj i poslije nasta-

vio pa ga nalazimo i na pročeljima spomenutih skradinskih baroknih crkava.

Na gradskim pročeljima jedva da je zamjetan mali kameni istak, izljev za kišnicu (TABLA XXIII, sl. 3). Skradinski je izljev neukrašen, ali se u dalmatinskoj arhitekturi javlja sličan detalj (tzv. točak) često u obliku reljefne lavlje glave, preko kojeg se prelijevao višak kišnice iz cisterne na ulicu.¹³⁹

Popisujući arhitektonske elemente i pritom prolazeći iz ulice u dvorišta, katkad smo u prizemljima skradinskih kuća pronalazili vrsne detalje među kojima vrijedi istaknuti secesijske zidne slikarije (TABLA XXIII, sl. 4). Vaze s cvijećem i lišćem, girlande i trostruke viseće trake dio su motiva iz bogatoga dekorativnog opusa secesijskoga stila u Dalmaciji.¹⁴⁰ Skradin je vrlo siromašan secesijskim detaljima pa je ova dobro očuvana slikarija to vrijednija pri valorizaciji secesijskoga stila u Skradinu koji se vremenski poklapa sa sredinom prve četvrtine 20. stoljeća.

U prizemlju pročelja jednoga skradinskoga neostilskog objekta slučajno se zatekao lijevanoželjezni umivaonik (TABLA XXIII, sl. 5). Takvi su umivaonici s bogatim reper-

134 Katalog..., Šibenik, nav. dokumentacija.

135 Cvito Fisković, Lastovski spomenici..., str. 18.

136 Radmila Matejčić, Barok u Istri..., str. 431.

137 Milka Čanak-Medić, Opus mixtum i opus listatum u kasnoj antici, separat knjige »Materijali, tehnike i strukture predantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru«, znanstveni kolokvij održan u Zadru, 6. do 8. 12. 1976., Zagreb, 1980., str. 146.

138 Alemka Sabljak, Pavuša Vežić, Obnova kuće Nassis u Zadru, Godišnjak zaštite spomenika kulture u Hrvatskoj, br. 4./78., 5./79, str. 157.

139 Cvito Fisković, Naši graditelji i kipari, str. 67.

140 O secesijskim dekorativnim sadržajima opširnije u knjizi Marija Kezića, Arhitektura secesije u Splitu, Književni krug, Split, 1991., str. 29.

toarom neorenesansnih dekoracija, bili u masovnoj kućnoj uporabi u tijeku 19. i 20. stoljeća, a proizvodilo ih je, među ostalim proizvođačima, i »Zagrebačko mlinarsko društvo«.¹⁴¹ Bezbrojni su takvi predmeti i slični praktični uređaji završili na smetlištima pa su preostali primjerci poput ovoga postali prava rijetkost.

2. Arhitektonski elementi krovova

2.1. Dimnjaci

Na starim skradinskim krovovima još se i danas s nebom i pticama druže mnogi drveni dimnjaci. Njihovi raznoliki oblici svjedoče o pažnji koja se posvećivala funkciji i izgledu dimnjaka.

U podneblju Dalmacije gdje pušu česti i čudni vjetrovi vrlo je značajno kako su zamišljeni i izvedeni dimnjak i njegova glava (završetak). Graditelji su oduvijek ovom problemu posvećivali izuzetnu pažnju koja je ishodila u arhitektonske tvorevine nevakadašnjih funkcionalnih vrijednosti i neslučenih likovnih i plastičnih kvaliteta.

Dimnjaci su često bili ukrašavani, katkad s pretjerivanjem, a sve da bi svratili pogled prema krovu kuće čineći s njom sastavni arhitektonski pa i stilski ugođaj.¹⁴²

Takvih dekorativnih pretjerivanja nema na sačuvanim skradinskim dimnjacima, među kojima se može izdvojiti nekoliko karakterističnih tipova.

Dimnjaci najjednostavnijeg oblika danas su recentne građevine, često morfološke replike starijih uzora (TABLA XXIV, sl. 1 i 2).

Dimnjak s krovčićem s izbočenim stranicama koje počivaju na opekama-konzolama, a služe za bočnu ventilaciju dima (TABLA XXIV, sl. 3), čest je i uobičajen na krovovima dalmatinskih kuća u tijeku 19., ali i 18. stoljeća.¹⁴³

U Skradinu su se sačuvali primjerci masivnih dimnjaka koji se pri vrhu proširuju u veliku završnu glavu. Najvjerojatnije po-

tječu iz 19. stoljeća (TABLA XXIV, sl. 4 i 5). Veliki dimnjak s glavom koja na većim plohama ima koso poredane ventilacijske otvore uočavamo i na staroj fotografiji Šibenika iz godine 1875.¹⁴⁴ Takvih dimnjaka koji visoko dominiraju nad krovom kuće još je bilo mnogo u Šibeniku početkom 20. stoljeća.¹⁴⁵ No, nestali su pa su ovi skradinski primjerci to dragocjeniji.

Atraktivan dimnjak i danas je priljubljen uz pročelje ruševne barokne kuće (TABLA XXIV, sl. 6). Izveden je kao izbočena gradnja na kamenim konzolama pa podsjeća na »gajfune« što su se konzolno isticali na pročeljima dalmatinskih kuća još od romanike, služili su kao zidni ormari ili kuhinje, a tipološki su se sačuvali kroz stoljeća.¹⁴⁶ Takvih dimnjaka ima još podosta

141 Miroslava Despot, Zagrebačka novinska reklama kao izvor primijenjene umjetnosti u Hrvatskoj u XIX. stoljeću, Muzej primijenjene umjetnosti — zbornik, 16.-17., Beograd, 1972./73., str. 118., 119.

142 Petar Hektorović u svojoj oporuci pisanoj rukom godine 1559. izričito traži da na dimnjaku koji treba izvesti nakon njegove smrti »ne treba praviti ukrase ni krletke, koje su suvišne i nepotrebne«; Cvito Fisković, Hektorovićev tvrdalj, Bulletin instituta za likovne umjetnosti JAZU, knjiga 2., god. V., 1957., str. 105. Vjerojatno su ti hvarski renesansni dimnjaci imali stilskih arhitektonskih elemenata kao što nam svjedoče gotički dimnjaci u Engleskoj iz godine 1320., vidi John Henry Parker, Classic dictionary of architecture, New orchard editions poole, New York, Sydney, 1986., IV. izdanje, originalno izdanje iz 1875., str. 64.

143 Marija Stagličić, Izgradnja kneževе i providurove palače u Zadru, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 20., Zadar 1980./81., iza str. 80. vidljiv je identičan tip dimnjaka na presjeku nastalom na početku 19. stoljeća, a prije velike obnove palače.

144 S fotografije »Narodno pučko uzradovanje nj. v. Frani Josipu I, s običajnim mistnog pirovanja i kola u Šibeniku dne 16. aprila 1875«, fototeka starih fotografija šibenskoga Povjerenstva Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine.

145 Grupa autora, Šibenik-spomen zbornik..., fotografija kuća na starom pazaru, iza str. 416.

146 Cvito Fisković, Romaničke kuće..., str. 144./145.

sačuvanih u Šibeniku¹⁴⁷ kao i diljem Dalmacije, a zamjećujemo ih i na starim grafikama.¹⁴⁸

U gradu je preostao jedan vrlo atraktivan primjerak okrugla dimnjaka sačuvanog na kući koja posjeduje neorenesansne detalje uličnoga pročelja (TABLA XXIV, sl. 7). Općenito, okrugli je dimnjak rijetkost u Dalmaciji, ali s vrlo dugom tradicijom gradnje jer okrugle dimnjake susrećemo i u renesansnom razdoblju. Gradili su se od specijalno napravljenih zaobljenih opeka.¹⁴⁹ Ovaj prelijepi primjerak zbog svoje rijetkosti pripada najvrednijim arhitektonskim detaljima Skradina i šire šibenske regije.

2.2. Luminari

Krovni prozori ili luminari bili su stoljećima konstrukcijska rješenja za potkrovlja kuća u Dalmaciji.¹⁵⁰ Njihov osnovni zadatak bio je dovesti svjetlo i zraku u potkrovne prostore. I danas, kao i nekada, strše brojni luminari nad drevnim skradinskim krovovima.

Najjednostavniji, a čest i tradicijski tip jest luminar s jednostrešnim krovčićem, prepoznatljiv po prednjoj pročelnoj stranici u obliku kvadrata (TABLA XXV, sl. 1) ili pravokutnika (TABLA XXV, sl. 2).

Najčešći tip skradinskih luminara ima jednostavan dvostrešni krov, a prednje lice koje izlazi na fasadu pritom ima mali somić (zabat »na lastavicu«). Katkad krov luminara konzolno strši ispred njegovoga pročelnog lica počivajući pritom na profiliranim drvenim gredama (TABLA XXV, sl. 3). Ovaj je detalj rijedak i u Šibeniku.¹⁵¹

Luminari s dvostrešnim i jednostrešnim krovčićem vrlo su se često gradili na krovovima kuća diljem Dalmacije, o čemu svjedoče fascinantne litografije Johanna Högelmuëllera iz prve polovice 19. stoljeća.¹⁵²

Arhitektonsko stilsko jedinstvo objekta nerijetko se odražavalo i na luminarima. Oni su bili ukrašavani ponekim detaljem ili kolopletom stilskih elemenata.¹⁵³ No,

skradinski luminari su skromni u svojim oblicima pa su se tek na jednom objektu

147 Katalog eksterijernih arhitektonskih elemenata i detalja Šibenika, nav. dokumentacija.

148 C. L. Clerisseau — F. Bartolozzi, Pogled na Split s istoka, 1757., bakrorez iz knjige Roberta Adama: Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro, London, 1764.

149 Miće Gamulin, Tvrdalj Petra Hektorovića u Starom Gradu na Hvaru, Društvo povjesničara umjetnosti, knjiga XL, Zagreb, 1988., str. 69.; opisujući različite gradnje koje su Hektorovićeve nasljednici trebali napraviti, Petar, među ostalim, u oporuci iz godine 1559. spominje i dva dimnjaka koja je, po njegovu mišljenju, trebalo napraviti okrugle sa zakrivljenim opekama (caminele storte). Inače, okrugli su se dimnjaci masovno izvodili na brojnim venecijanskim kućama i palačama, o čemu svjedoči niz veduta i starih slika poput »Sv. Sebastijana« iz godine 1476. slikara Antonella da Messine, vidi Max Seydewitz, nav. djelo. Okrugli su dimnjaci zasjeli na krovove ruralnih ambijenata Dalmacije poput lastovskih primjeraka, vidi Vlado Petrićević, »Zadnja stranica«, ČIP br. 6., godina XXXVII., Zagreb, 1990.

150 18. rujna 1618. naredilo je dubrovačko Vijeće umoljenih nadstojnicima arsenala, da pregledaju sva mjesta s kojih se može doći na sam krov arsenala; »Svijetnjaci, odnosno abaini na krovu arsenala, da se zatvore drvenim poklopcima s odgovarajućim bravama i zasunima«, Lukša Beritić, Utvrđenja grada Dubrovnika, Zagreb, 1955., str. 173.

151 Katalog arh. elemenata i detalja, nav. dokumentacija.

152 Johann Högelmuëller, Erinnerung an Dalmatien, album litografija, Beč, 1841.–1847., vlasnik Arheološki muzej Splita. Na litografijama Šibenika, Hvara, Splita vide se brojni luminari s dvostrešnim krovom. Na litografijama Sinja i Dubrovnika vide se luminari s jednostrešnim krovom. Na litografiji Sinja vidi se luminar s trostrešnim krovom.

153 John Henry Parker, nav. djelo, na str. 102. prikazan je tada najraniji engleski poznati primjer luminara na objektu Chapel Cleeve iz Somerset-a, oko god. 1350. Luminar je imao vrsnu gotičku biforu s gotičkim kvadrilobom u luneti. I šibenski luminari imaju stilske elemente. Luminar na krovu palače Foscolo (samostan Sv. Lovre) ima vrsnu renesansnu školjku i stilski izvedene doprozornike. Drugi, u Ulici biskupa Fosca, ima barokne volute na koje je nasjelo stilizirano voće; Katalog arhitektonskih elemenata i detalja Šibenika, nav. dokumentacija.

iz 19. stoljeća uz krovne luminare povile elegantne volute, reminiscence baroknoga stilskog izraza (TABLA XXV, sl. 4).¹⁵⁴

Barok je prepoznatljiv na još jednome primjerku (TABLA XXV, sl. 5) koji označuje tip tzv. velikog luminara koji se najčešće postavljao u simetralu pročelja te zauzimao znatnu površinu krovne strehe. Bili su to luminari izrazito velikih dimenzija frontalnoga pročelnog lica koje se sa strana ugibalo zaigranim baroknim formama.¹⁵⁵

3. Urbana oprema

3.1. Krune bunarske — zdenci

Voda je izvor života te se kao takva s pažnjom skupljala u njedra starih skradinskih cisterni koje su u svojem hladu čuvala dragocjenu tekućinu. Srednjovjekovni prostori naših drevnih dalmatinskih gradova skrivali su mnoge bunarske krune koje su katkad predstavljene samo zanimljivom geometrijskom formom, a često ukrašene grbom, Kristovim monogramom ili nekom dekoracijom iz bogatoga repertoara geometrijskih ili vegetabilnih oblika svojstvenih pojedinim stilovima što se mijenjahu iz stoljeća u stoljeće.

No, promatrajući samo šest bunarskih kruna što se još mogu vidjeti u zapuštenim dvorištima Skradina ili na pozicijama gdje im se najmanje nadamo, brzo zaključujemo da su stilske epohe mimošle skradinske bunarske krune, nigdje se ne iskazavši pa čak ni u detalju, već nalazimo krune izvedene na način karakterističnoga dalmatinskog tipa. Obilježja tog tipa imaju krune, kvadratične pri vrhu, okrugle pri dnu, s »podrežanim« uglovima i četiri slijepe arkadice. Ovaj se tip u Dalmaciji opetuje od gotike pa sve do 19. stoljeća.¹⁵⁶ Dokaz ovoj tvrdnji nalazimo u samome Skradinu gdje se sačuvala bunarska kruna sa signiranom godinom 1842. i inicijalima P. C. (TABLA XXVI, sl. 1). Ostale skradin-

ske bunarske krune nemaju signatura ili sličnih aplikacija.

Krune ovoga tipa rjeđe nalazimo u Šibeniku, ali su najčešće dominantan tip u ruralnim naseljima šibenskoga područja.¹⁵⁷

3.2. Popločenja

U Skradinu se još može prošetati čitavim ulicama popločanim na stari način. Izliza ni drevni pločnici još čine slikovitim mnoge ambijente pa se Skradin po broju i površini očuvanih pločnika svrstao u prvi red naselja na šibenskom području.¹⁵⁸

Popločenje nepravilnim kamenim pločama jedan je od najstarijih i najjednostavnijih tipova popločenja. Takvi pločnici od lomljena kamena nepravilnih rubova te većih ili manjih dimenzija, sлагanog uglavnom ploštice, bili su podni pokrov u mnogim starim crkvicama jadranskog priobalja i otočja.¹⁵⁹ Laka ugradba i jeftinoća nabave materijala bili su vjerojatno glavni uzroci što se ovaj tip popločenja ug-

154 Cvito Fisković, Lastovski spomenici..., str. 124.; »dvije kuće u Lastovu imaju i barokne volute uz mansardne prozore vrh pročelja na krovu«.

155 Marija Stagličić, Izgradnja kneževa..., autorica na tabli III. objavljuje fotografiju istočnog pročelja providurove palače iz godine 1860. sa stanjem kakvo je bilo najkasnije oko godine 1769. i gdje se jasno vidi opisani tip velikoga baroknog luminara.

156 Cvito Fisković, Lastovski spomenici..., str. 119.

157 Katalozi arhitekture i detalja Šibenika, Zlarina, Prvić Šepurine i Betine, dokumentacija šibenskoga Povjerenstva Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine.

158 U Skradinu su se sačuvala 22 popločenja, od fragmenata do čitavih uličnih poteza. U Šibeniku se istodobno sačuvao tek 21 trag popločenja, najčešće u obliku fragmenata vrlo malih površina.

159 Pod crkvice Sv. Viktora na Citoriju (Dugi Otok) iz 10. stoljeća bio je popločan nepravilnim lomljenim pločama; Ivo Petricoli, Ecclesiae sanctorum Iohannis et vi toris tilagi, Starohrvatska prosvjeta, sv. 16., 1986./87., str. 95., sl. 2.

nije zbio u brojne dalmatinske skromne ruralne ambijente. Već Alberto Fortis u drugoj polovici 18. stoljeća posredno opisuje ovaj tip pločnika pred kućama težaka u otočnom naselju Rogoznici kod Šibenika.¹⁶⁰

U Skradinu se ovaj tip popločenja još uvijek nalazi u velikim površinama u dvorištima gospodarskih zgrada u pozadini elitnih objekata uz glavnu gradsku ulicu (TABLA XXVII, sl. 1) ili su tako popločani dvori pred skradinskim ruralnim kućama.

Među najstarijim i najjednostavnijim tipovima popločenja vrijedi izdvojiti popločenje kamenom »na nož«. Pločasto kamenje položeno okomito »na nož« još uvijek formira gazište dviju skradinskih ulica (TABLA XXVII, sl. 2). Takvo je ulično gazište bilo vrlo otporno na habanje pa je ovo jedan od najstarijih tipova popločenja kakvo susrećemo na mnogim srednjovjekovnim putovima.¹⁶¹

Pločastim kamenom »na nož« izvedeno je popločenje koje je pronađeno u stražnjem dijelu elitnog kompleksa Marasović (TABLA XXVII, sl. 3). Popločenje je sastavljeno od kvadratnih polja ispresijecanih dijagonalama. Bordure i dijagonale polja izvedene su kamenim pločama položenim ploštice, a ispune polja pločastim kamenjem položenim »na nož«.

Oblutak ili žal zaobljeno je kamenje koje svoj oblik zahvaljuje dugotrajnu ispiranju mora, a često se rabilo prilikom popločavanja dalmatinskih ulica i trgova.

Pločnici od morskih oblutaka i kamenih ploča koje oblikuju četvorinu česti su u našim starim otočnim i primorskim selima, ali i u gradovima. Na Braču ih još zovu kogul, a u Dubrovniku se po njima prozvala ulica Pobijana.¹⁶²

Jedan takav pločnik, podijeljen na polja koja presijecaju u križ pružene dijagonale od kamenih ploča postavljenih »na nož«, još čuva svoj stari izlizani oblutak u hladu jedne skradinske ulice (TABLA XXVII, sl. 4). Takav se tip popločenja nigdje nije saču-

vao u susjednom Šibeniku, ali je tih pločnika, zasigurno, bilo više, što nam pokazuje jedna starija fotografija trga pred glavnim pročeljem šibenskoga kazališta pri kraju 19. stoljeća.¹⁶³

Jednolično zbijeni oblutak tradicijski je ulični pokrov u mnogim dalmatinskim ambijentima. Njime su još u renesansi popločane neke šetnice dubrovačkih vrtova.¹⁶⁴

Jednoličnost površina od oblutka razbija se dosjetljivom izvedbom traka od kamenih ploča položenih »na nož«. Već sam spomenuo tip popločenja s bordurama i dijagonalama izvedenim od takvih ploča. Iako su predmet ovog rada arhitektonski elementi i detalji u skradinskim eksterijerima, ne može se zaobići jedan vrsni primjerak popločenja koji smo zatekli u prizemlju jedne opremljenije skradinske kuće. Tu je površina od zbijenog oblutka ispresijecana sinusoidama od kamenih ploča položenih »na nož«. U središtima polja omeđenih sinusoidama nalaze se dijagonalno zaokrenute kamene ploče položene ploštice (TABLA XXVIII, sl. 1).

160 Alberto Fortis, Put po Dalmaciji, Zagreb, 1984., original iz godine 1774., str. 114.

161 Jacques Le Goff, Srednjovjekovna civilizacija; na str. 21. fotografija prikazuje popločenje kamenom »na nož« na srednjovjekovnoj cesti između Orense i Santiaga da Campostela u Španjolskoj.

162 Cvito Fisković, Lastovski spomenici..., str. 79.

163 Grupa autora, Šibenik — spomen zbornik..., str. 416.; trg pred ulaznim pročeljem kazališta bio je izveden u obliku kvadratnih polja ispresijecanih dijagonalama od kamenih ploča »na nož«, a ispuna je bio zbijeni oblutak. Današnji je pločnik od pravokutnih kamenih ploča.

164 Bruno Šišić, Obnova dubrovačkog renesansnog vrta, Split, 1981., str. 29.; na sl. 7. iza str. 41. vidi se vanjsko predvorje ljetnikovca Tome Skočibuhe (Sagrević-Murati) u Suđurđu na Šipanu koje je popločano žalom.

U eksterijerima priobalnih i otočnih dalmatinskih naselja može se pronaći obilje slikovitih i domišljato izvedenih polja popločenja koja rese tijesne i hladovite ulice ili trgove. Pritom je motiv sinusoide na drevnim pločnicima vrlo rijedak, a do sada sam ga susreo samo na starom popločenju od zbijenih oblutaka u uličici koja se pruža između župne crkve i obale u Sutivanu na otoku Braču.¹⁶⁵

Prilikom komunalnog uređenja dalmatinskih gradova često su se najprije uređivali prostori pred crkvama.¹⁶⁶

Popločenje pred skradinskom katedralnom crkvom Blažene Djevice Marije ističe se svojom pitoresknošću i rijedak je primjerak gotovo grafičkoga pristupa oblikovanju podne površine, što govori u prilog visoke razine urbane kulture u nekada bogatom i vitalnom Skradinu (TABLA XXVIII, sl. 2). Fragment popločenja istovjetnih motiva i materijala (kamene ploče i oblutak) sačuvao se i ispred zgrade župnoga stana na istome trgu. Oko godine 1845. glavna se skradinska ulica primjerno popločala pa su ovo vjerojatno ostaci tadašnjega komunalnog uređenja grada.¹⁶⁷

Na skradinskim ulicama nema sačuvanih popločenja četverouglastim (pravokutnim) kamenim pločama.¹⁶⁸ Tek se iza ulaza u interno dvorište jedne skradinske kuće nalazi nekoliko četvornih metara popločanih pravokutnim pločama, što je izvedeno još u ovom stoljeću.

Skradinska popločenja obuhvaćena ovim tipološkim pregledom karakterizira jedno osnovno obilježje — sva su izvedena u jedinstvenom materijalu — kamenu. U skradinskim eksterijerima danas nigdje nema vidljivoga traga o mogućem popločavanju ulica opekama. Opekama su se još u srednjem vijeku popločavale dubrovačke gradske ulice¹⁶⁹, a u eksterijerima raskošnih vrtova dubrovačkih renesansnih ljetnikovaca vrtne su se staze nerijetko popločavale pravokutnim opekama normalne ve-

ličine složenima poput parketa (ploštice na »riblju kost«).¹⁷⁰

U Skradinu nema ni pločnika gdje se kombinirano upotrebljuju kamen i crvenkasta opeka, što je urbanom ambijentu susjednog Šibenika¹⁷¹ ili ruralnom ambijentu naselja Prvić Šepurine na Prviću, otoku šibenskoga arhipelaga, davalo iznimnu kolorističku atraktivnost.¹⁷²

165 Popločenje iz Sutivana ima izduženo polje zbijenog oblutka po čijoj sredini kontinuirano vijuga sinusoida od kamenih ploča položenih »na nož« pa tako ovaj sutivanski primjerak zaostaje u duhovitosti rješenja za navedenim skradinskim primjerkom.

166 Tako je godine 1415. ugovoreno popločavanje trga pred tadašnjom šibenskom stolnom crkvom; Milan Ivanišević, Porušena kula-zvonik šibenske stolne crkve, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 15., Split, 1963., str. 85.

167 Ivan Pederin, Njemački putopisi po Dalmaciji, Split, 1989., str. 207.; iz putopisa J. G. Kohla »Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro II«, Dresden, 1851.; »Pred pet godina glavna je ulica u mjestu lijepo popločana kao i u mnogim drugim mjestima u Dalmaciji. Sad, po lijepoj mjesečini gotovo sav Skradin je bio na ulici i svi su izgledali kao napola zavijene mletačke žene i gospoda što su šetali po Trgu Svetoga Marka«.

168 Osim za popločavanje ulica, u susjednom se Šibeniku četverouglaste kamene ploče upotrebljuju za izvedbu podova u sobama kuća: opis iz godine 1818. kuće Drago na šibenskoj obali; u: Ivan Pederin, Car Franjo I. o Šibeniku u svom putnom dnevniku iz 1818. godine, Radovi JAZU u Zadru, Sv. XXIX.-XXX., Zadar, 1983., str. 196.

169 Nada Grujić, Dubrovnik — Pustijerna, Radovi Instituta povijesti umjetnosti 10., Zagreb, 1986., str. 18.

170 Bruno Šišić, nav. djelo; popločenja iz vrta Vice Skočibuhe u Suđurđu na Šipanu.

171 U Šibeniku su se sačuvala dva vrsna primjerka ovoga tipa popločenja koji se mogu pribrojiti tipologiji koja je afirmirana u vrijeme dalmatinske renesanse.

172 Prvić Šepurine, Katalog arhitekture i detalja, dokumentacija šibenskoga Povjerenstva Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine, 1990.; na str. 36. donosi se arhitektonska snimka popločenja s kombinacijom opeke i kamena, a potječe iz 19. stoljeća.

Općenito, cjelovito popločavanje dalmatinskih gradova bilo je rijetkost. Dok Veličko dubrovačko vijeće još godine 1407. donosi odluku da se sve gradske ulice poploče kamenom ili opek¹⁷³, dotle su Trogir i Šibenik popločani tek u 18. stoljeću.¹⁷⁴ Tako car Franjo I. u svojem putnom dnevniku iz godine 1818. može primijetiti da su u Šibeniku »ulice vrlo tijesne i popločene kamenjem pa se po njima može lijepo hodati«.¹⁷⁵ U kontekstu kasnoga komunalnog uređenja susjednog Šibenika treba promatrati i popločavanje skradinskih ulica, što je ovdje bilo sukladno i s ekonomskim mogućnostima male gradske općine.

3.3. Ulična rasvjeta

Na starim razglednicama Skradina, s poznatijim datumima prvih godina nakon I. svjetskog rata, još se možemo prisjetiti lijepano željeznih kandelabara koji su nekoć bili ugrađeni pred katedralnom crkvom Blažene Djevice Marije (TABLA XXIX, sl. 1).¹⁷⁶ Ovi skradinski neorenesansni kandelabri bili su dio starog sustava petrolejske rasvjete koji se najupornije sačuvao na našim dalmatinskim otočnim naseljima gdje se sve do pedesetih i šezdesetih godina, tj. do uvođenja električne rasvjete, moglo naći mnoštvo starih fenjera na željeznim stupovima ili konzolama.¹⁷⁷

¹⁷³ Lukša Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, izdanje Zavoda za arhitekturu i urbanizam Instituta za likovnu umjetnost JAZU, godina neoznačena, str. 26.

¹⁷⁴ Cvito Fisković, *O renesansnom pjesniku Ivanu Vidalu...*, str. 36.

¹⁷⁵ Ivan Pederin, *Car Franjo I. o Šibeniku...*, str. 203.

¹⁷⁶ Ti su kandelabri vidljivi na razglednici iz početka 20-ih godina (iz zbirke razglednica Muzeja grada Šibenika). Tada nisu više bili u funkciji. Istovjetni tip kandelabra s tri ferale s petrolejskom rasvjetom vidi se na razglednici s motivom Narodne kavane u Šibeniku iz godine 1890. (iz zbirke razglednica šibenskoga geodeta Bruna Ungarova).

¹⁷⁷ Duško Kečkemet, *Estetski i funkcionalni vidovi dalmatinskih primorskih naselja*, Peristil, br. 21., 1978., str. 140.; isti: *Javna rasvjeta u starom dijelu Splita*, Čovjek i prostor, br. 9.-10., 1989., str. 20., 21.

Zaključna napomena

Obradom skradinskih arhitektonskih elemenata i detalja daje se poticaj formiranju zajedničke metodologije proučavanja, istraživanja i katalogiziranja značajnog segmenta u proučavanju i obnovi graditeljskog naslijeđa. Prvi korak ovoga metodološkog pristupa popis je svih arhitektonskih elemenata u povijesnoj jezgri nekog grada. Na osnovi statistički obrađenoga popisanog materijala i fotodokumentacije mogu se odrediti prioritete arhitektonskog snimanja. Katalogiziranje arhitektonskih snimaka najkvalitetniji je oblik grafičke prezentacije ovoga segmenta graditeljskog naslijeđa.

Arhitektonski elementi i detalji, arhitektonski snimljeni i valorizirani, mogli bi postati predmetom formiranja cjelovitoga metodološkoga pristupa, prihvatljivog za gradove čije se graditeljsko naslijeđe razlikuje i po nastanku i po očuvanosti, a na

način da se metodološki pristup dogovori kada se usporede obrađeni i prezentirani arhitektonski elementi i detalji. Nakon dogovora bit će moguće uskladiti i kompjutorsku obradu podataka, kao i međugradsku suradnju u izmjeni podataka, što će stvoriti temelj za ozbiljnija istraživanja i valorizaciju ovoga segmenta graditeljskog naslijeđa. Nema dvojbe da će tako obrađeni materijal pomoći u spoznaji o stilskim kretanjima, kao i o raznolikosti u okviru pojedinih tipoloških grupa, a upravo to može postati zdrava podloga za temeljitije »iščitavanje« slojevite povijesne arhitekture Hrvatske, čineći pritom stručnijim i kvalitetnijim pristup revitalizaciji graditeljskog naslijeđa.

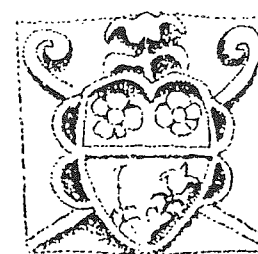
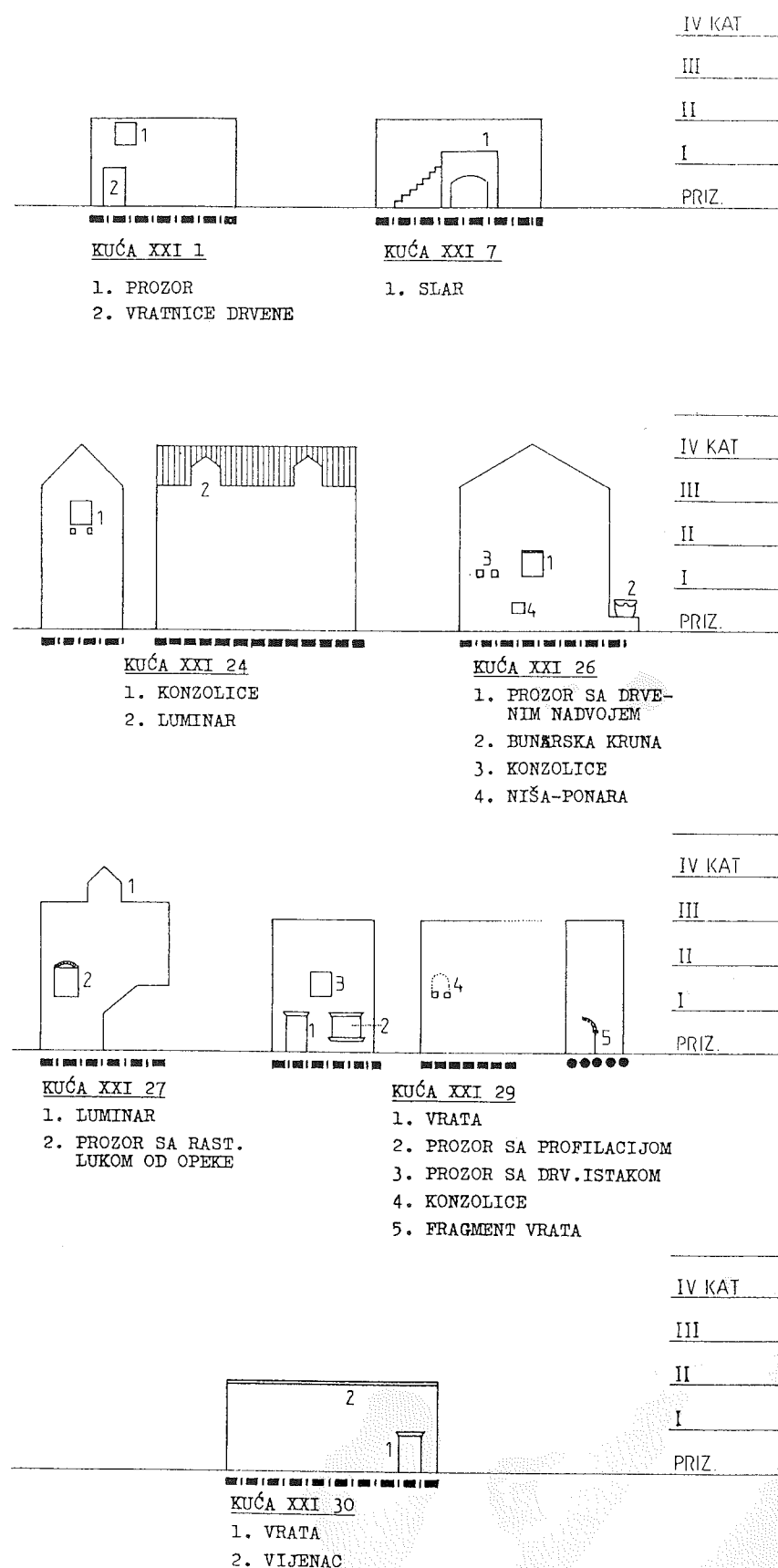
Zbog svega iznesenog ovaj rad treba shvatiti kao iskorak na putu pronalaženja zajedničke svrhovite metodološke obrade arhitektonskih elemenata i detalja u Hrvatskoj.

LEGENDA:

- GRANICA BLOKA
- PROČELJA NA KOJIMA SE NALAZE ARHITEKTONSKI ELEMENTI
- ZDENAC (BUNARSKA KRUNA)

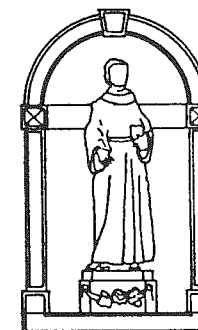
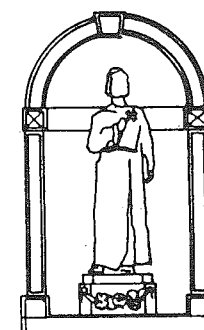
TABLA I

1 2

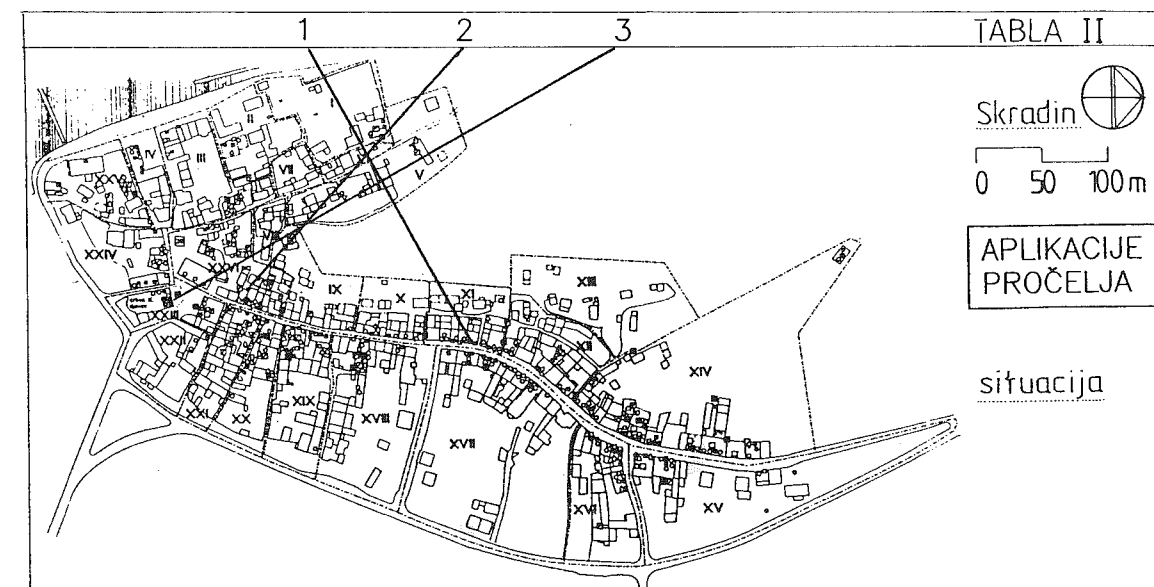

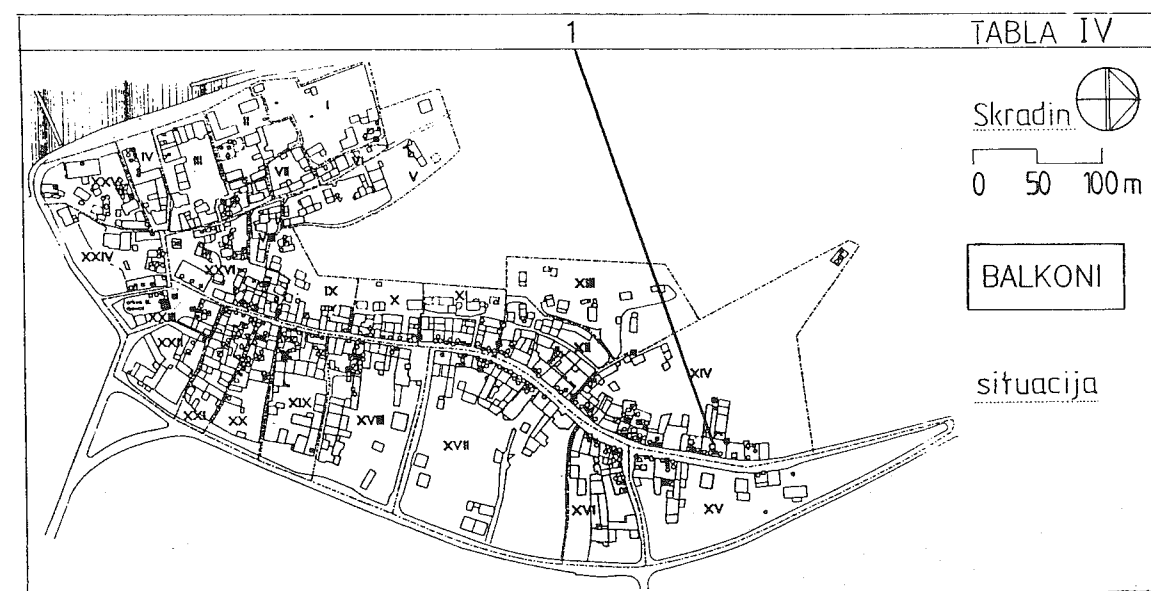
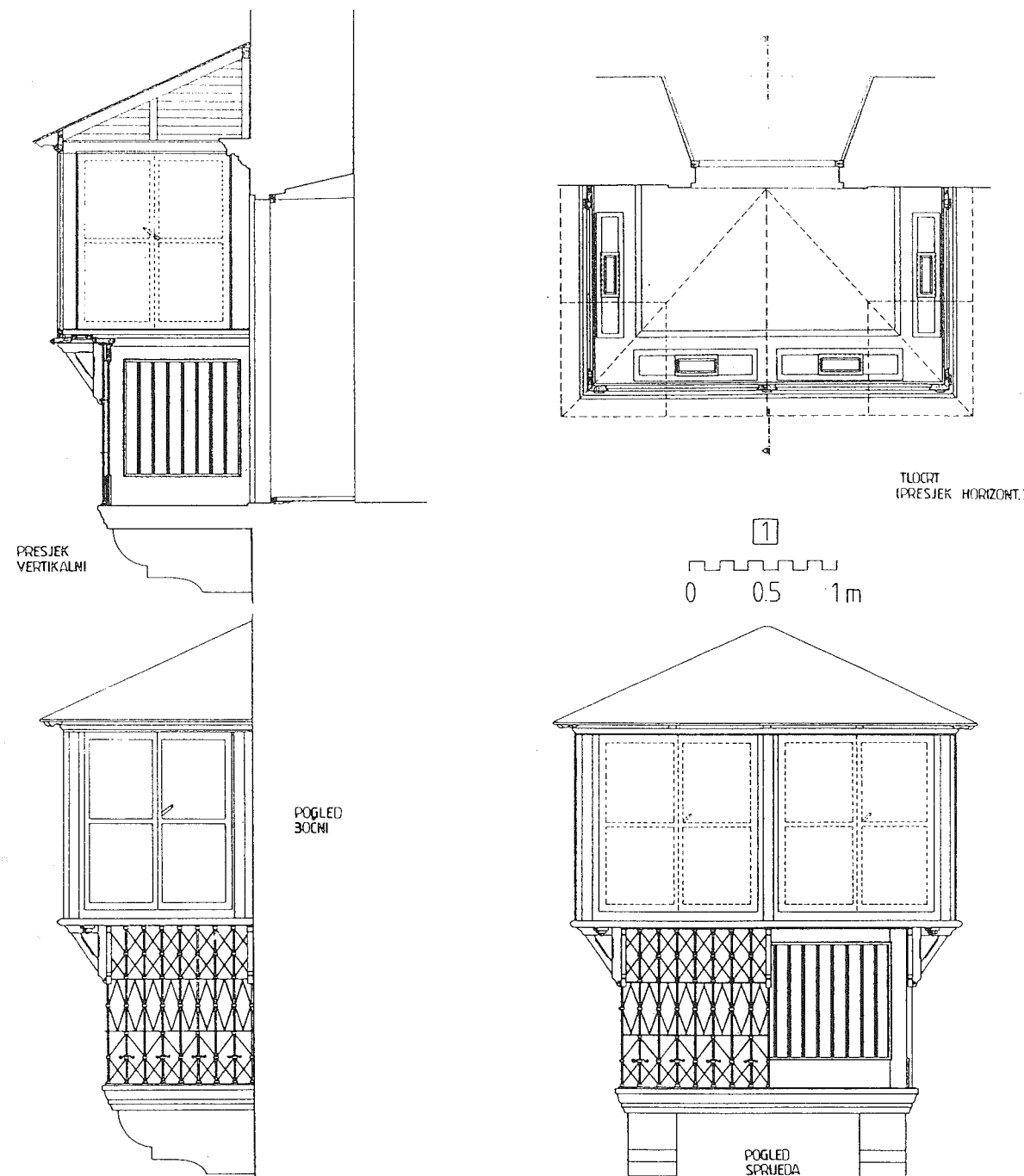
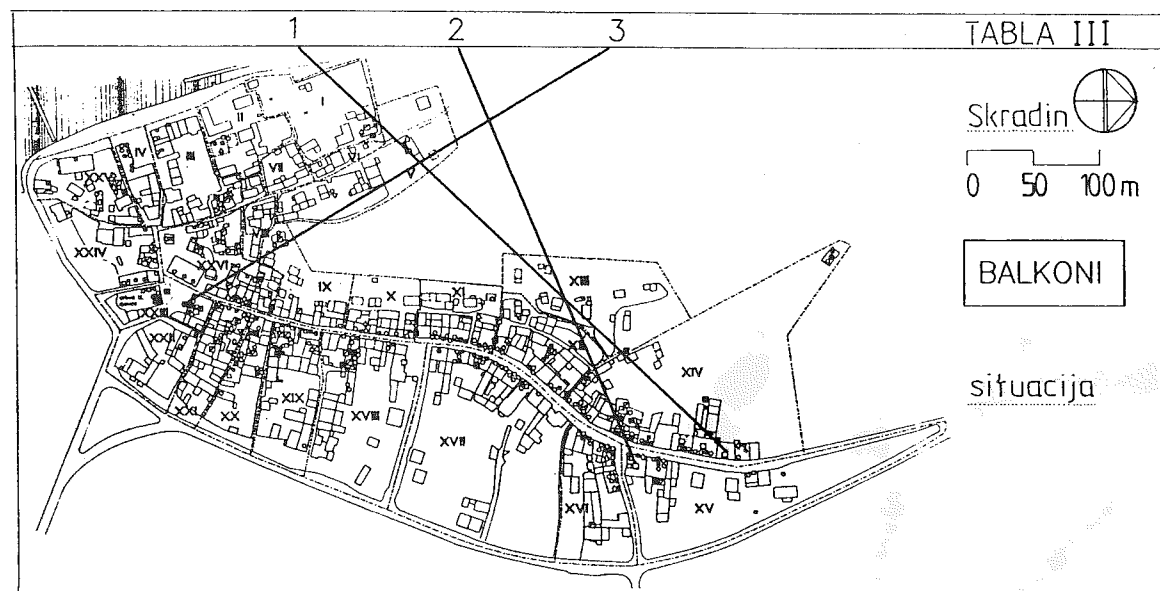
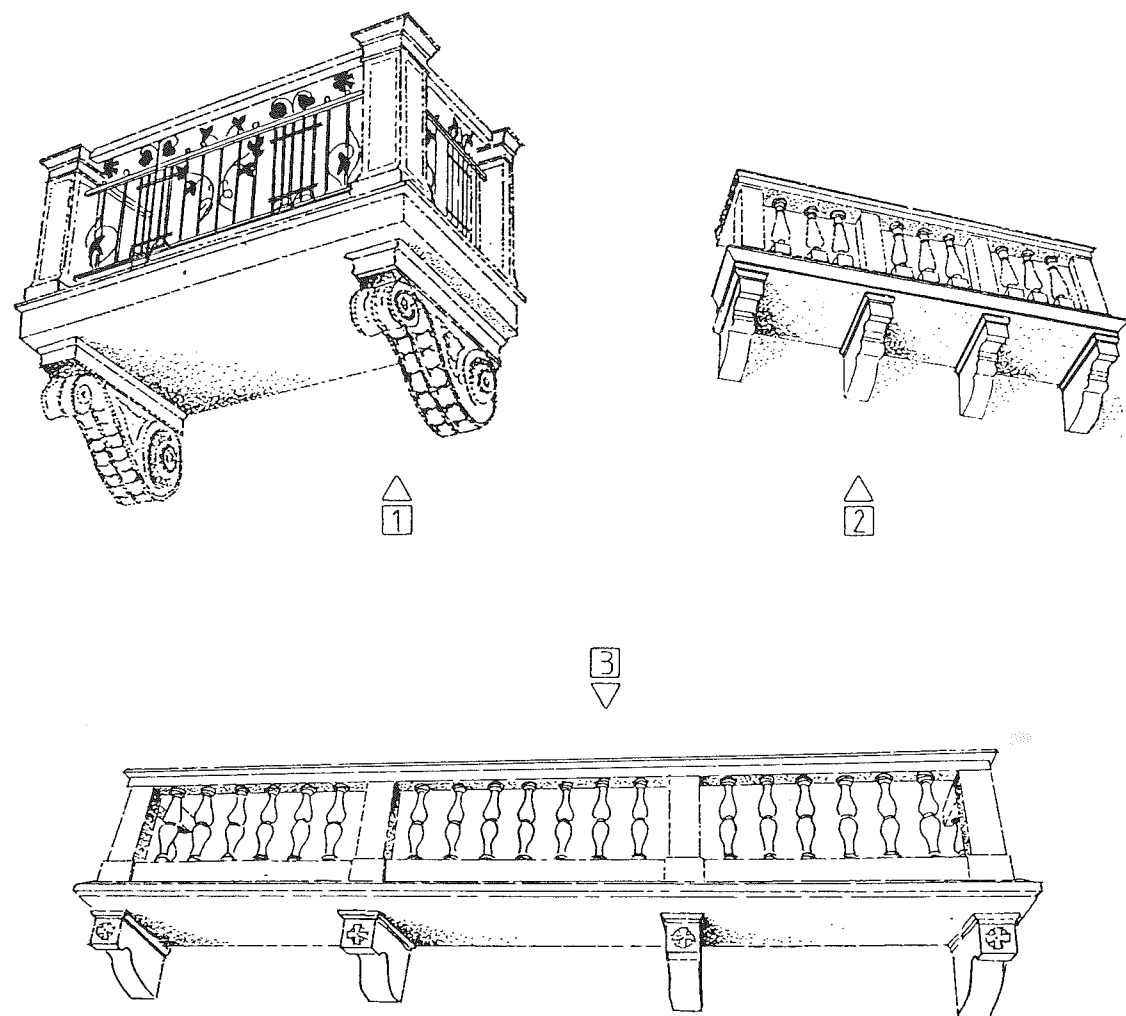
3

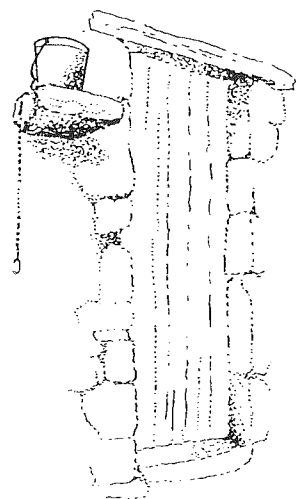

0 0.5 1m

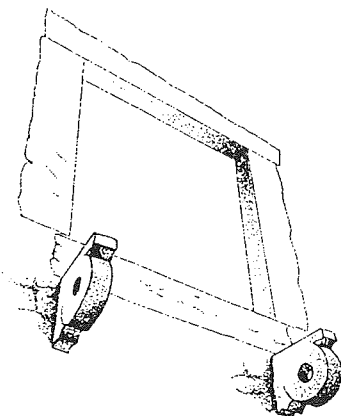
TABLA II

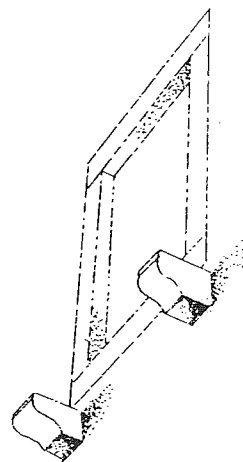

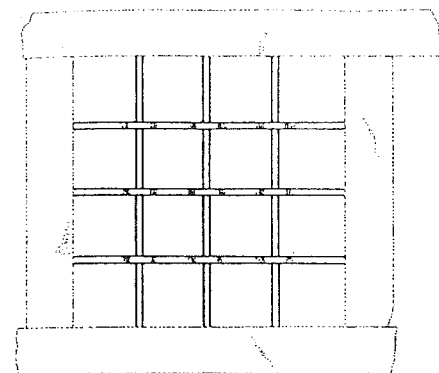
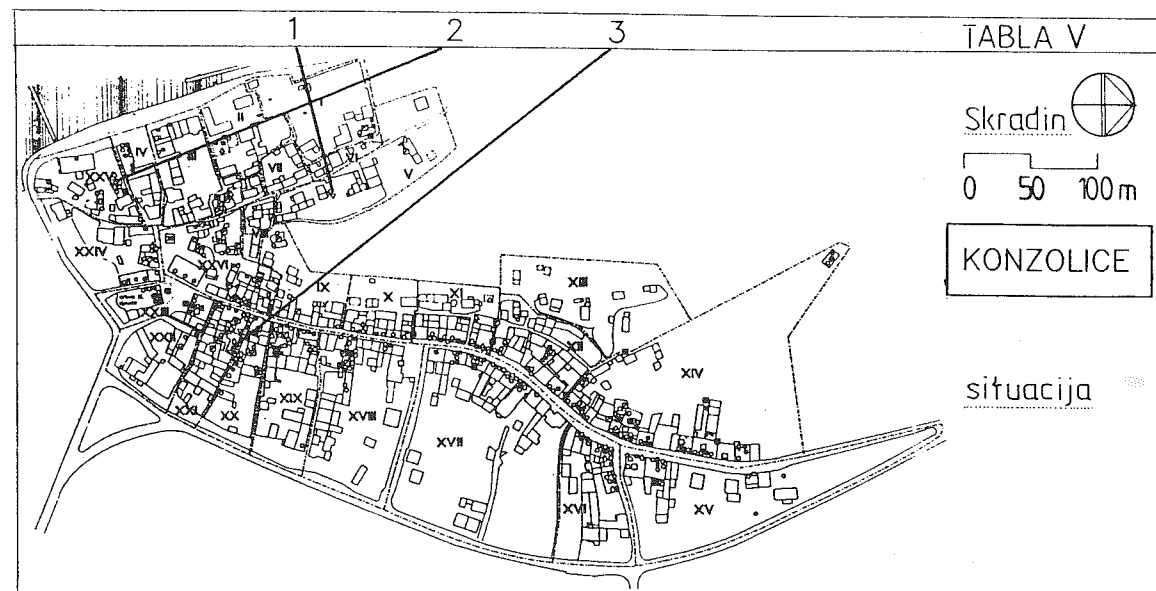
1

2

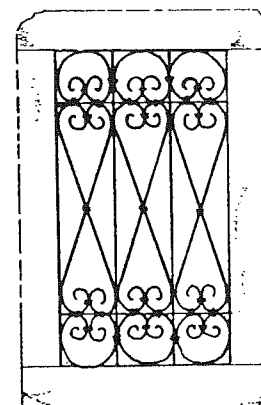
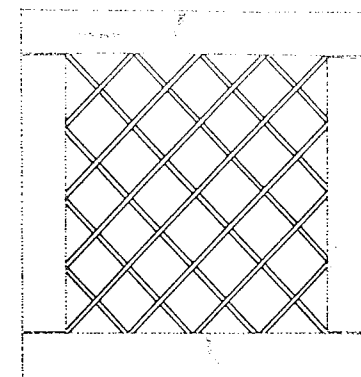

3

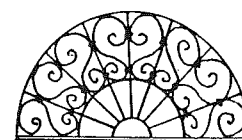
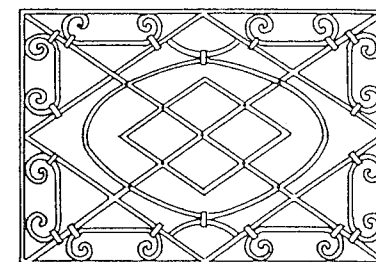
1

2

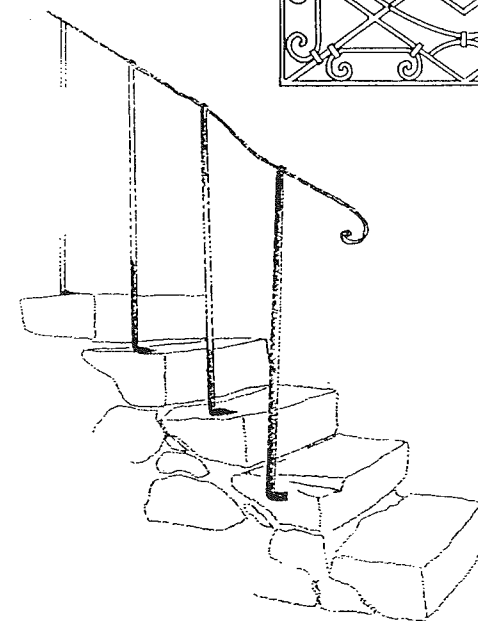

3

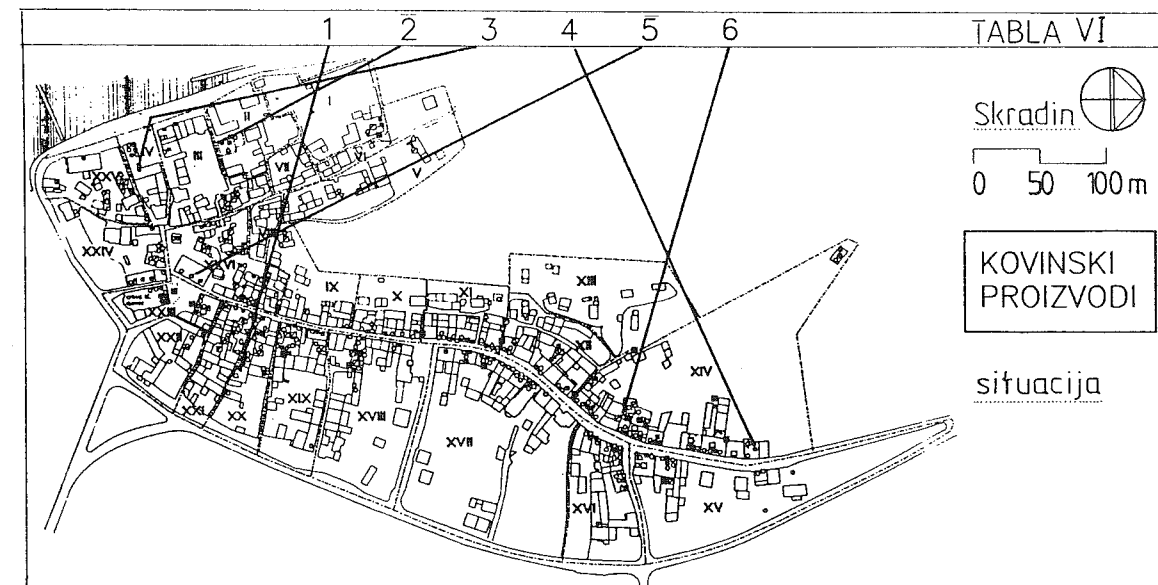
4

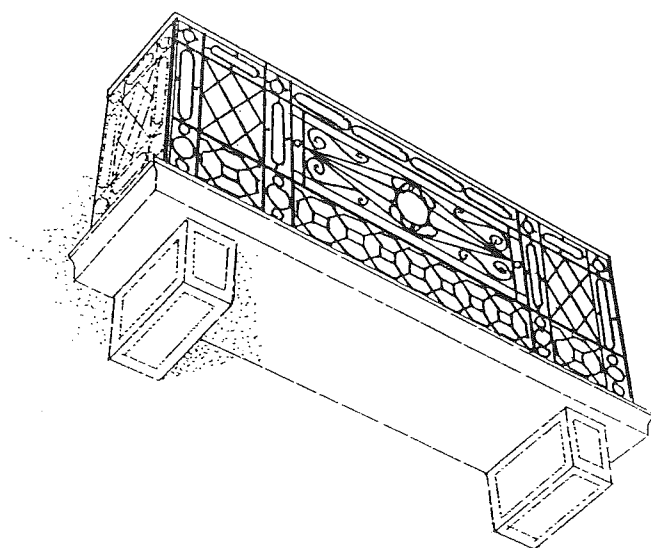
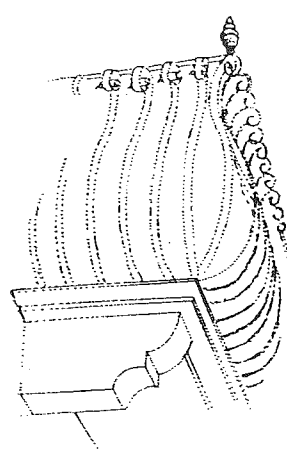

5

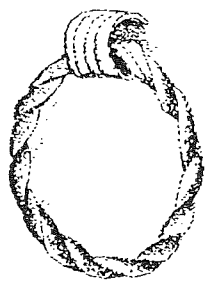
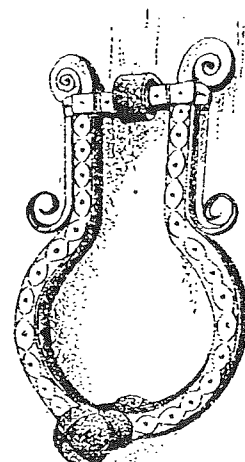

6

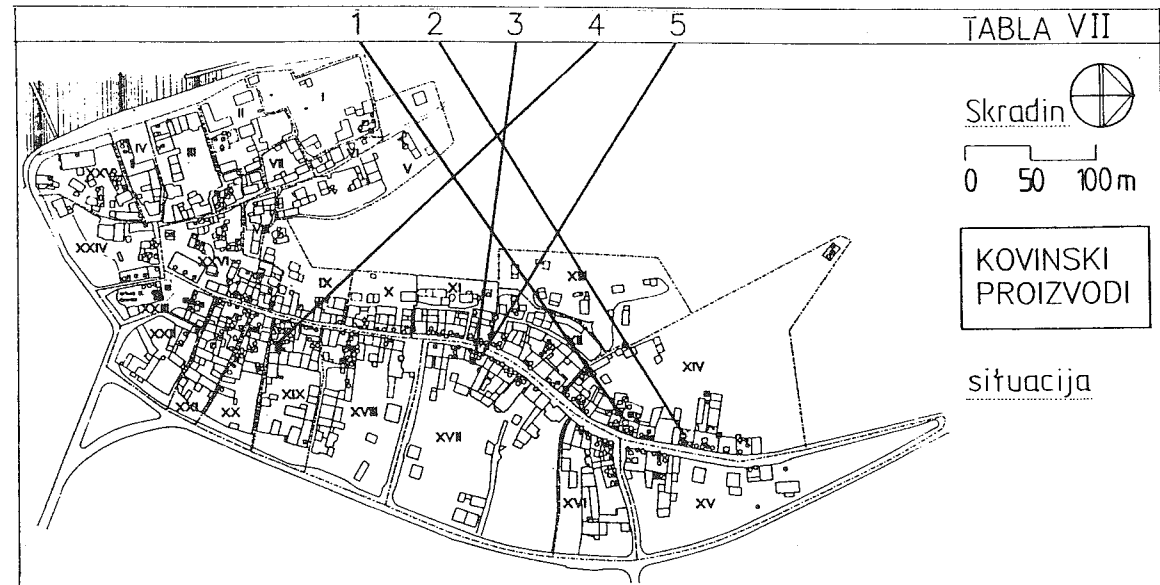

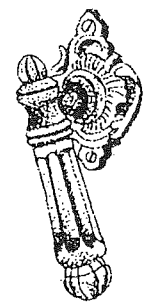
<1 2>

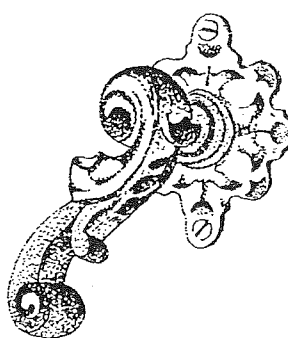
<3 4 5>

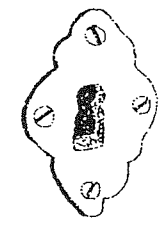
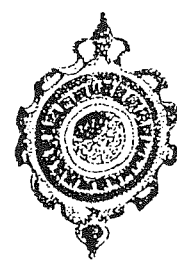
1

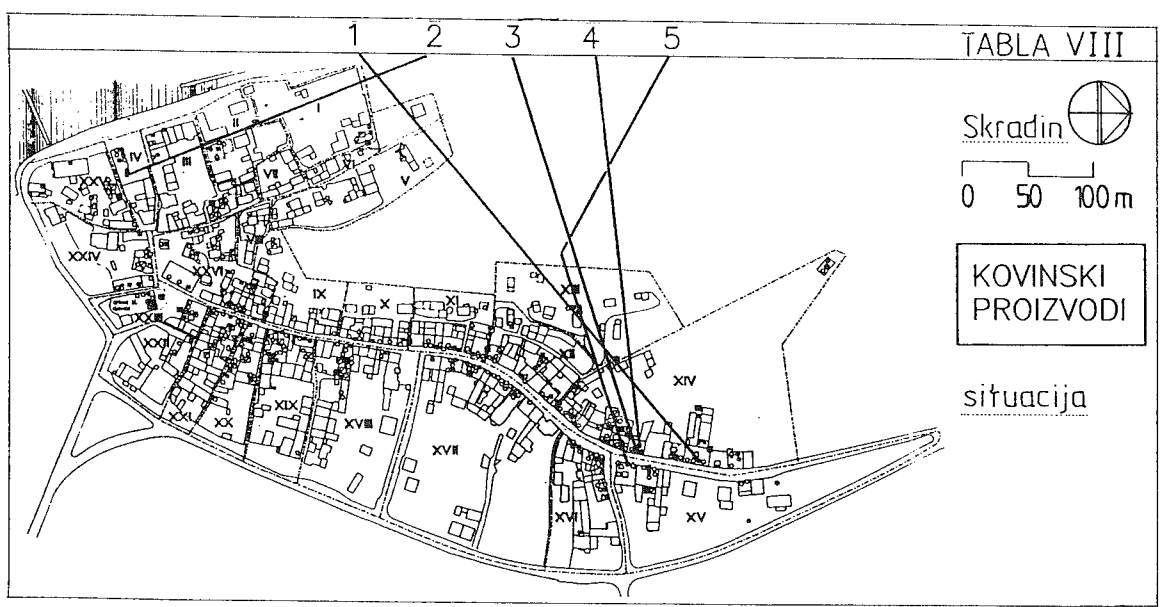
2

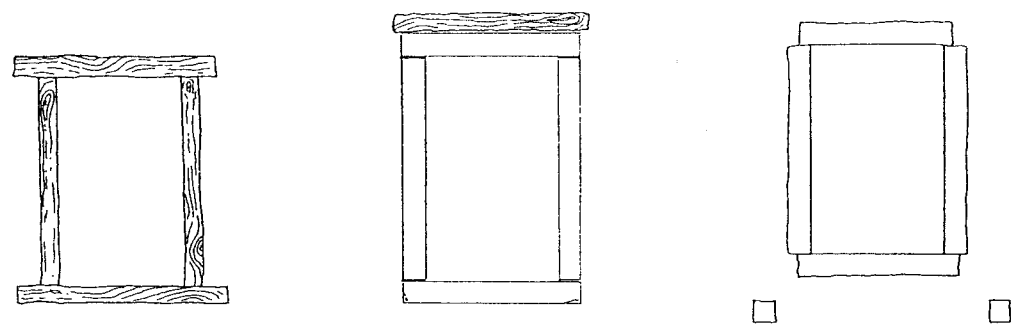

3

<4 5>

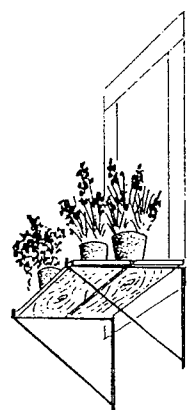

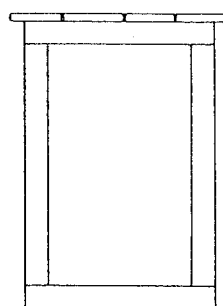
1

2

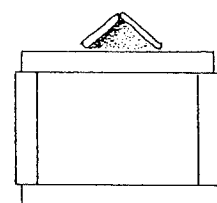
3

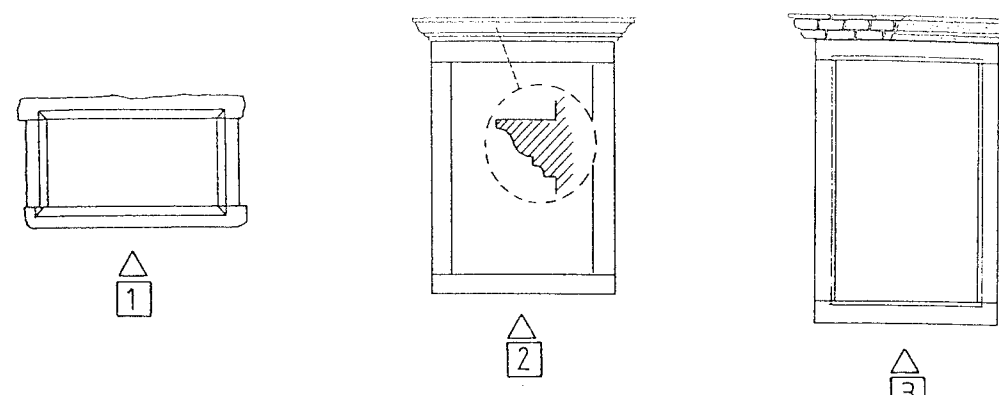
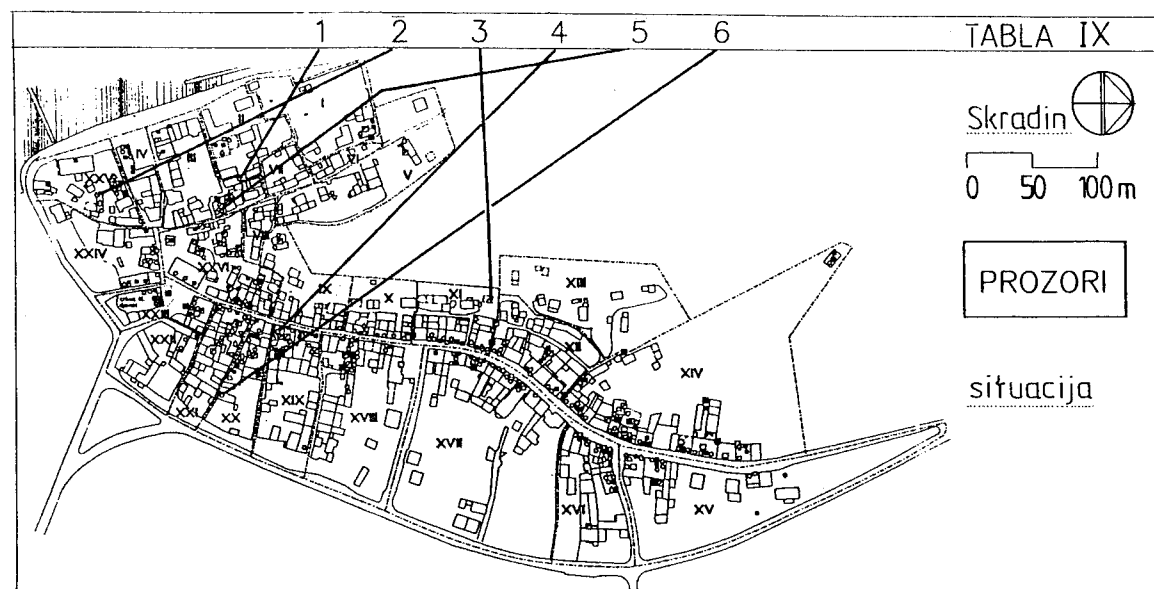
4

5

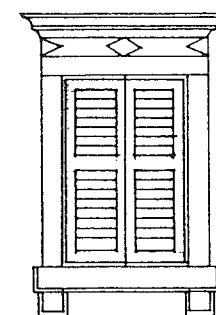
6

1

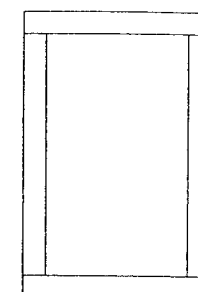
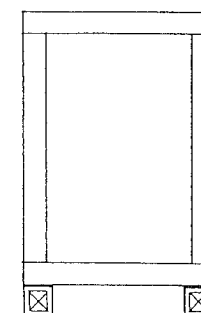
2

3

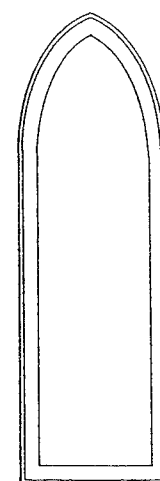

4

5

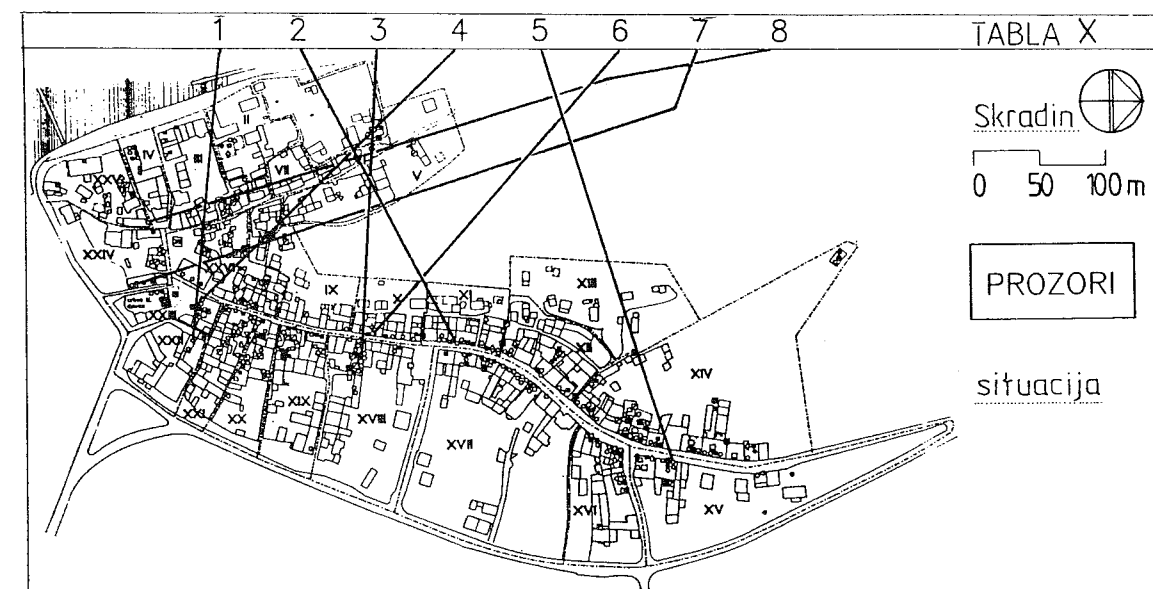
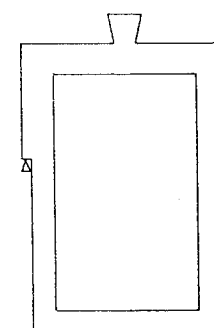

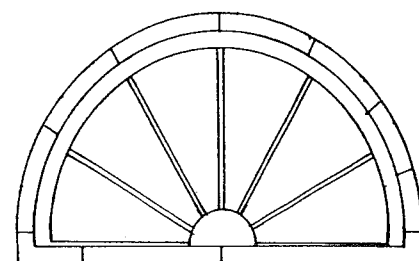
6

7

8

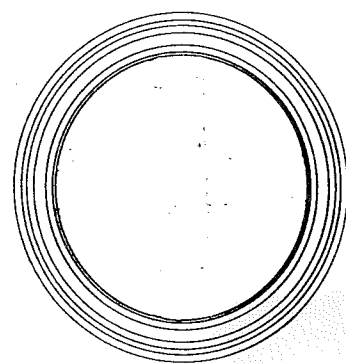

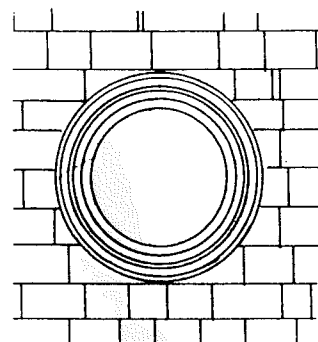
◀ 1 2 ▶

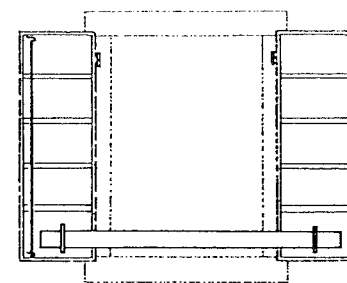
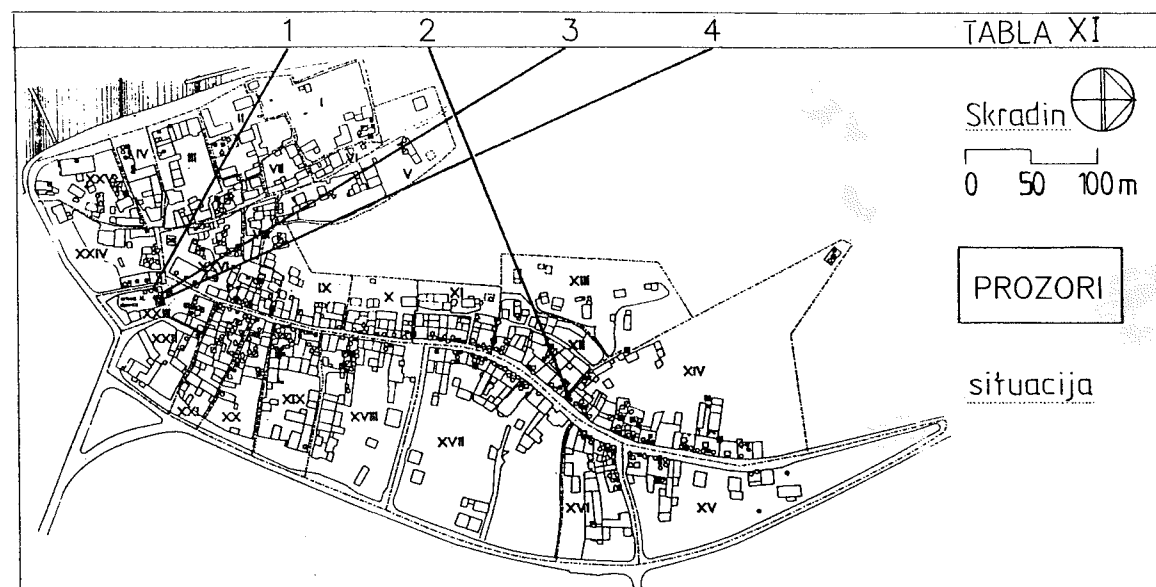
0 1m

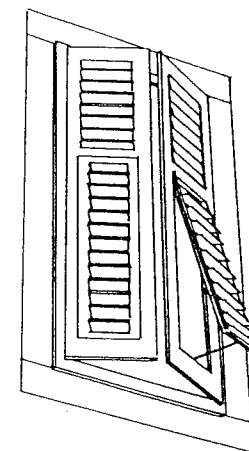
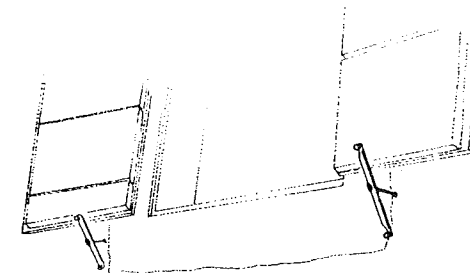
◀ 3 4 ▶

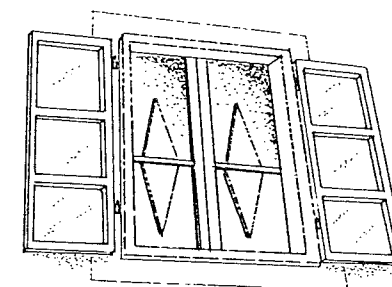
0 1 2m

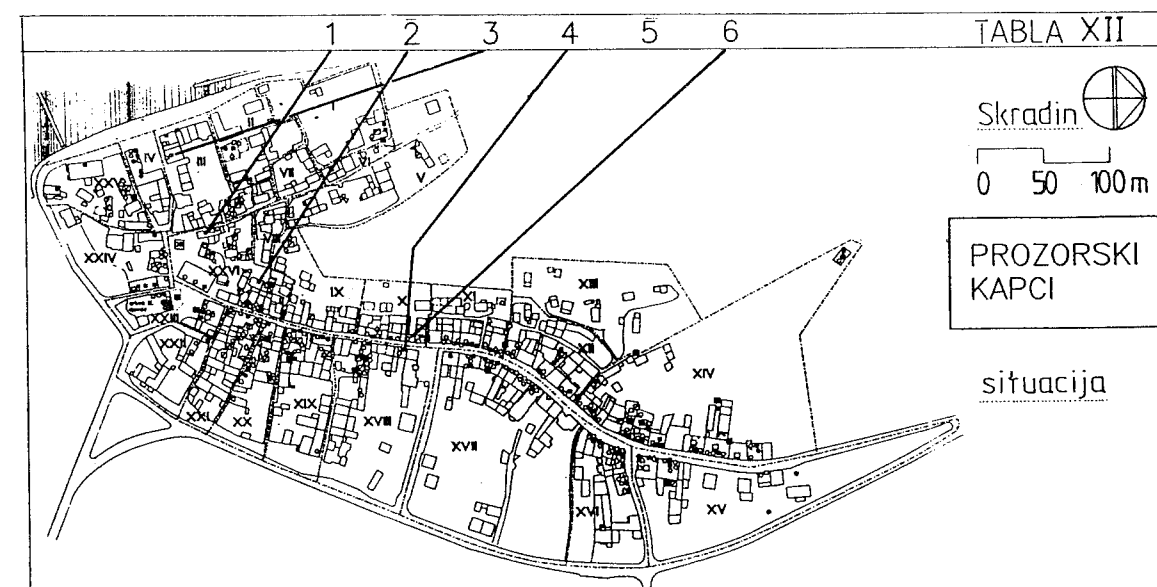
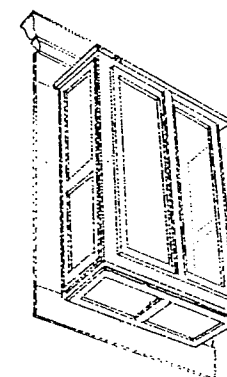
◀ 1 2 ▶

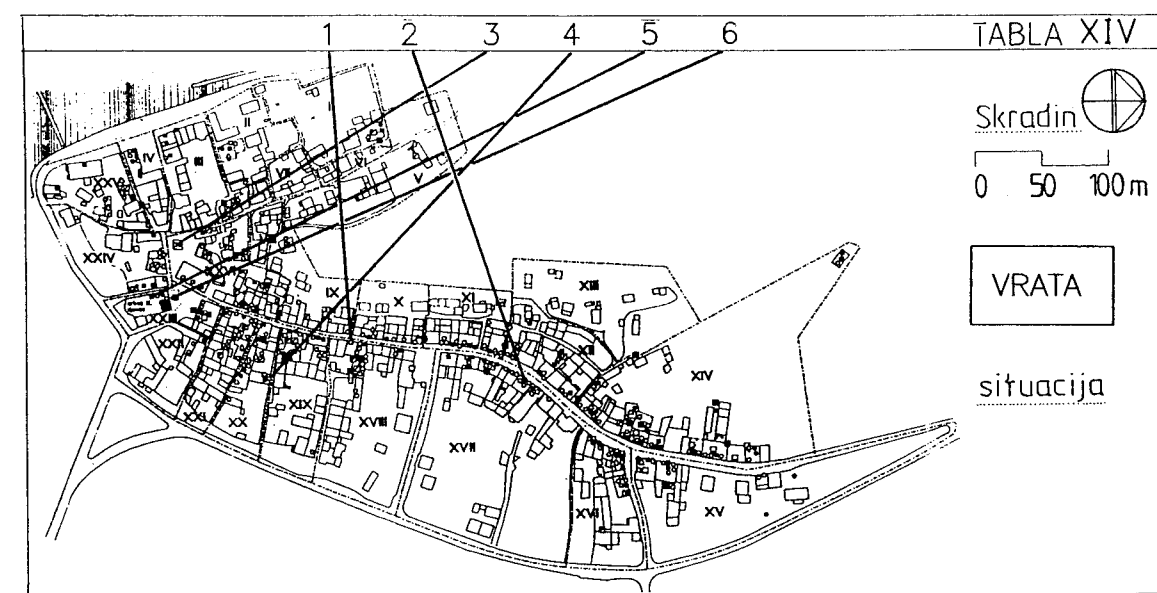
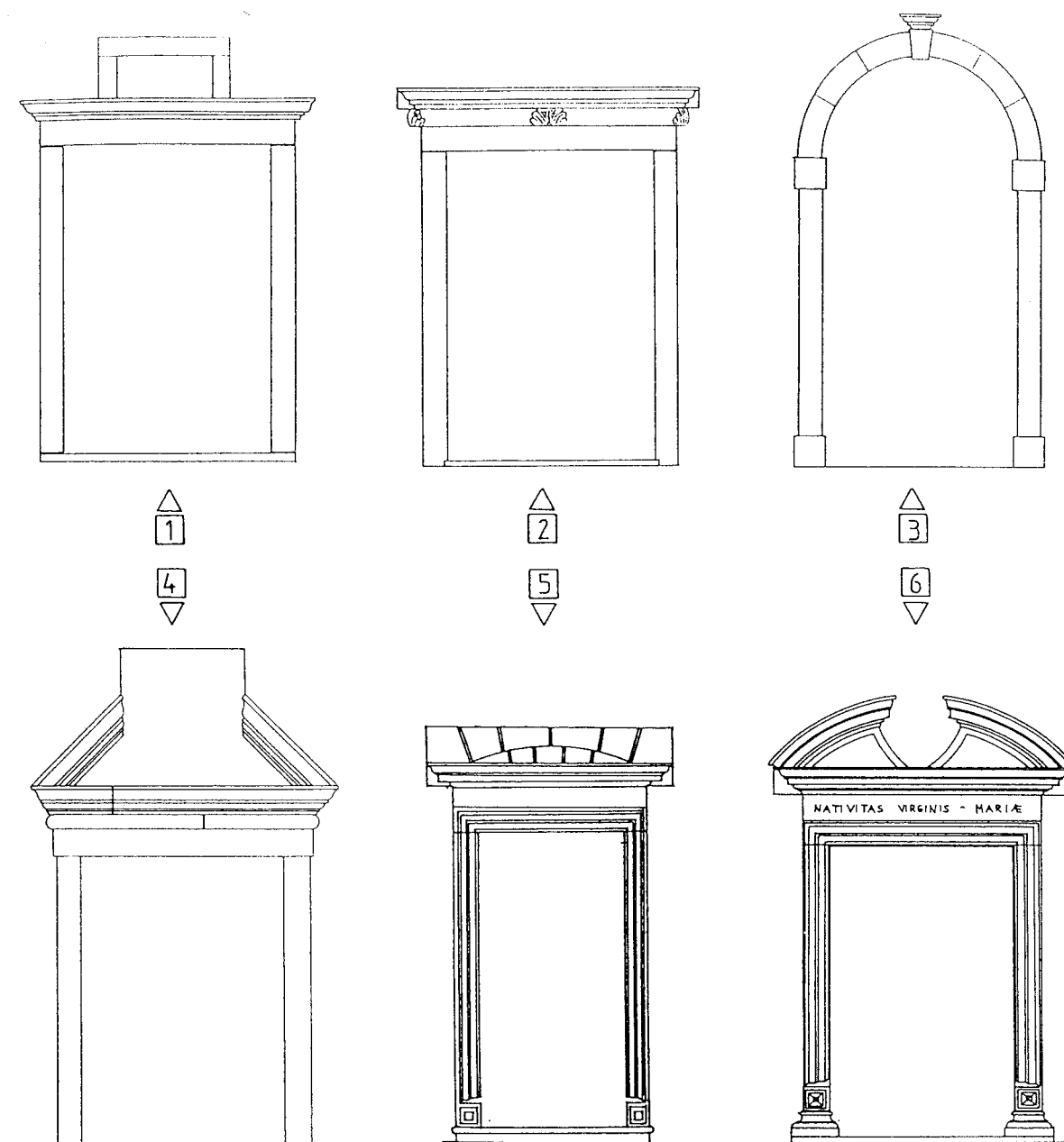
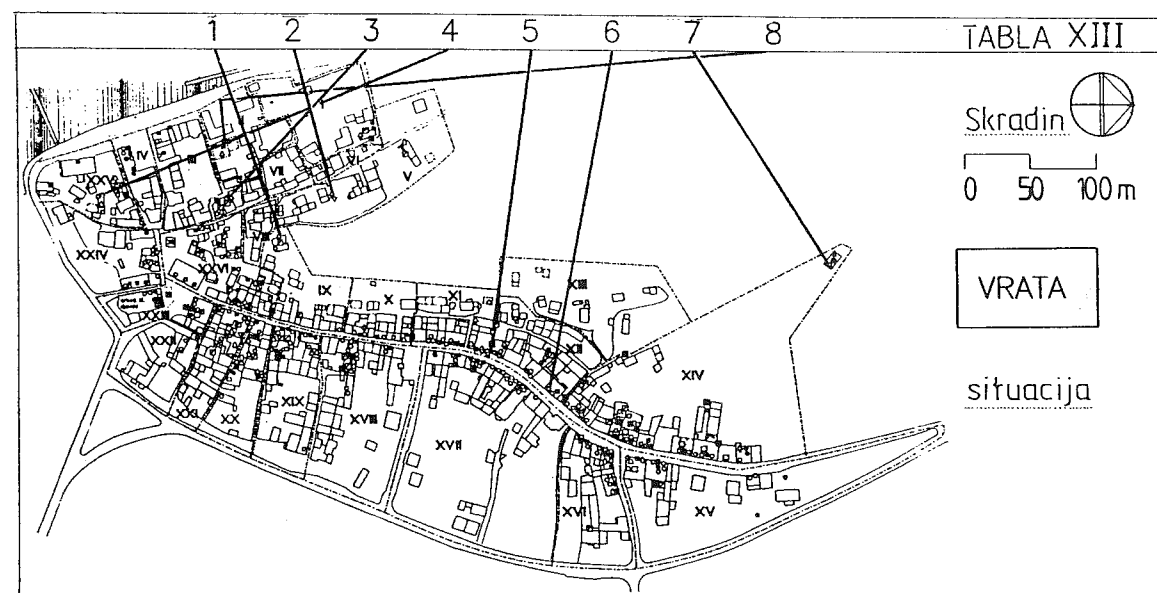
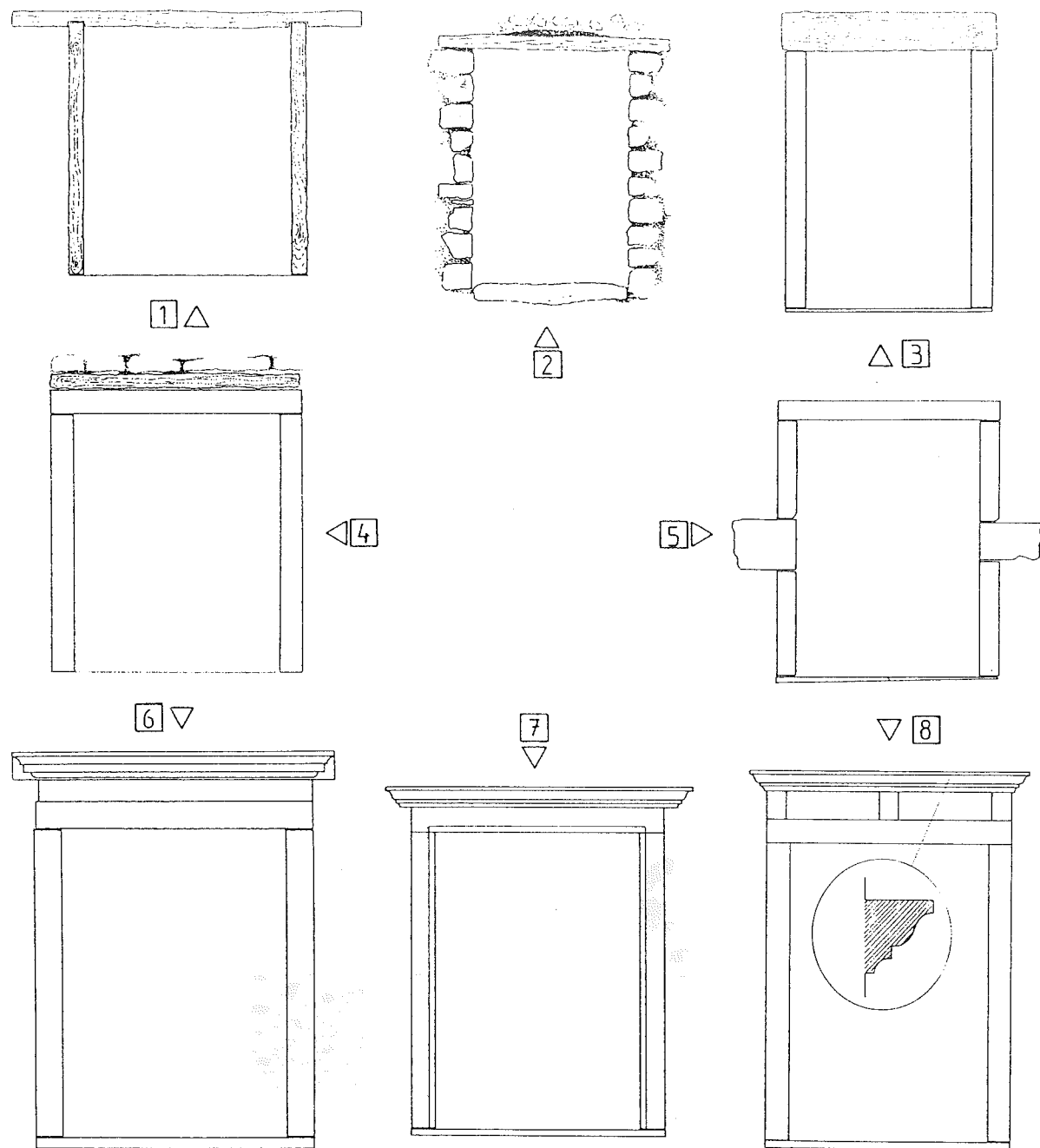

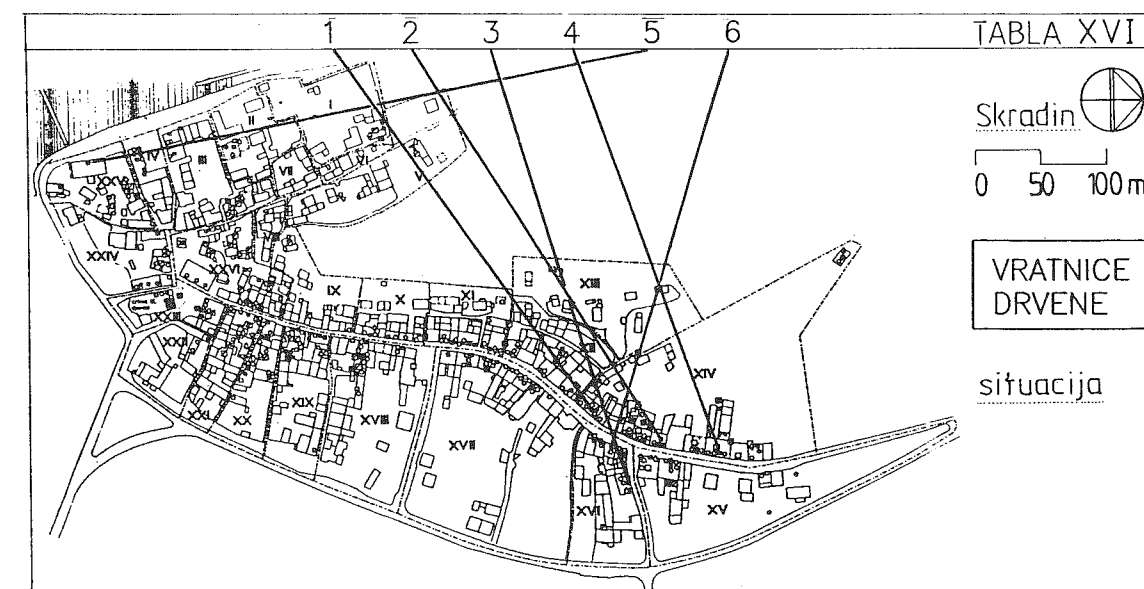
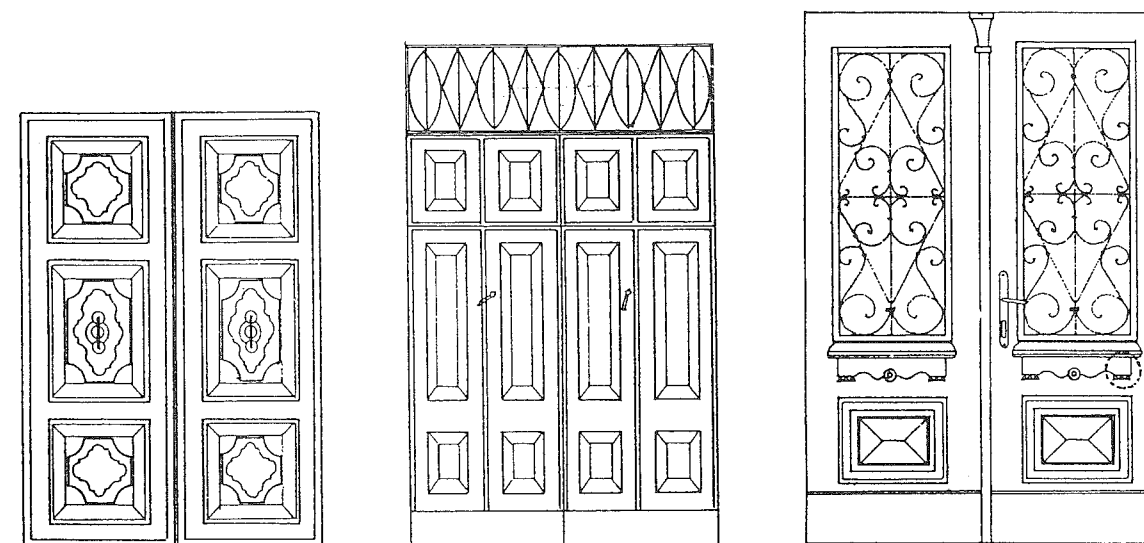
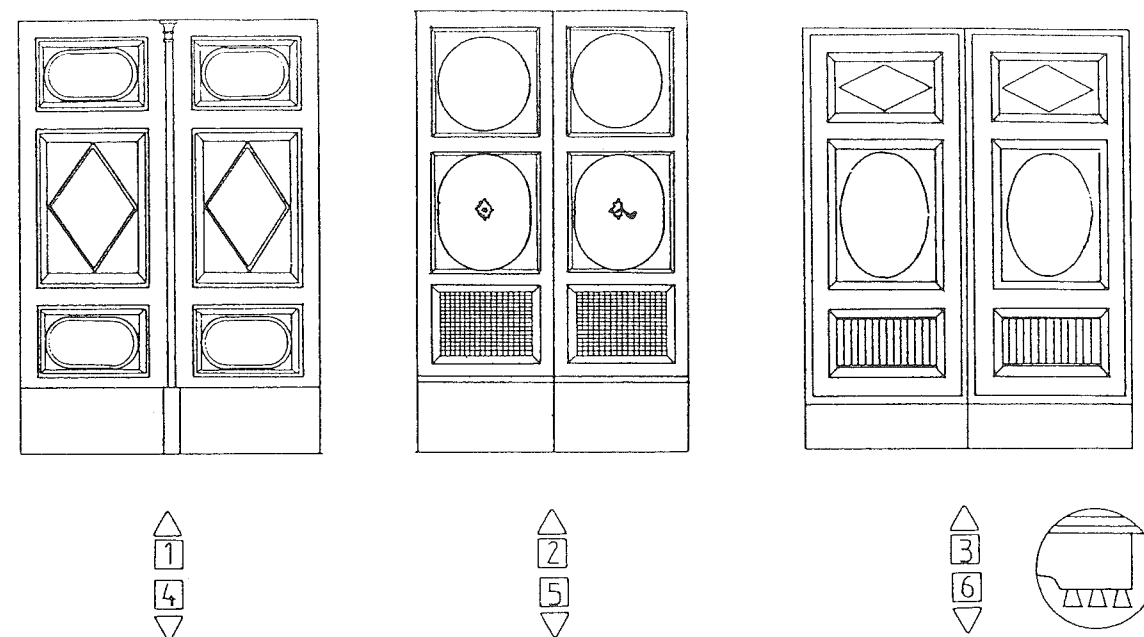
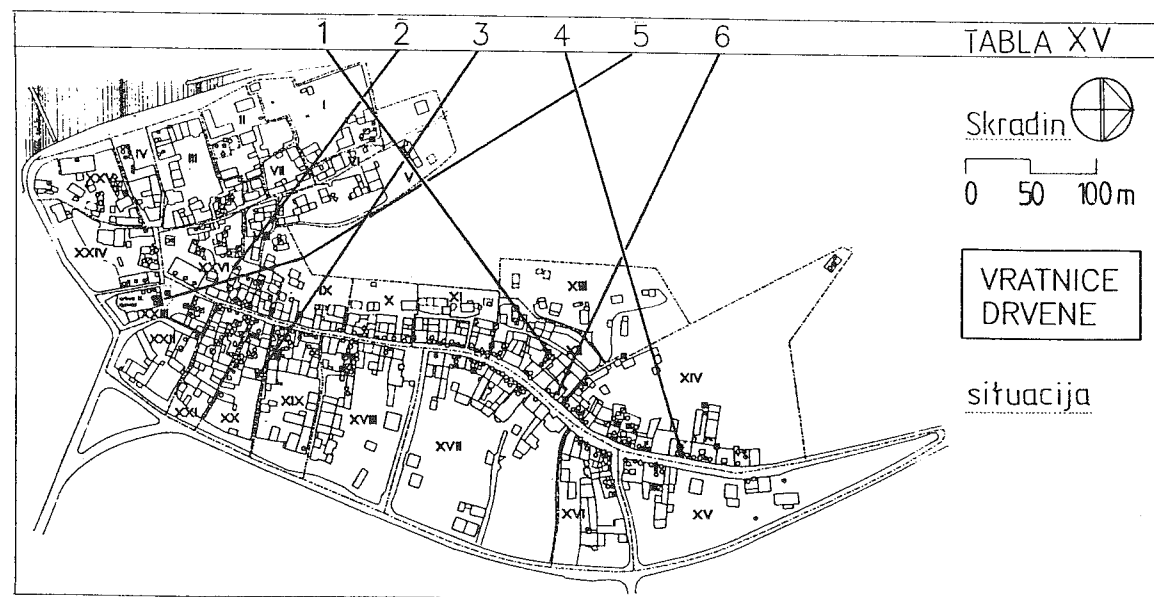
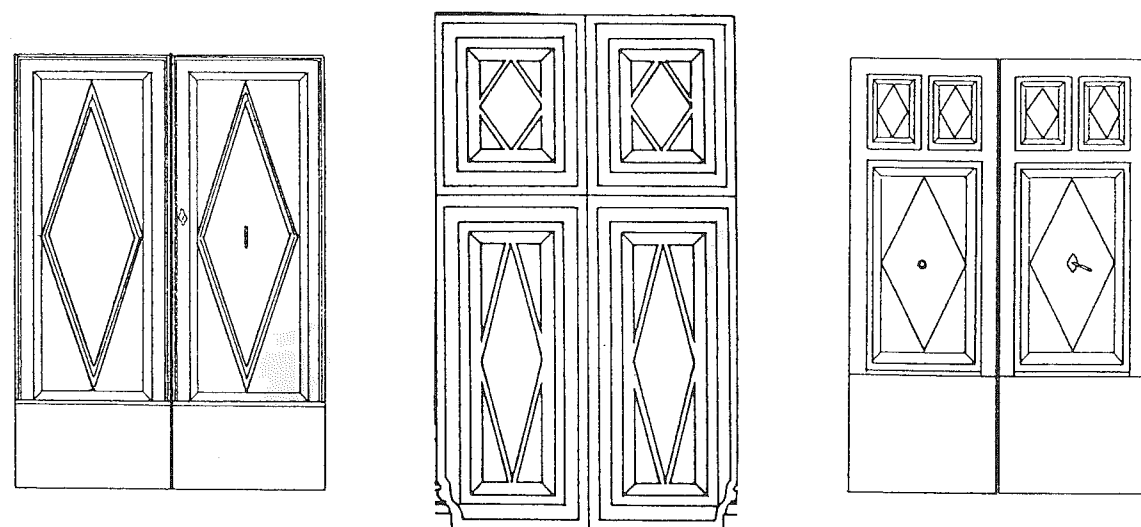
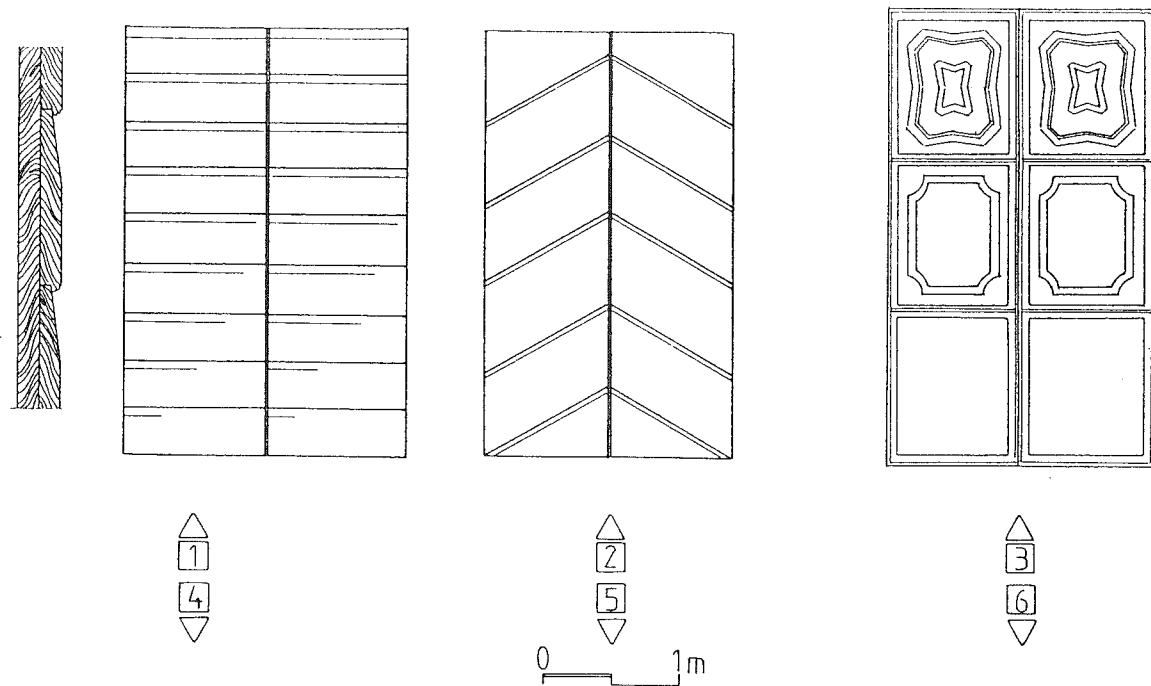
◀ 3 4 ▶

◀ 5 6 ▶

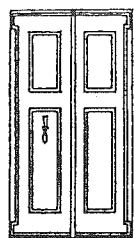

PREGLED PRIKAZA DRVENIH VRATNICA KROZ STOLJEĆA

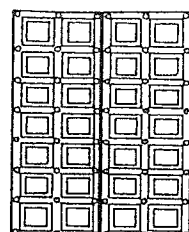
TUMAČ: ☒ LOKACIJA PRIKAZA DRVENIH VRATNICA ☒ DATACIJA PRIKAZA ☒ IZVOR U LITERATURI

✗ NADGROBNA STELA, ISSA (VS) 3-2 ST. PR.KR. ☒ PISANA RIJEČ U HRV. (KATALOG), ZGB, 1986., STR. 195.

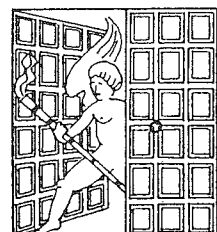
✗ ORIGINAL U RIMU, BAZILIKA SV. SABINA ☒ V. ST. POS.KR. ☒ HRVAT. ENCIKLOP. 2, 1941., STR. 625.

✗ BUVINOVE VRATNICE, SPLITSKA KATEDRALA 1214. GOD. ☒ KARAMAN LJ., BUVINOVE VRATNICE I DRVENI KOR., SPLIT, 1986., 324.

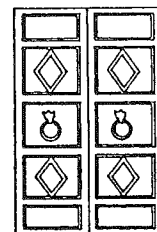
✗ B. BERLINGHIERI: SV. FRANKO, PESCIANA 1. POL. 13. ST. ☒ ENC. LIK. UMJETNOSTI 2, ZGB, 1962, STR. 125.

✗ KAPELA SV. IVANA URSINIJA, TROGIR 1477. ☒ IZMEĐU 1477. I 1480. GOD. ☒ IVANČEVIĆ R., MAGGIORE 15./16. ST. IKONOLOŠKA ANALIZA...

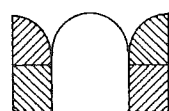
✗ INTARZIJA NA KORSKIM KLUPAMA, MONTE OLIVETO 1540. G. ☒ BRESCIANI G. ALVAREZ, GLI INTERVENTI CINQUECENTESCHI..., 1988.

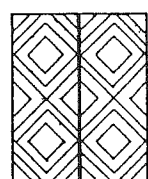
✗ VRATA S ALKAMA, SLIKA IZ KODEKSA OBJAVLJENOG 1540. G. ☒ BRESCIANI G. ALVAREZ, GLI INTERVENTI CINQUECENTESCHI..., 1988.

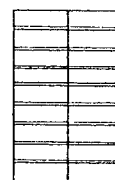
✗ VRATA ZBORNE CRKVE U PAGU 16. ST. ☒ IVANČEVIĆ R., REINTERPRETACIJA..., PERISTIL 25, ZGB., 1982., STR. 70.

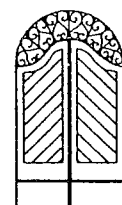
✗ B. BELOTTO, TRG U PIRANI (SLIKA) 18. ST. ☒ TRIFUNOVIĆ L., GALERIJA EVROPSKIH MAJSTORA, BGD, 1965., SL. 52.

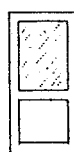
✗ VRATNICE NA ŽUPNOJ CRKVI U PETERANECU 1773. ☒ HORVAT A., BASKIH MAJSTORA, BGD, 1965., SL. 52.

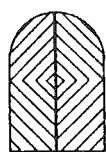
✗ PREMA NACRTU ARHIT. G. SELVE, PARK U TROGIRU 19. ST. ☒ PIPOVIĆ S., PROST. ARH. REVIT. PARKA GARAGNIN, GODIŠNJ., 1990.

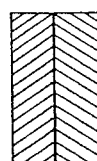
✗ KLASICISTIČKA PALAČA U BUZETU, VRATNICE IZ POČ. 19. ST. ☒ BALOG Z., KLASICISTIČKA PALAČA U GRADU BUZETU, ZGB, 1984, ST. 48.

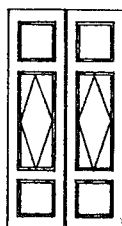
✗ SLIKA ANTUNA BARAČA IZ 1838. GOD. ☒ PRIJATELJ K., SLIKARSTVO U DALMACIJI OD 1784. DO 1884., SPLIT, 1989., TABLA 24.

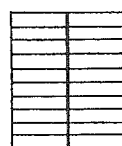
✗ GRAFIKA VICENZA POIRETA IZ 1840. ☒ PETRIČIĆ A., ZADARSKI SLIKARI U 19. S., AUTORA, ZADAR - ZBORNIK, ZGB, 1959., STR. 224.

✗ GRAFIKA VICENZA POIRETA IZ 1840. GOD. ☒ GRUPOVA, ZADAR - ZBORNIK, ZGB, 1964., STR. 587.

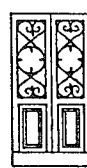
✗ SLIKA VLAHE BUKOVCA "PORODICA KATALINIĆ" IZ 80-TIH GODINA 19. ST. ☒ KOLARIĆ M., OSVIT NOVOG DOBA, BGD, 1982, STR. 108.

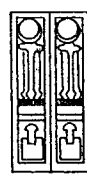
✗ FOTOGRAFIJA OPĆINSKE PALAČE U TROGIRU SNIMLJE-NA PRIJE 1890. G. ☒ BABIĆ I., RENESANSNI LUČNI PROZORI..., ADRIAS SL. 1

✗ CRTEŽ VRATNICA S KUĆE J. DALMATINCA U ŠIBENIKU PRIJE 1893. ☒ FOSCO V. A.G., LA CATEDRALE DI SEBENICO, ŠIB, 1893., S. 56.

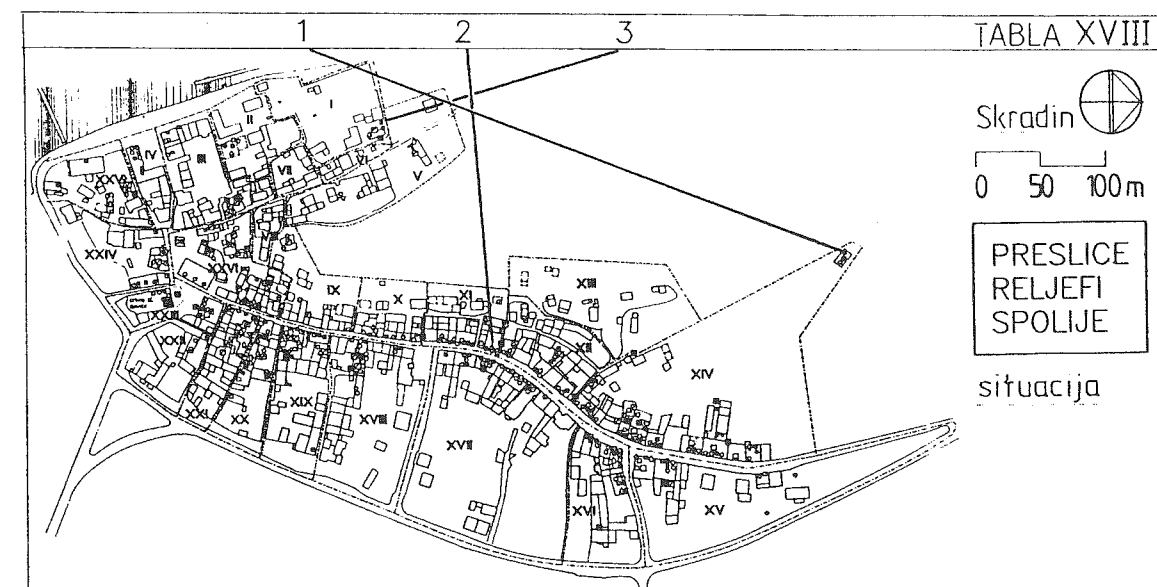
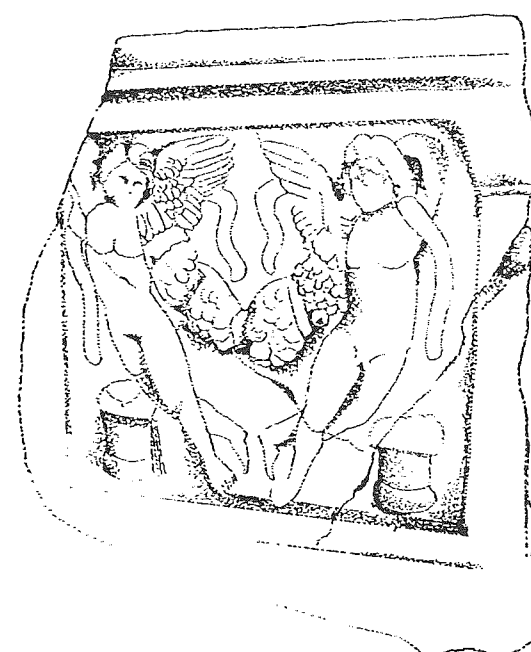
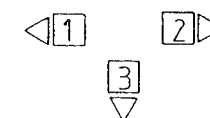
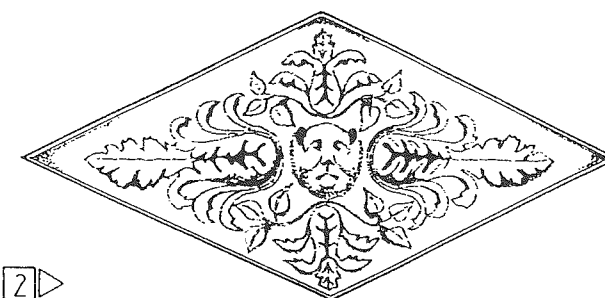
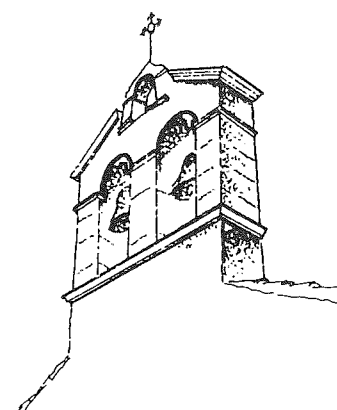

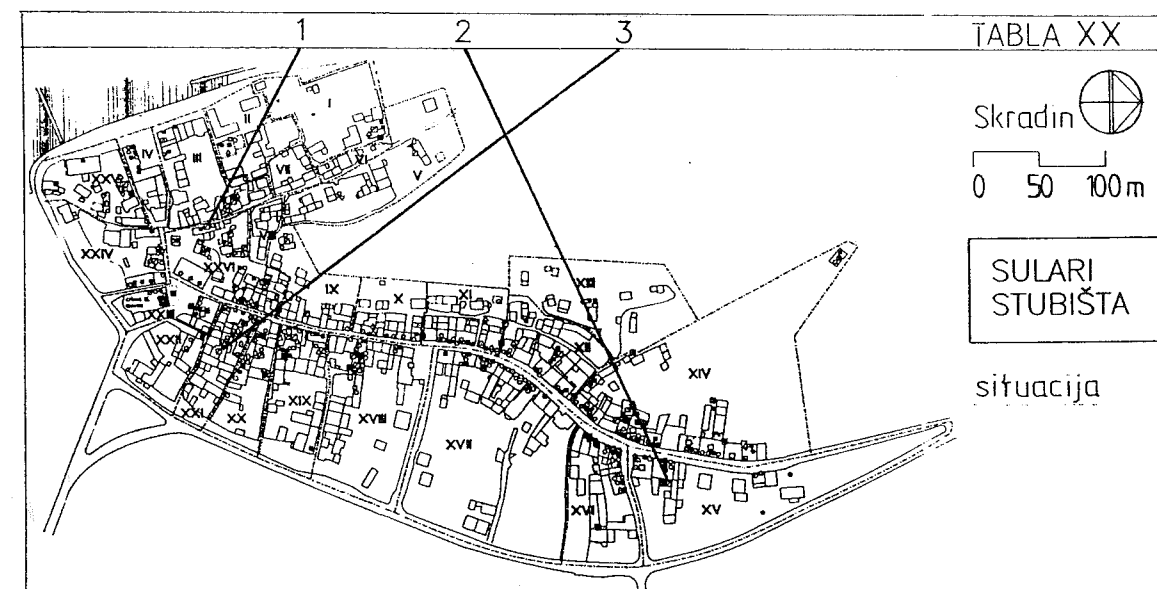
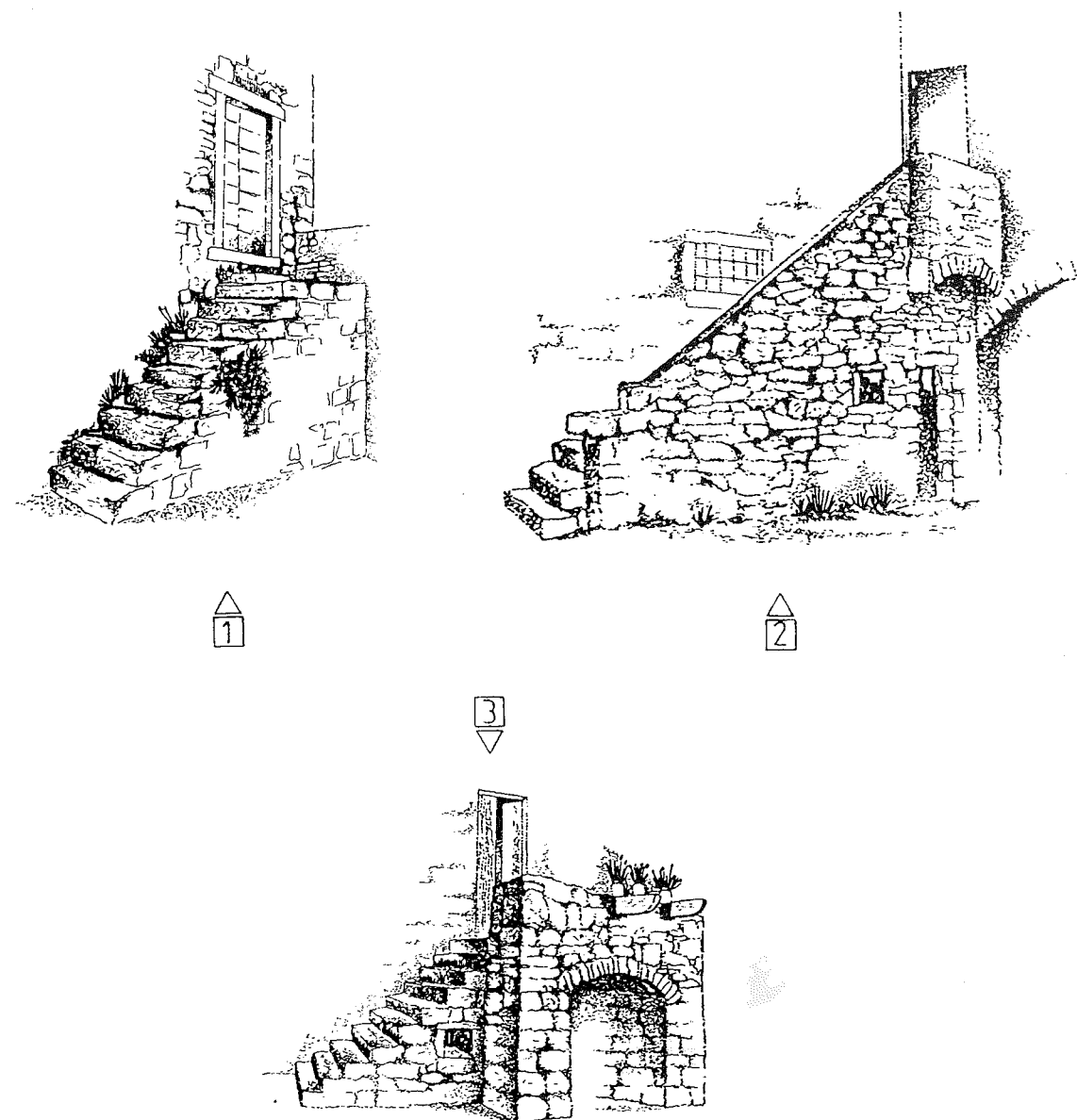
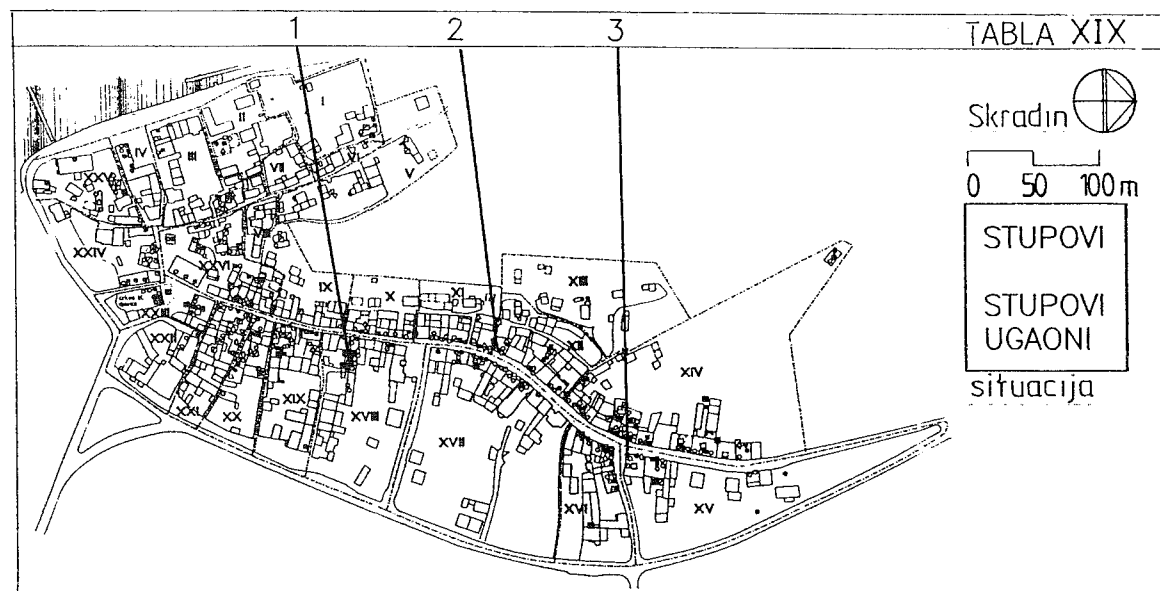
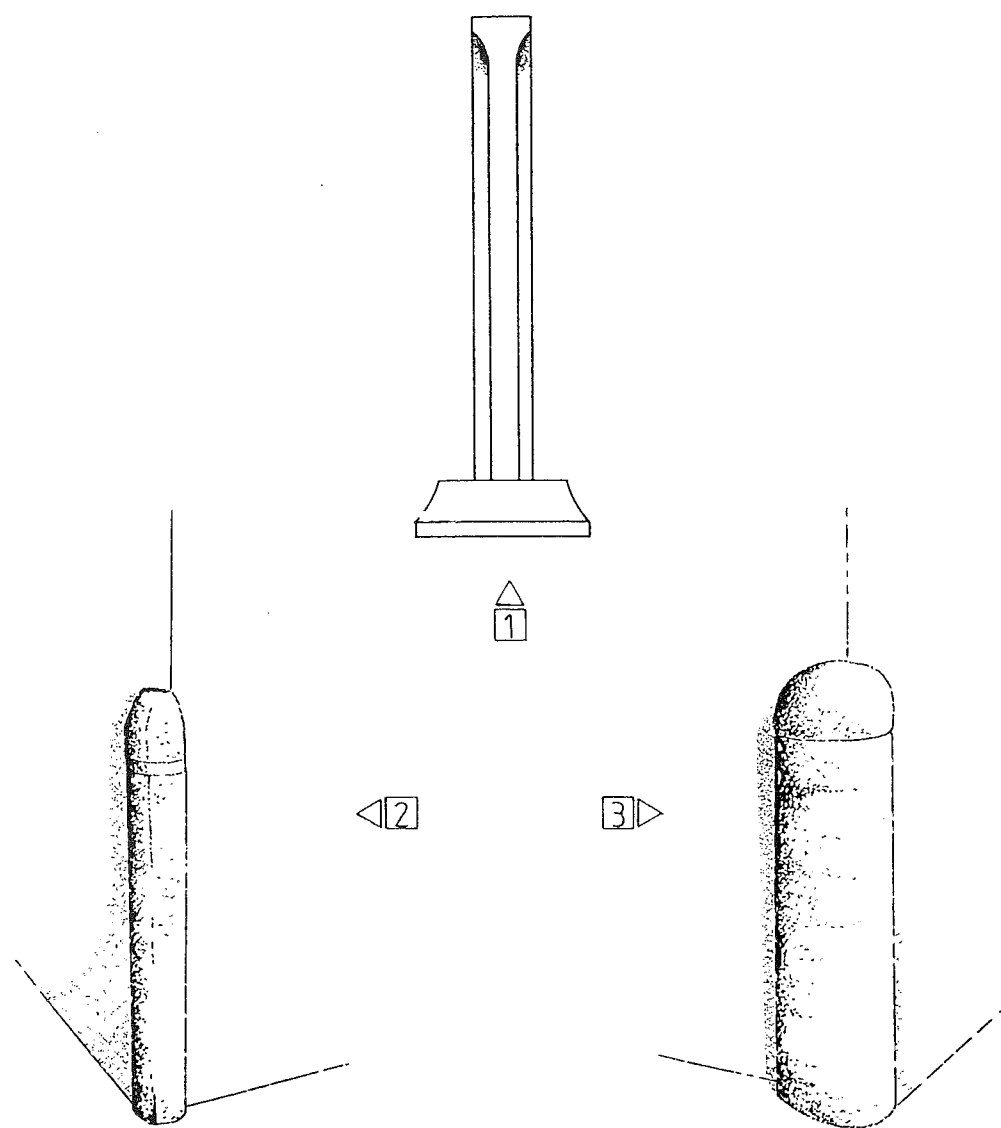
✗ NACRT PROČELJA VILE COLOMBANI IZ 1906. G. ☒ STAGLIČIĆ M., GRADITELJSTVO U ZADRU 1868-1918, STVO U ZADRU..., STR. 122.

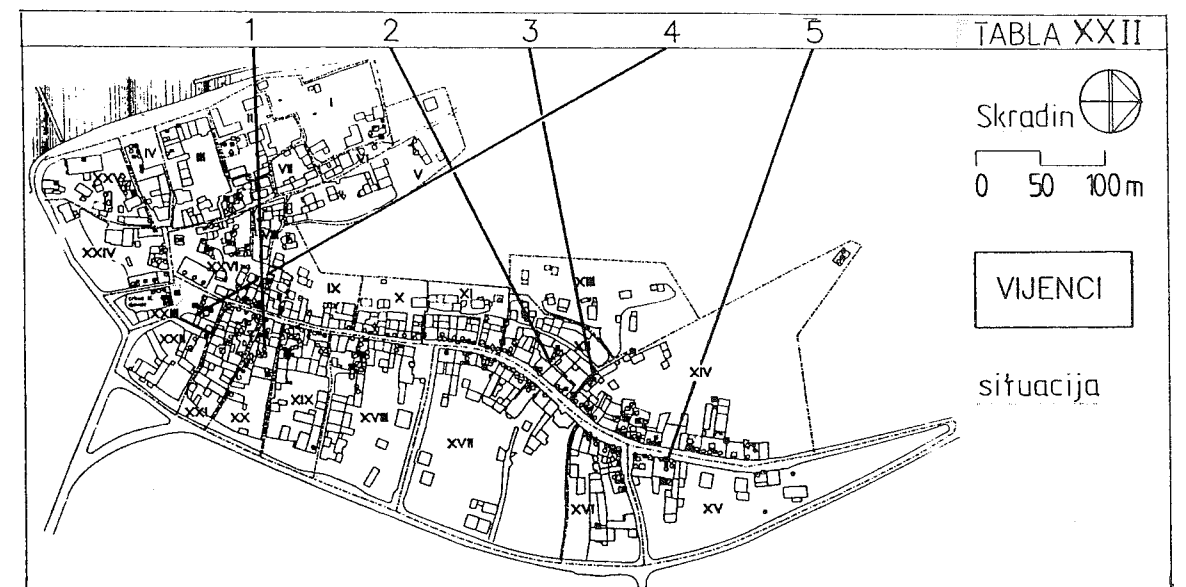
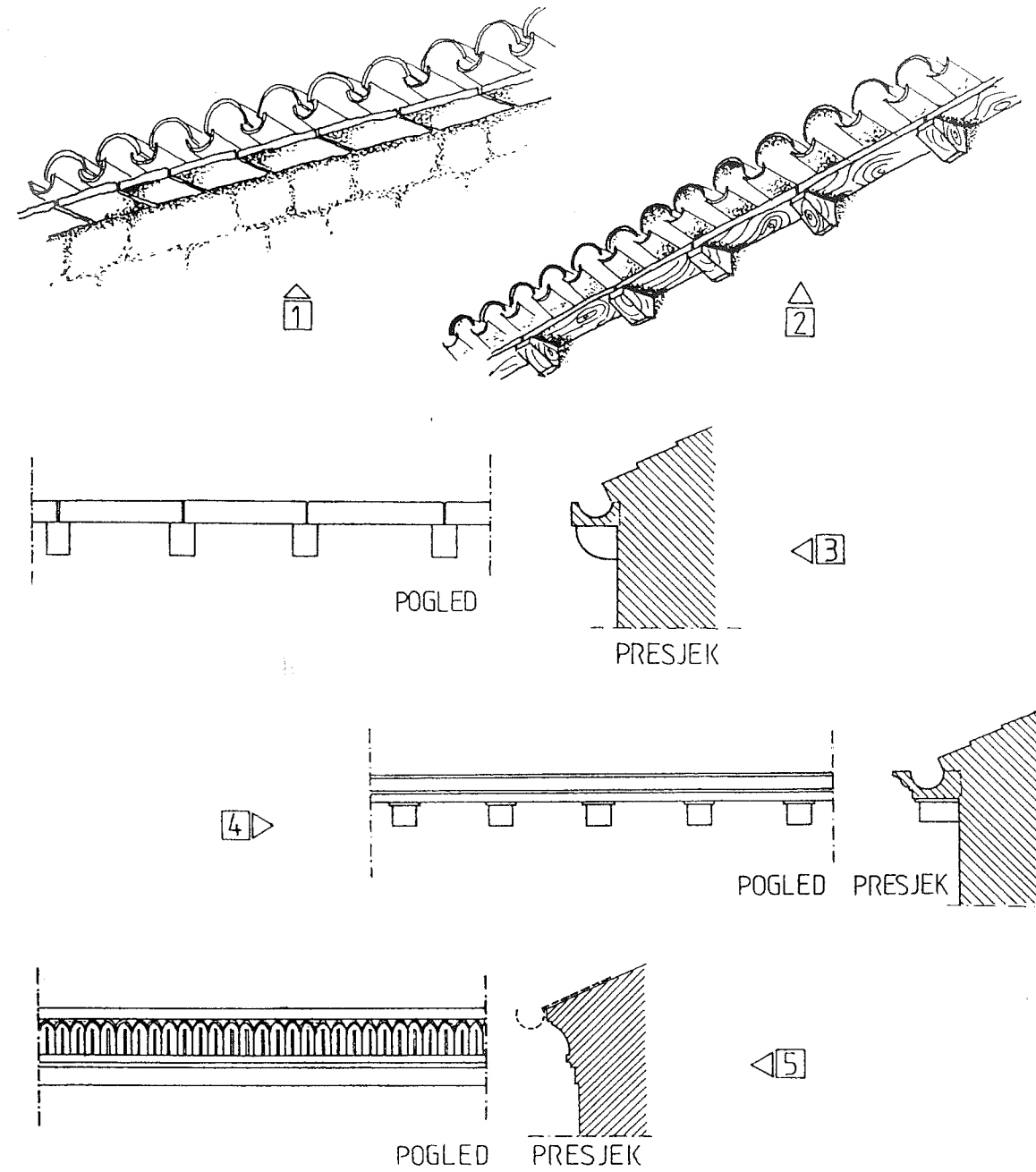
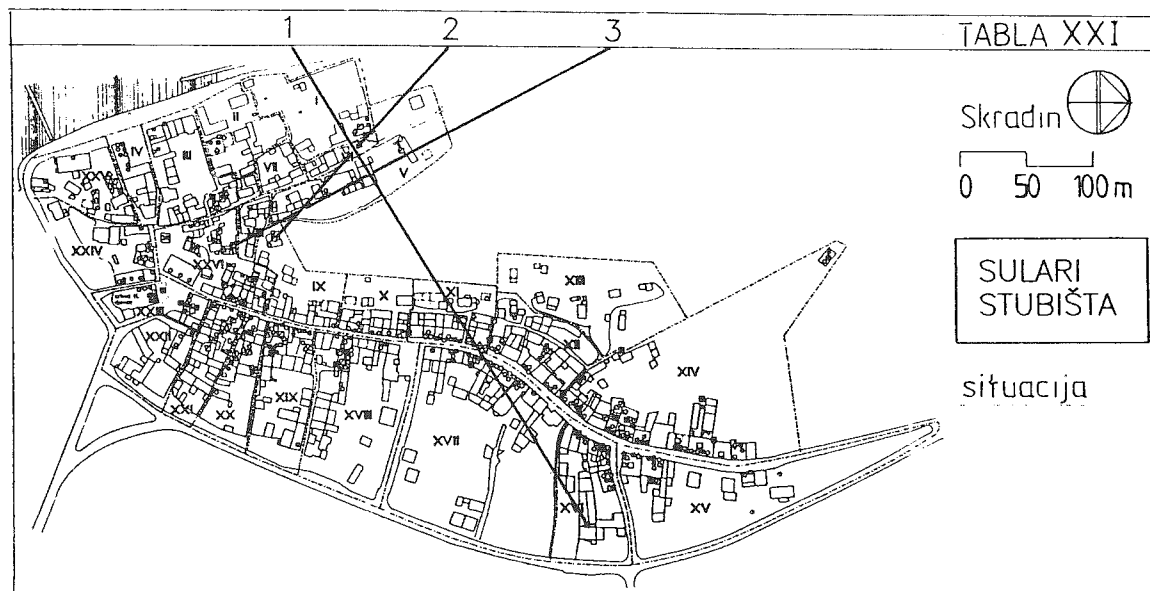
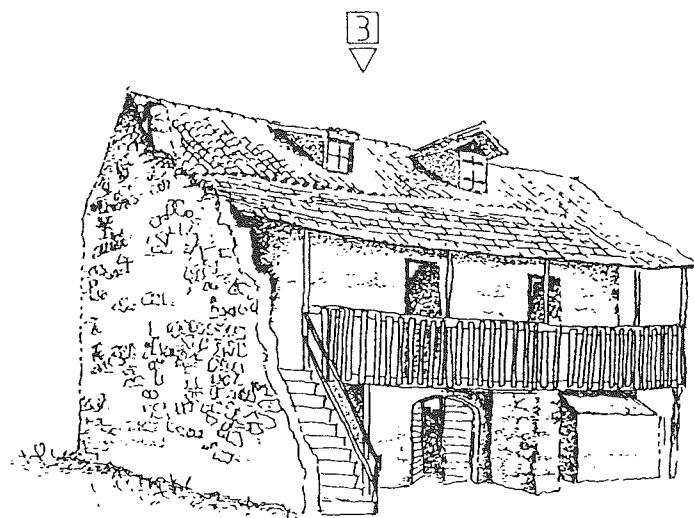
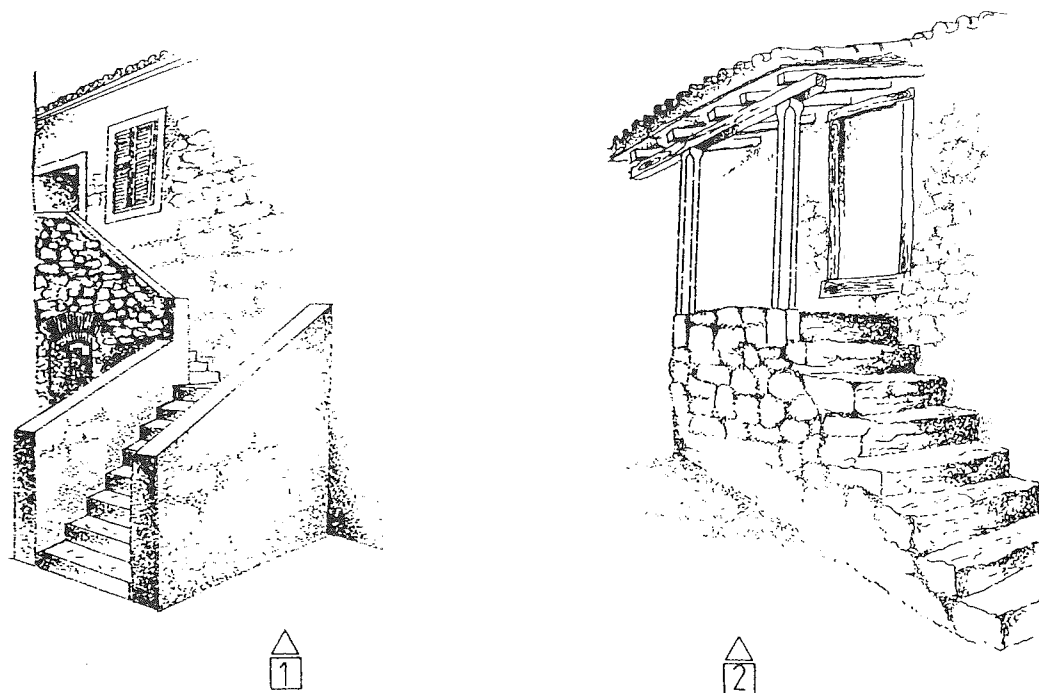

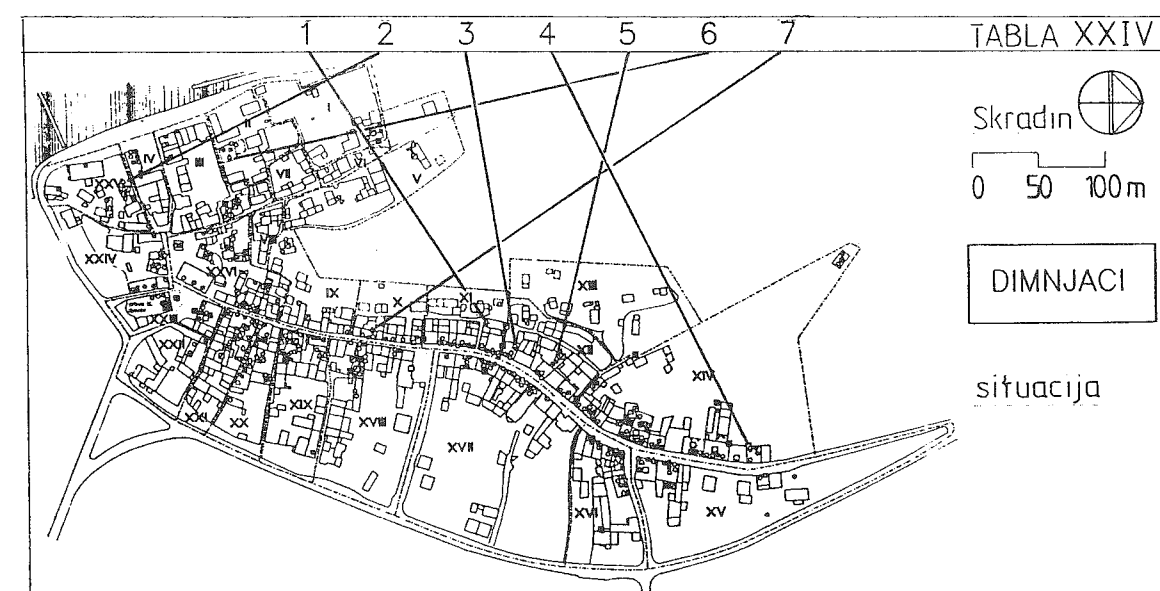
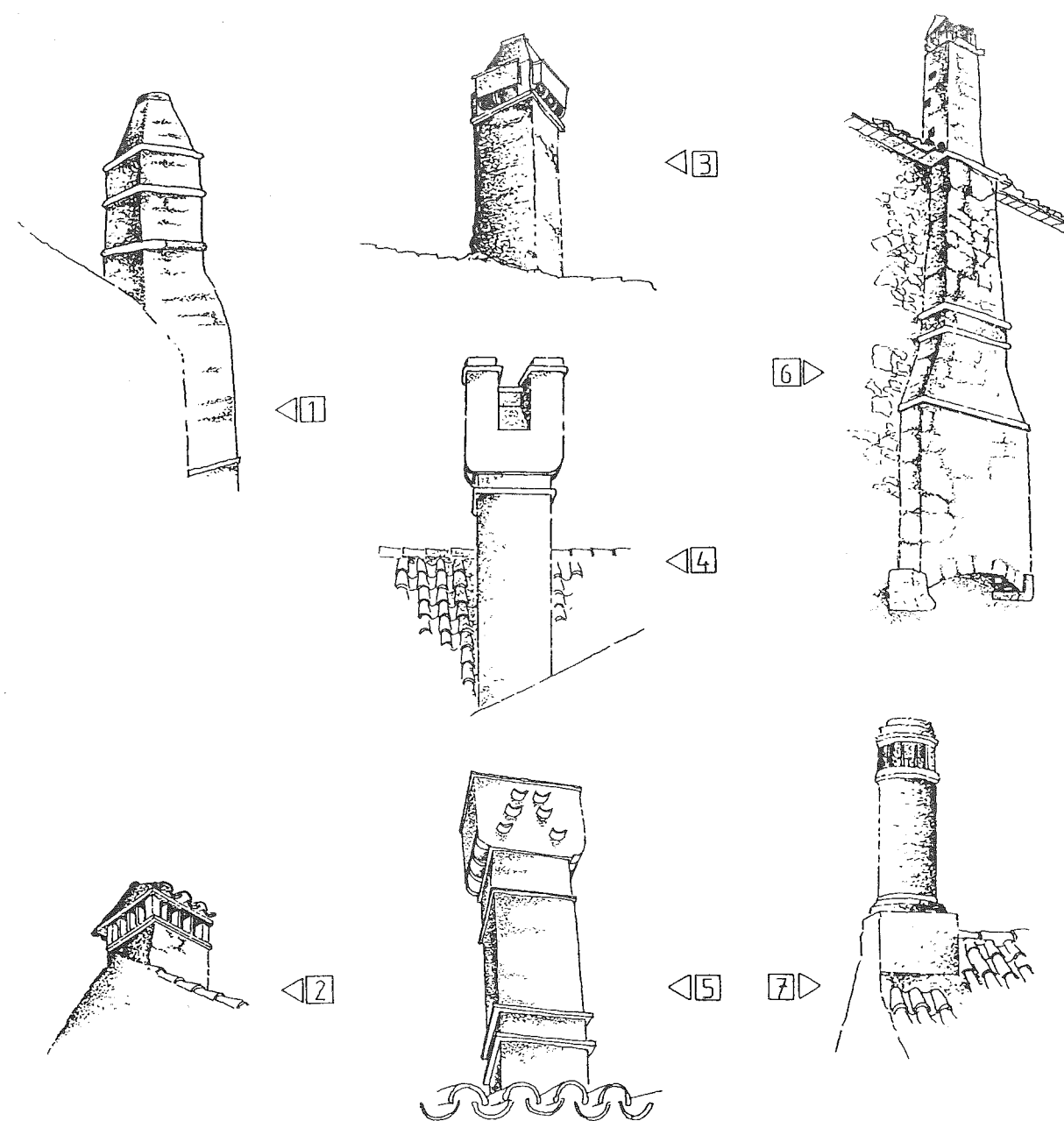
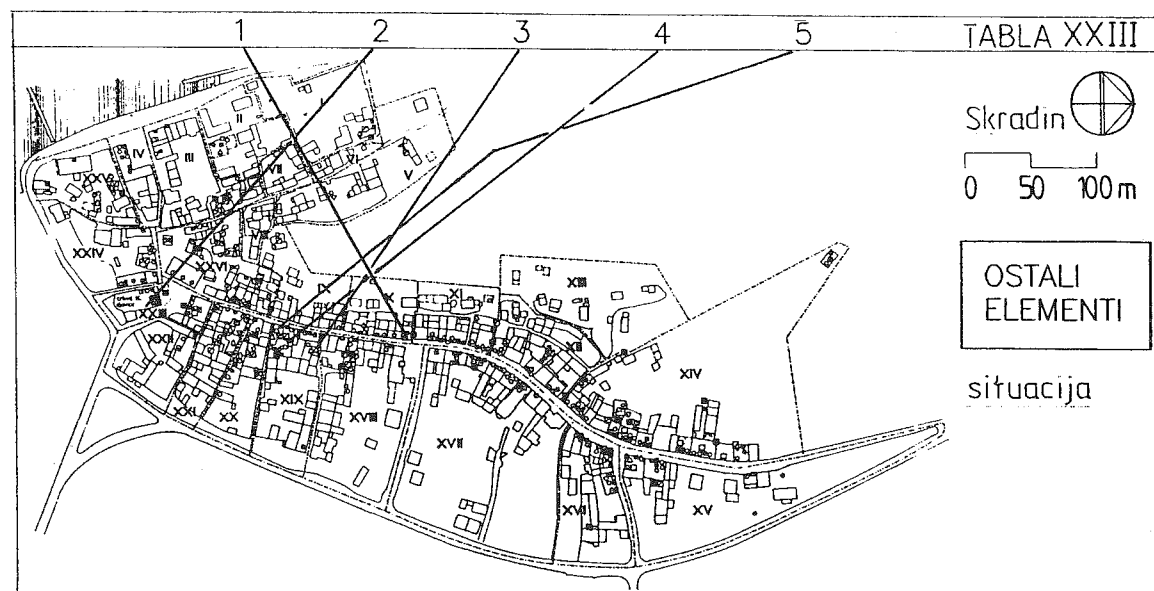
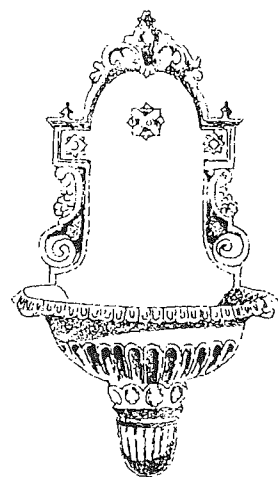
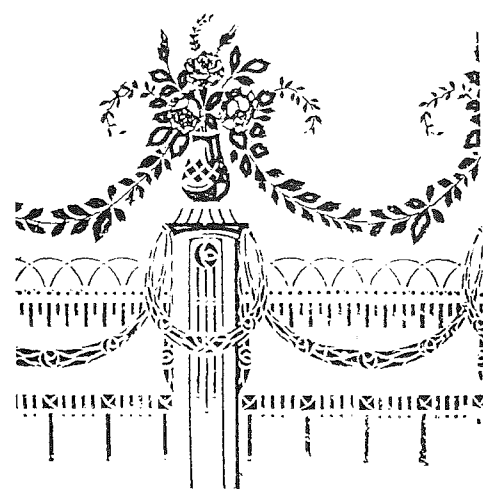
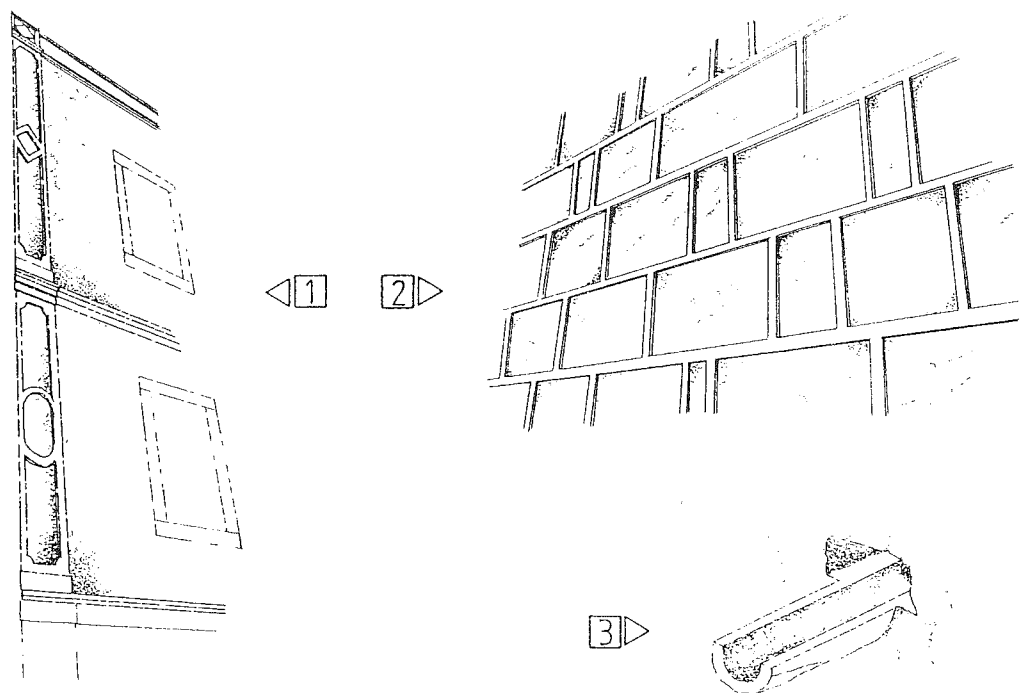
✗ VRATNICE S KUĆE KOŠTINŠEK IZ 1909. GOD. ☒ STAGLIČIĆ M., GRADITELJSTVO U ZADRU..., STR. 122.

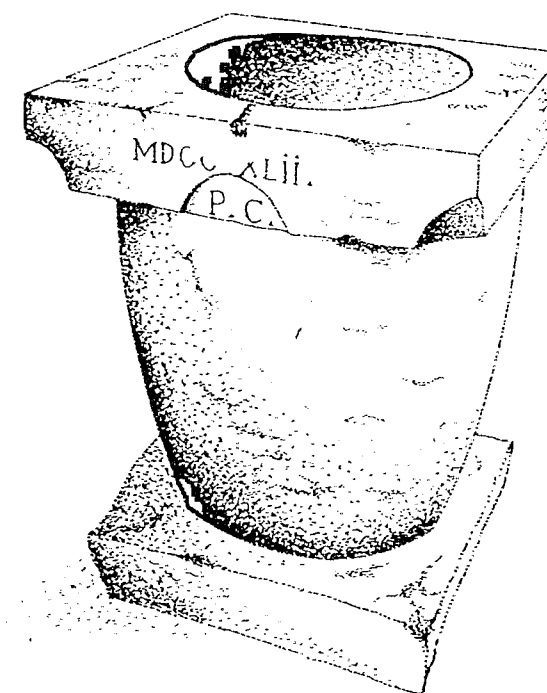
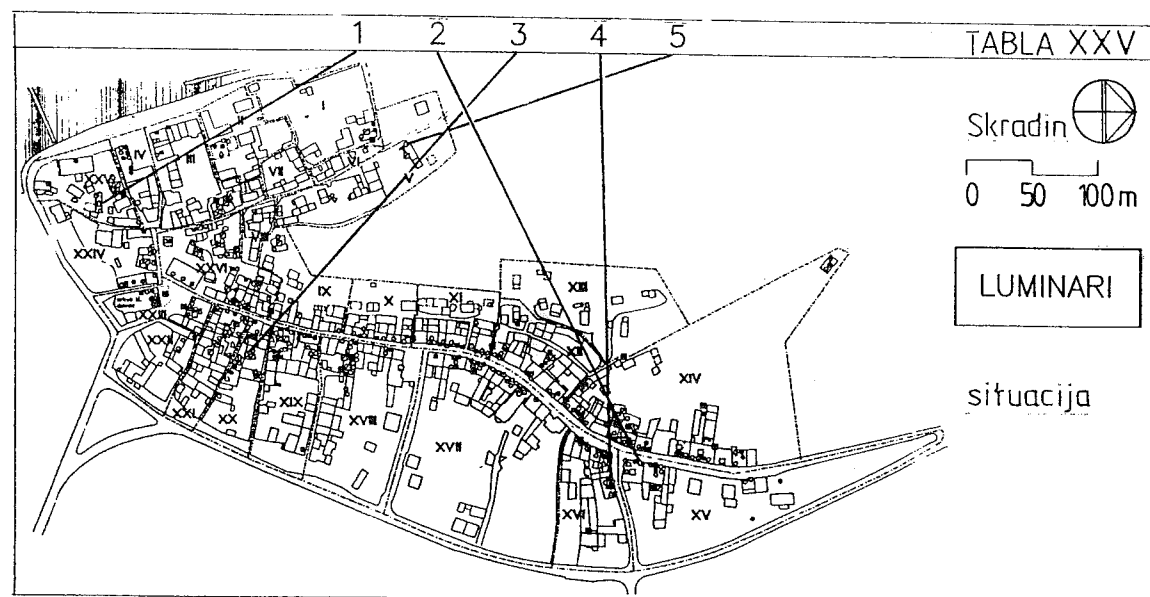
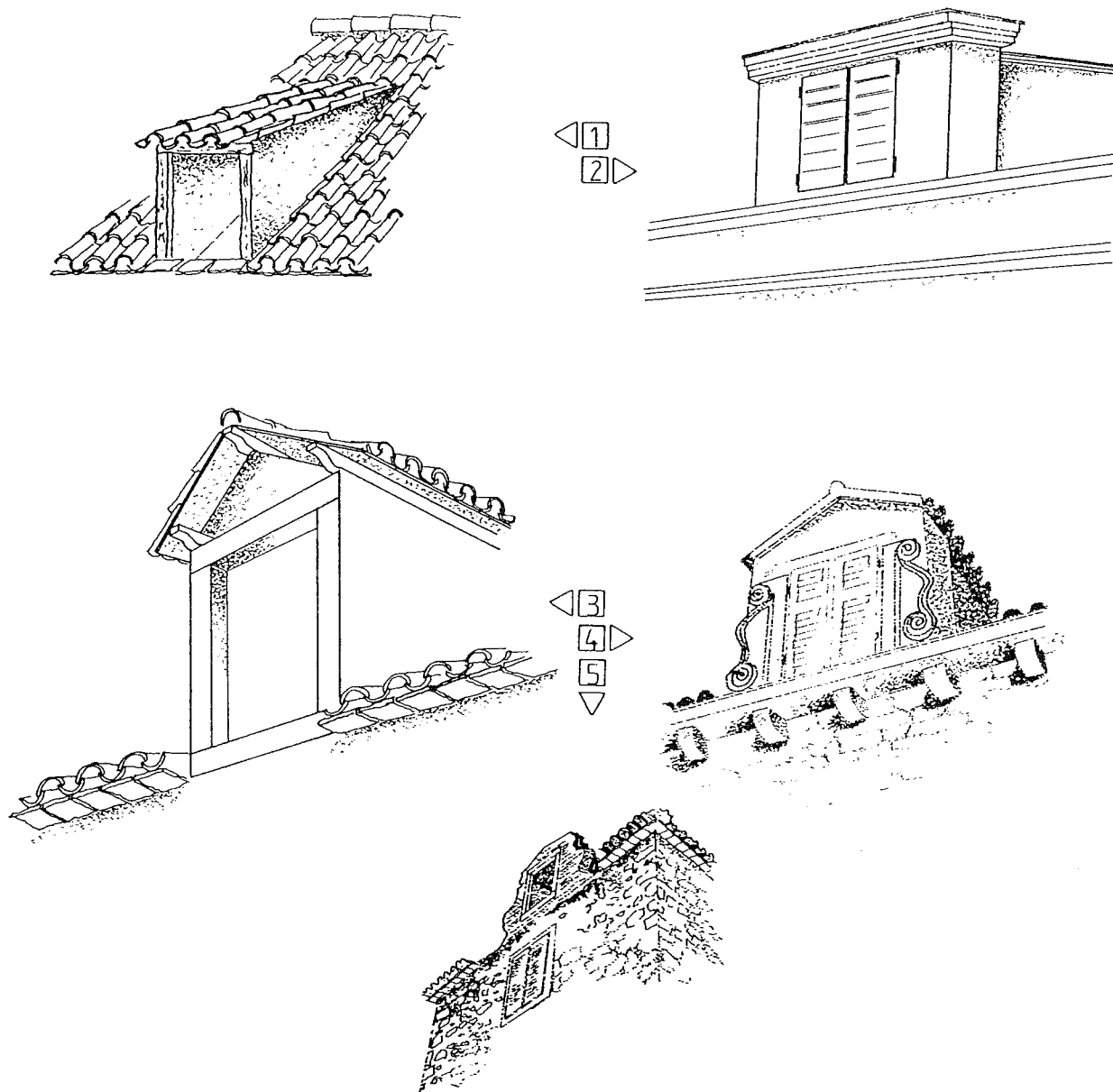
TABLA XVII

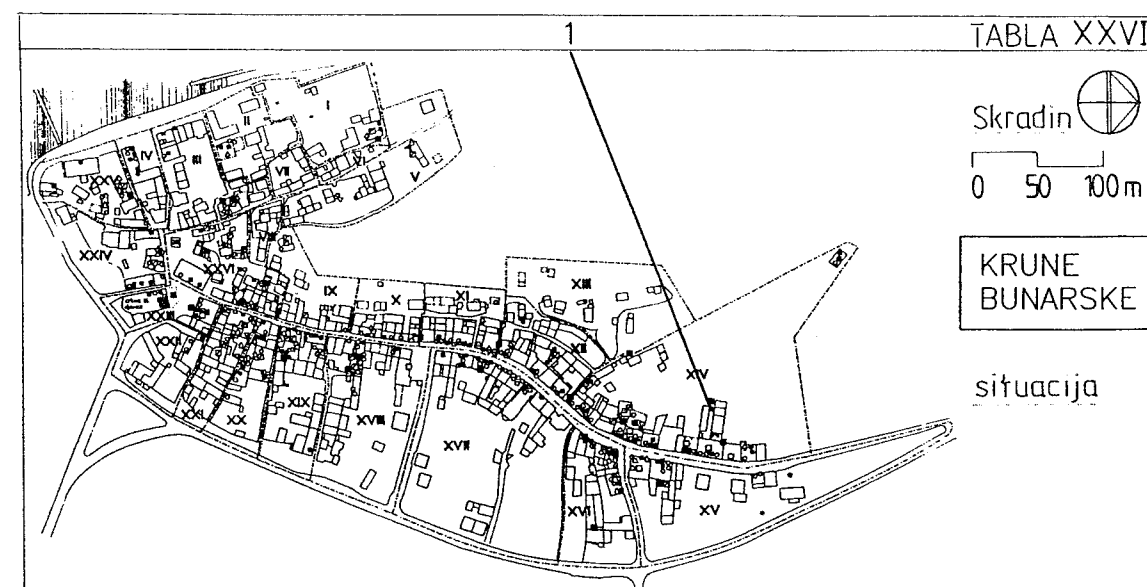

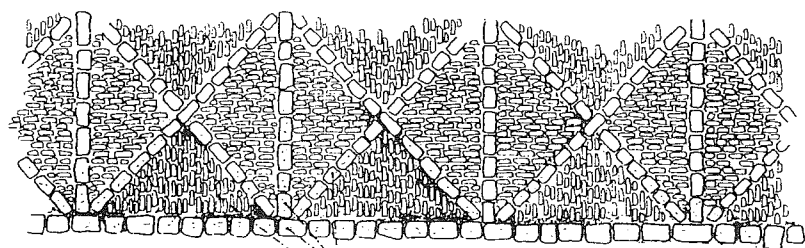
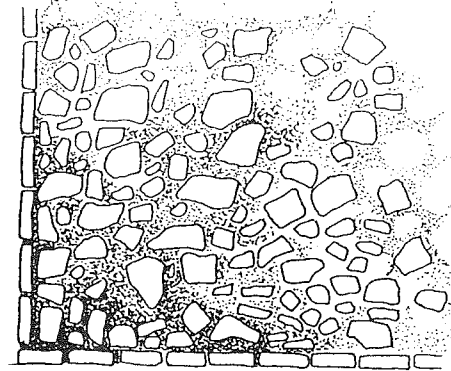
1

0 1 2 3m 1

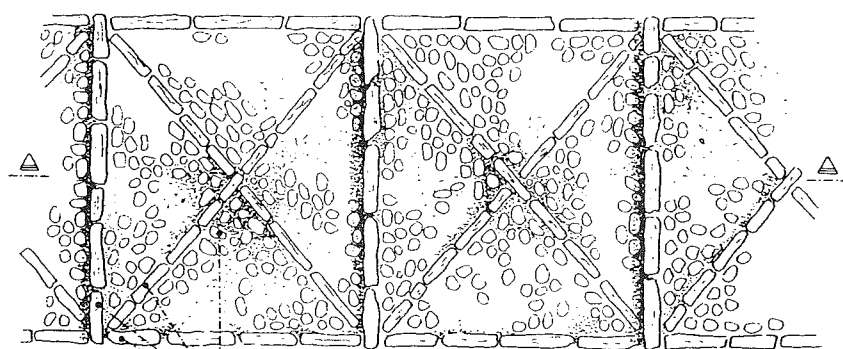
0 1 2m 2

2

KAMENE PLOČE PLOŠTIMICE
KAMENE PLOČE „NA NOŽ“

3 0 2m 0 1m 4

OBLUTAK
KAMENJE „NA NOŽ“

TLOCRT

PRESJEK

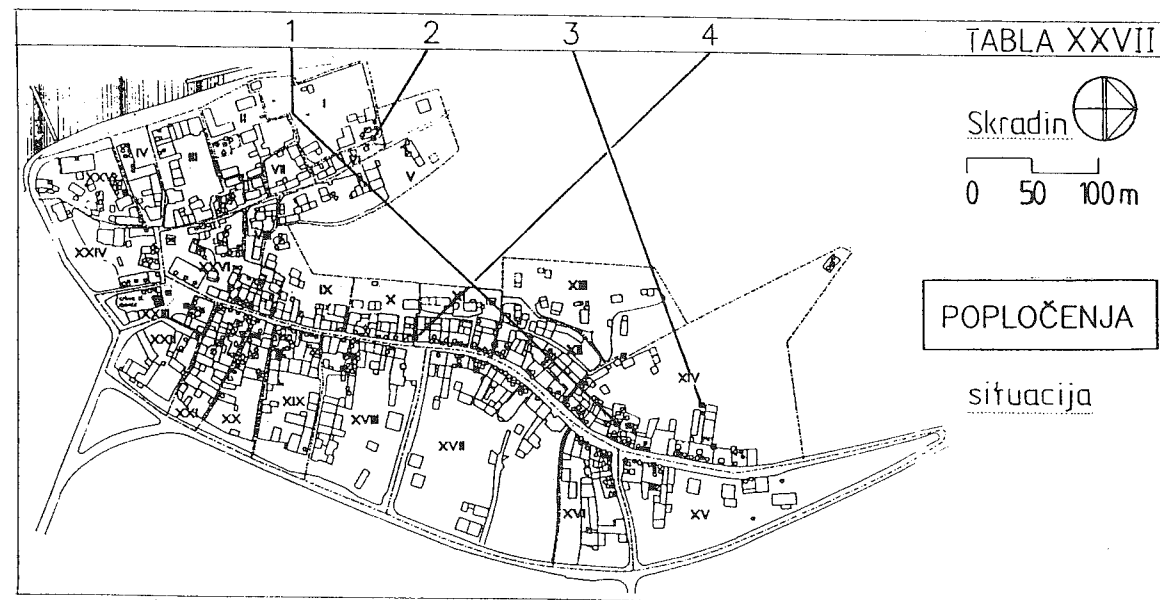

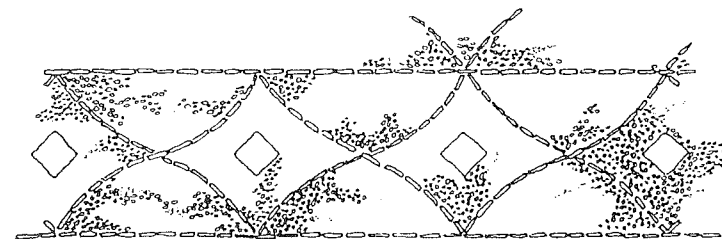
TABLA XXVII

Skradin

0 50 100m

POPLOČENJA

situacija

1 0 1 2 3m

2 0 1 2 3 4m

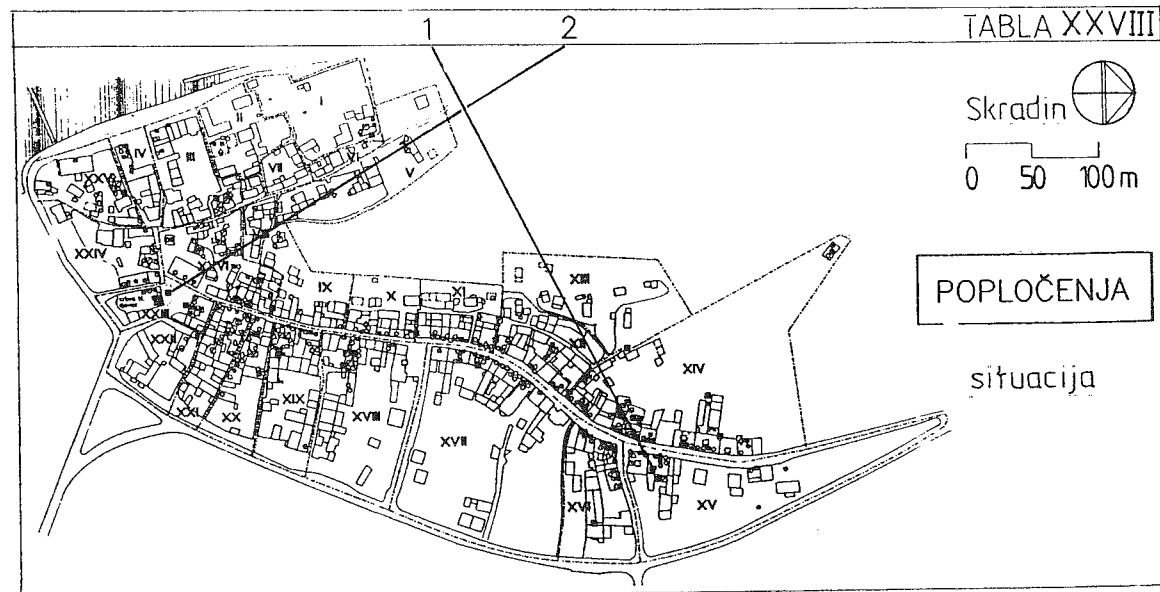
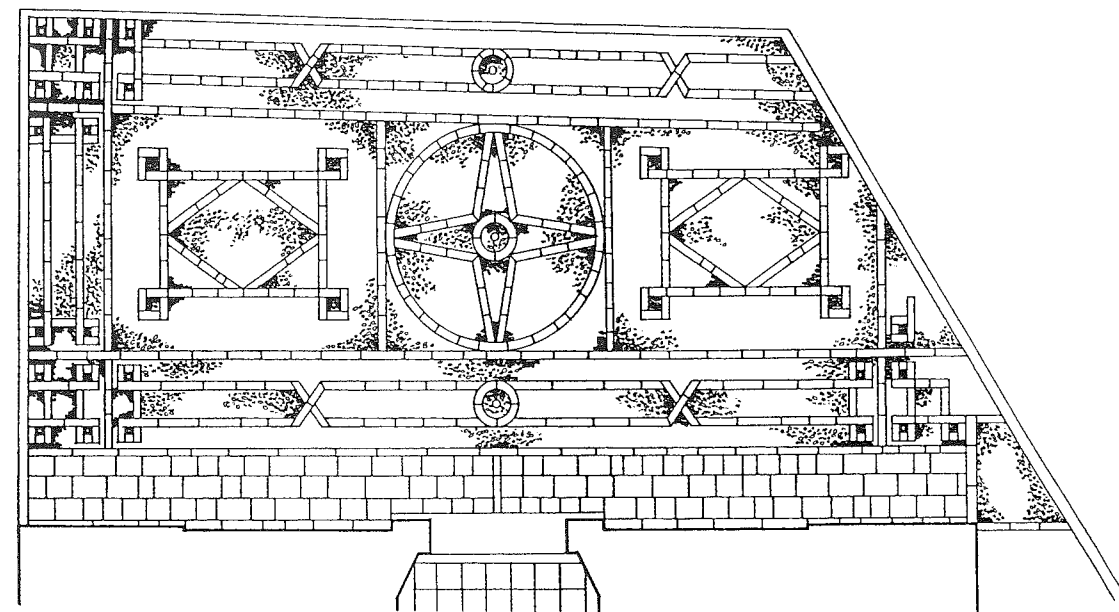

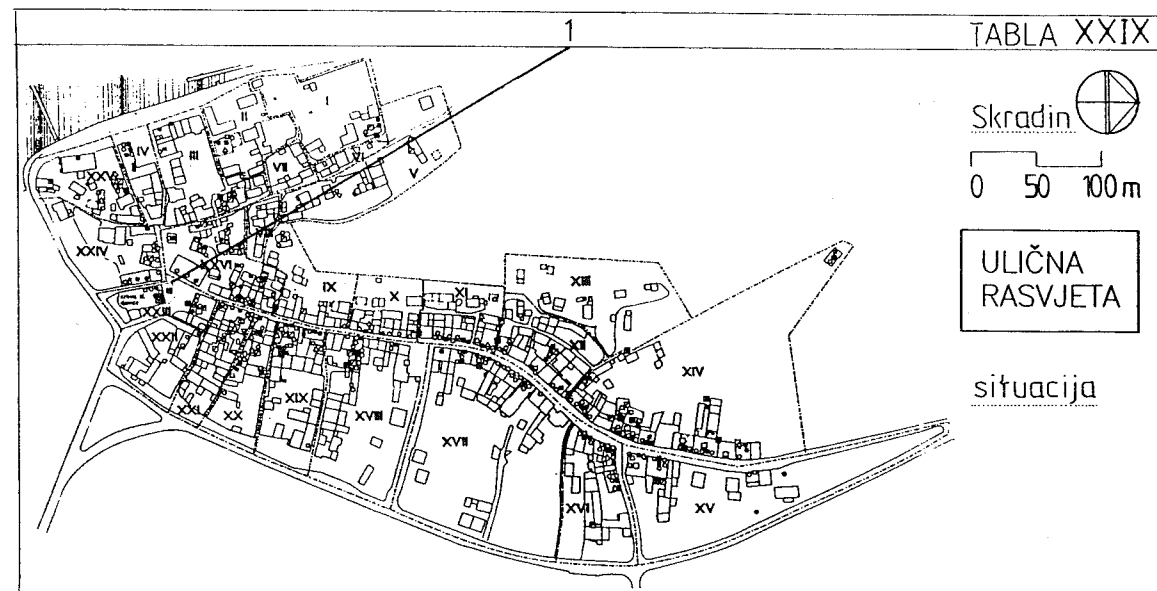
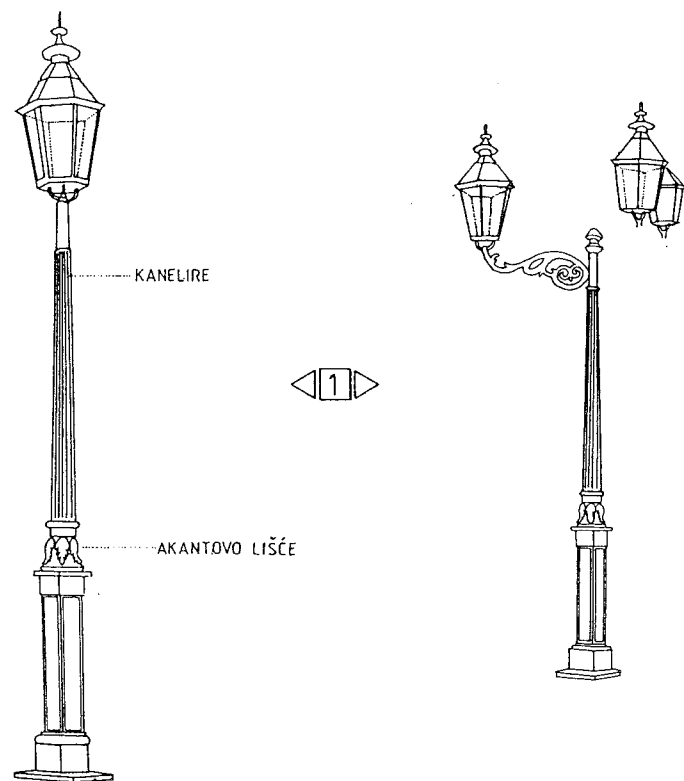
TABLA XXVIII

Skradin

0 50 100m

POPLOČENJA

situacija

Architectural elements and details are important for the study and restoration of architectural heritage. However, so far they have not been dealt with systematically, so the present work is intended to propose methods of dealing with architectural elements and details as exemplified by the exteriors of the historic nucleus of Skradin.

A total of 374 characteristic architectural elements have been singled out by field listing and surveying of all buildings within the nucleus. Listing and photographing is followed by classification, systematization and statistic processing of material entered in questionnaires. These data are then entered in classification tables and a layout of architectural elements in Skradin's historic nucleus is thus prepared.

The collected material with photographs serves as a point of departure in evaluating the period styles of architectural elements and details, based on known technical and scientific literature, i.e., systematic comparison with the architectural elements in other towns of Dalmatia and elsewhere.

The result of such an approach to the architectural elements of Skradin is a CATALOGUE where the architectural elements are classified into three functionally connected groups:

1. ARCHITECTURAL ELEMENTS OF THE FAÇADES
2. ARCHITECTURAL ELEMENTS OF THE ROOFS
3. URBAN EQUIPMENT

Among the façade elements stands out a unique 19th cent. balcony with glazed wooden structure (TABLE IV). Prominent among wrought iron details is a Baroque S-shaped projecting railing, with a very rare detail - an ornamental cone in the corners (TABLE VII, Fig. 1). Worth noting is also a Baroque portal on the main façade of the Skradin Cathedral (TABLE XIV, Fig. 6) with a characteristic Baroque split gable and a pyramidal apex above the door-jamb base. A number of portals are shielded by antique wooden doors, including some very old ones of the St. Spiridon Church (TABLE XV, Fig. 3). Old types of wooden doors have horizontal and diagonal panels (TABLE XV, Fig. 1 and 2). Such doors were used in Dalmatia in the 18th and 19th centuries.

Among the roof elements stands out a very rare round-shaped chimney featuring a long building tradition in Dalmatia dating back as far as the 16th century (TABLE XXIV, Fig. 7), as well as a big skylight characteristic of the 18th century in Dalmatia (TABLE XXV, Fig. 5).

Urban equipment includes well crowns featuring one type only, the so-called Dalmatian type with square crowns near the top, round-shaped at the bottom with

»dressed« corners, plus four blind mini arcades (TABLE XXVI, Fig. 1).

Speaking of Skradin's urban equipment, it should be noted that as many as 22 fragments of old pavements have been preserved. A truly unique specimen is a pavement made of compacted pebbles intersected with sinusoids of »knife-set« flagstones (TABLE XXVIII, Fig. 1).

The methodology applied to the town of Skradin may well be applied to other towns whose architectural heritage is different in terms of origin and the degree in which it is preserved. Once the architec-

tural elements have been processed elsewhere, computer data processing may be agreed among the towns and information exchanged, which would provide a basis for more ambitious research and evaluation of this segment of architectural heritage. This will help us understand the patterns of changing styles, arrive at a typology of groups and thus create preconditions for better understanding of the rich Croatian period architecture as a whole. In this way our approach to the revitalization of the architectural heritage will be made more professional and the results will gain in quality.

Literatura

- ADAM, Robert, *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro*. London, 1764.
- ARGAN, Giulio Carlo, *Storia dell'arte italiana*, volume terzo, by G.C. Sansoni. Firenze, 1968.
- BABIĆ, Ivo, *Renesansni lučni prozori i općinska palača u Trogiru*. Adrias, sv. 1., Split, 1987.
- BALOG, Zdenko, *Klasicistička palača u gradu Buzetu — prijedlog za rekonstrukciju*. Radovi Instituta povijesti umjetnosti, br. 8, Zagreb, 1984.
- BAZIN, Germain, *Istorija sujetske skulpture*. Beograd, 1976.
- BERITIĆ, Lukša, *Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 10, Split, 1956.
- BERITIĆ, Lukša, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*. Zagreb, 1955.
- BERITIĆ, Lukša, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*. Izdanje Zavoda za arhitekturu i urbanizam Instituta za likovne umjetnosti JAZU, godina neoznačena.
- BOŽANIĆ-BEŽIĆ, Nevenka, *Prilog proučavanja secesije u Splitu*. Peristil 8.-9., Zagreb, 1965./66.
- BRESCIANI ALVAREZ, Giulio, *Gli interventi cinquecenteschi nella cinta muraria di Padova*. Separat u knjizi »L'architettura militare veneta del Cinquecento«, Centro internazionale di studi di architettura »Andrea Paladio« di Vicenza, 1988.
- CHAUNU, Pierre, *Civilizacija klasične Evrope*. Beograd, 1977.
- CHEVALIER, J. — GHEERBRANT, A., *Rječnik simbola*. Zagreb, 1989.
- ČANAK-MEDIĆ, Milka, *Opus mixtum i opus listatum u kasnoj antici*. Separat knjige »Materijali, tehnike i strukture predantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru«. Zagreb, 1980.
- ČOLOVIĆ-SVILIČIĆ, Jadranka, »Skradinska crkvena zbirka — venecijansko srebro, obiteljski portreti«. »Slobodna Dalmacija«, 27. srpnja 1990.
- ČVRLJAK, Krešimir, *Znameniti putnici u Skradinu i na Krki*. Poglavarstvo grada Skradina, Hrvatska matica iseljenika, Hrvatski informativni centar, Zagreb-Skradin, 1995.

- ČELEBIJA, Evlija, *Putopis II*. Svjetlost, Sarajevo, 1957.
- DAMJANIĆ-BREŠAN, Božena, *Skradinska stolna crkva*. Magistarski rad, Postdiplomski studij zaštite i revitalizacije graditeljskog naslijeđa, Split, 1979.
- DEMORI-STANIČIĆ, Zoraida, *Spomenici 17. i 18. stoljeća u splitskoj zagori*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 18, Split, 1989.
- DESPOT, Miroslava, *Zagrebačka novinska reklama kao izvor primijenjene umjetnosti u Hrvatskoj u XIX. stoljeću*. Muzej primijenjene umjetnosti-zbornik, 16.-17., Beograd, 1972./73.
- Enciklopedija Leksikografskog zavoda. Zagreb, sv. 1., 1966.
- Enciklopedija likovnih umjetnosti. Zagreb, sv. 1., 1959., sv. 2., 1962., sv. 3., 1964.
- FISKOVIĆ, Cvito, *Hektorovićev Tvrđalj*. Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU, knjiga 2., god. V., 1957.
- FISKOVIĆ, Cvito, *Ignjacije Macanović i njegov krug*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 9., Split, 1955.
- FISKOVIĆ, Cvito, *Kultura dubrovačkog ladanja* (Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu). Historijski institut JAZU u Dubrovniku, Split, 1966.
- FISKOVIĆ, Cvito, *Lastovski spomenici*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 16., Split, 1966.
- FISKOVIĆ, Cvito, *Ljetnikovac Hanibala Lucića u Hvaru*. Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, 1960./61.
- FISKOVIĆ, Cvito, *Naši graditelji i kipari XV. i XVI. stoljeća u Dubrovniku*. Matica hrvatska, Zagreb, 1947.
- FISKOVIĆ, Cvito, *O renesansnom pjesniku Ivanu Vidalu Korčulaninu u službi svoga zavičaja*. Radovi Centra JAZU u Zadru, 22.-23., Zadar, 1976.
- FISKOVIĆ, Cvito, »Pokladne svečanosti i kazališne igre XVI. stoljeća u Korčuli«. »Mogućnosti«, 5., Split, 1975.
- FISKOVIĆ, Cvito, *Prvi poznati dubrovački graditelji*. Historijski institut JAZU u Dubrovniku, Dubrovnik, 1955.
- FISKOVIĆ, Cvito, *Romaničke kuće u Splitu i Trogiru*. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1952.
- FISKOVIĆ, Cvito, *Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 17., Split, 1968.
- FISKOVIĆ, Cvito, *Stilska zakašnjenja na stolnoj crkvi u Kotoru*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 16., Split, 1966.
- FISKOVIĆ, Cvito, *Žrtvenik Petra Coste u Sitnom sred Poljica*. Radovi JAZU u Zadru, 25., Zadar, 1978.
- FISKOVIĆ, Igor, *Utjecaji i odrazi Jurja Dalmatinca u Šibeniku*. Zbornik radova o Jurju Matejevu Dalmatincu, Radovi Instituta povijesti umjetnosti, 3.-6., Zagreb, 1979.-1982.

- FORTIS, Alberto, *Put po Dalmaciji*. Zagreb, 1984.
- FREUDENREICH, Aleksandar, *Kako narod gradi na području Hrvatske, zapažanja-snimci arhitekta*. Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb, 1972.
- GAMULIN, Miće, *Tvrđalj Petra Hektorovića u Starom Gradu na Hvaru*. Društvo povjesničara umjetnosti, knjiga XL, Zagreb, 1988.
- GRUJIĆ, Nada, *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*. Zagreb, 1991.
- GRUJIĆ, Nada, *Dubrovnik — Pustijerna*. Radovi Instituta povijesti umjetnosti, 10, Zagreb, 1986.
- Grupa autora, *Pustinja Blaca*. Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Split, 1982.
- Grupa autora, *Šibenik — spomen zbornik o 900. obljetnici*. Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1976.
- Grupa autora, *Zadar — Zbornik*. Matica hrvatska, Zagreb, 1964.
- HAN, Verena, *Arhivske vesti o staklu u Dubrovniku iz XIV. i prve polovine XV. veka*. Muzej primijenjene umjetnosti, Zbornik, 15, Beograd, 1971.
- HORVAT, Anđela, *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj*, u: »Barok u Hrvatskoj«. Zagreb, 1982.
- HÖGELMÜLLER, Johann, *Erinnerung an Dalmatien*. Album litografija, Beč, 1841.-1847., u Arheološkom muzeju u Splitu.
- Hrvatska enciklopedija. sv 2., Zagreb, 1941.
- IVANČEVIĆ, Radovan, *Ikono-loška analiza ranorenesansne kapele Sv. Ivana Ursinija u Trogiru*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 26., Split, 1986./87.
- IVANČEVIĆ, Radovan, *Reinterpretacija zborne crkve u Pagu*. Peristil, 25., Zagreb, 1982.
- IVANIŠEVIĆ, Milan, *Porušena kula-zvonik šibenske stolne crkve*. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 15., Split, 1963.
- JURMAN-KARAMAN, Draginja, *Maksimirski vidikovac i njegovi oblikovni elementi*. Bulletin JAZU, 2., 1959.
- KARAMAN, Ljubo, *Buvinove vratnice i drveni kor splitske katedrale*. Iz knjige »Ljubo Karaman«, Splitski književni krug, Split, 1986.
- Katalog izložbe: Franjevci Bosne i Hercegovine na raskršću kultura i civilizacija, Zagreb, 1988.
- Katalozi arhitekture i detalja: za naselja Prvić Šepurine, Zlarin, Borovica, Betina. Ivo Šprljan, Državna uprava za zaštitu prirodne i kulturne baštine, Povjerenstvo Šibenik, neobjavljena literatura.
- Katalozi radionice Rakusch iz Celja, 1914., 1926.

KEČKEMET, Duško, *Estetski i funkcionalni vidovi dalmatinskih primorskih naselja*. Peristil, 21., Zagreb, 1978.

KEČKEMET, Duško, *Javna rasvjeta u starom dijelu Splita*. Čovjek i prostor, 9.-10., Zagreb, 1989.

KEČKEMET, Duško, *Juraj Dalmatinac i gotička arhitektura u Splitu*. Književni krug, Split, 1988.

KEČKEMET, Duško, *Rušenje komunalne i kneževe palače u Splitu*. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 4.-5., Zagreb, 1978./79.

KEZIĆ, Mario, *Arhitektura secesije u Splitu*. Književni krug, Split, 1991.

KLAIĆ, Nada, PETRICIOLI, Ivo, *Zadar u srednjem vijeku*. Filozofski fakultet u Zadru, 1976.

KOLARIĆ, Miodrag, *Osvit novoga doba, XIX. vijek*. Iz edicije »Umjetnost na tlu Jugoslavije«, Beograd, 1982.

LE GOFF, Jacques, *Srednjovjekovna civilizacija zapadne Evrope*. Beograd, 1974.

MARGUŠ, Drago, *Bibliografija radova o rijeci Krki*. Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Uprava nacionalnog parka »Krka«, Šibenik, 1994.

MARKOVIĆ, Vladimir, *Pietro Passalaqua u Dubrovniku*. Peristil, 24., Zagreb, 1981.

MATEJČIĆ, Radmila, *Barok u Istri i Hrvatskom primorju*, u: »Barok u Hrvatskoj«, Zagreb, 1982.

MURAJ, Aleksandra, *Obrisi svakodnevnog života zlarinskih težaka*, u: »Povijest i tradicije otoka Zlarina«. Zagreb, 1982.

PARKER, John Henry, *Classic dictionary of architecture*. New orchard editions poole, New York, Sydney, 1986., IV. izdanje, originalno izdanje iz 1875.

PEDERIN, Ivan, *Car Franjo I. o Šibeniku u svom putnom dnevniku iz 1818. godine*. Radovi JAZU u Zadru, Sv. XXIX.-XXX., Zadar, 1983.

PEDERIN, Ivan, *Njemački putopisi po Dalmaciji*. Split, 1989.

PERIČIĆ, Šime, *Nekoliko fragmenata iz ekonomske povijesti Skradina u XIX. stoljeću*. Radovi zavoda JAZU u Zadru, 31., Zadar, 1989.

PETRICIOLI, Ivo, *Ecclesiae sanctorum Iohannis et vi toris tilagi*. Starohrvatska prosvjeta, sv. 16., 1986./87.

PETRICIOLI, Ivo, *Umjetnička obrada drveta u Zadru u doba gotike*. Zagreb, 1972.

PETRIČIĆ, Alfred, *Zadarski slikari u XIX. stoljeću*. Radovi JAZU u Zadru, 4.-5., Zadar, 1959.

PIPLOVIĆ, Stanko, *Prostorno-arhitektonska revitalizacija parka Garagnin-Fanfogna u Trogiru*. Godišnjak zaštite spomenika kulture u Hrvatskoj, 16., Zagreb, 1990.

PRIJATELJ, Kruno, Karlo Grubaš — *mletački vedutista mletačkog porijekla*. Studije o umjetninama u Dalmaciji, III., Zagreb, 1975.

PRIJATELJ, Kruno, *Slikarstvo u Dalmaciji od 1784. do 1884*. Književni krug Split, Split, 1989.

SABLJAK, Alemka, VEŽIĆ, Pavuša, *Obnova kuće Nassis u Zadru*. Godišnjak zaštite spomenika kulture u Hrvatskoj, 4./78., 5./79.

STAGLIČIĆ, Marija, *Graditeljstvo u Zadru 1868.-1918*. Zagreb, 1988.

STAGLIČIĆ, Marija, *Izgradnja kneževe i providurove palače u Zadru*. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 20., Zadar, 1980./81.

STAGLIČIĆ, Marija, *Klasicist Valentino Presani u Dalmaciji*. Peristil, Zagreb, 1979.

ŠIŠIĆ, Bruno, *Obnova dubrovačkog renesansnog vrta*. Split, 1981.

ŠPRLJAN, Ivo, *Proizvodi umjetničke obrade metala u eksterijerima Šibenika*. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 17., Zagreb, 1991.

ŠPRLJAN, Ivo, *Tipovi vratnica u šibenskim eksterijerima*. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 18/1992.-19/1993., Zagreb, 1996.

VEŽIĆ, Pavuša, *Rezultati istraživanja na prostoru citadele u Zadru*. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 16., Zagreb, 1990.

ŽIVANOVIĆ, Duško, *Prozori i polifore dubrovačkih kuća i palata*. Anali zavoda za povijesne znanosti JAZU, Dubrovnik, 1989.

ŽIVANOVIĆ, Duško, *Vrata i monumentalni portali dubrovačkih kuća i palata*. Anali zavoda za povijesne znanosti JAZU, Dubrovnik, 1988.

ŽIVKOVIĆ, Zdravko, *Hrvatsko narodno graditeljstvo*, sv. II. — južna Hrvatska (Dalmacija). Zagreb, 1992.

YRIARTE, Carlo, *Biblioteca di viaggi, la Dalmazia*. Milano, 1878.

WYROUBAL, Zvonimir, *Bernardo Bobić*. Izdanje JAZU, neoznačena godina izdanja.

Sadržaj

Uvod	5
Kratak pregled povijesnog i arhitektonsko-urbanističkog razvoja Skradina	6
Metodološki pristup obradi arhitektonskih elemenata Skradina	10
I. Terenski popis i fotografiranje arhitektonskih elemenata	10
II. Klasifikacija, sistematizacija, statistika, grafički prilozi	12
III. Povijesno-stilska valorizacija i tipologija arhitektonskih elemenata i detalja Skradina	16
IV. Katalog	17
1. Arhitektonski elementi pročelja	17
1.1. Aplikacije pročelja	17
1.2. Balkoni	17
1.3. Konzolice	18
1.4. Kovinski proizvodi	19
1.5. Niše	21
1.6. Otvori	22
1.6.1. Prozori	22
1.6.2. Prozorski kapci	23
1.6.3. Vrata	25
1.6.4. Vratnice (drvene)	28
1.7. Pilastri	31
1.8. Preslice	31
1.9. Reljefi	31
1.10. Spolije	31
1.11. Stupovi i ugaoni stupovi	31
1.12. Sulari i stubišta	32
1.13. Vijenci	33
1.14. Ostali elementi	34
2. Arhitektonski elementi krovova	35
2.1. Dimnjaci	35
2.2. Luminari	36
3. Urbana oprema	37
3.1. Krune bunarske — zdenci	37
3.2. Popločenja	37
3.3. Ulična rasvjeta	40
Zaključna napomena	41
Summary	71
Literatura	73